

ISSN: 2992-8974

ALFRAGANUS

XALQARO ILMIY JURNAL
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

VOLUME 3 • ISSUE 7

PUBLISHED • 19 APRIL 2026

SCIENCE • EDUCATION • INNOVATION

07

LOYIHA RAHBARI

Ismailov Azizbek
Ruzimahmatovich

Alfraganus Universiteti rektori, PhD, dotsent.
Rector of ALFRAGANUS UNIVERSITY, PhD,
associate professor.

BOSH MUHARRIR

Egamberdiyev Farmonqul
Tursunqulovich

Alfraganus Universiteti rektori maslahatchisi,
professor, iqtisodiyot fanlari doktori.
Rector's advisor, Professor, Doctor of
Economics.

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

Muminov Nozim
G'afarovich

Alfraganus Universiteti prorektori, professor,
iqtisodiyot fanlari nomzodi.
ALFRAGANUS UNIVERSITY vice-rector,
professor, candidate of economic sciences.

MAS'UL KOTIB

Xo'jayev Mo'minjon
Isoxonovich

Alfraganus Universiteti prorektori, falsafa fanlari
doktori (DSc), professor.
ALFRAGANUS UNIVERSITY vice-rector, Doctor
of Philosophy (DSc), professor.

Tahririyat kengashi

01

Abdurahmonov Qalandar Xodjayeich

O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi, iqtisodiyot fanlari doktori, Toshkentdagi G. V. Plekhanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti filiali rektori.
Academician, Doctor of Economics, Rector of the Tashkent branch of Plekhanov Russian University of Economics.

03

Murtazayeva Raxbar Xamidovna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti professori, tarix fanlari doktori.
Professor of the National University of Uzbekistan, Doctor of History.

05

Rahmonov Rasul Nematovich

Toshkent shahridagi Webster universiteti ijrochi direktori, PhD, professor.
Executive Director, Webster University in Tashkent, PhD, professor.

07

Umarov Baxriddin Mengboyevich

Alfraganus Universiteti professori, psixologiya fanlari doktori.
Doctor of Psychological Sciences (DSc), professor of ALFRAGANUS UNIVERSITY.

09

Qaxxorova Matluba Mannofovna

O'zbekiston Respublikasi Din ishlari bo'yicha qo'mita raisi o'rinbosari, professor, falsafa fanlari doktori.
Deputy Chair of the Committee on Religious Affairs, Doctor of Philosophy (DSc), professor.

11

Zakirov Nodir Uzuyeich

Respublika ixtisoslashtirilgan kardiologiya ilmiy-amaliy tibbiyot markazi bo'limi rahbari, tibbiyot fanlari doktori.
Head of Department, Republican Specialized Cardiology Center, Doctor of Medical Sciences.

13

Jalilov Fazliddin Sodiqovich

ALFRAGANUS UNIVERSITY "Farmatsiya va kimyo" kafedrasini mudiri, farmatsevtika va kimyo fanlari doktori, professor. f.jalilov@afu.uz
Head of Pharmacy and Chemistry, Doctor of Pharmaceutical and Chemical Sciences.

15

Shukurov Yorkin Alidjanovich

PhD, O'zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi dotsenti.
PhD, Associate Professor of the International Islamic Academy of Uzbekistan.

17

Xadjamuratova Matlyuba Xashimovna

ALFRAGANUS UNIVERSITY "Xalqaro munosabatlar va tarix" kafedrasini professori, tarix fanlari doktori, dotsent. m.xadjamuratova@afu.uz
Professor of International Relations and History, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor.

02

Vaxabov Abduraxim Vasikovich

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.
Professor, Doctor of Economics, department head at the National University of Uzbekistan.

04

Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, falsafa fanlari doktori.
Professor of Tashkent State University of Economics, Doctor of Philosophy.

06

Mambetjanov Qahramon Qurbandurdiyevich

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor.
Professor, Doctor of Economics (DSc), department head at the National University of Uzbekistan.

08

Egamberdiyeva Yulduz Xamroqul qizi

O'zbekiston Milliy universiteti, PhD, Tabiiy geografiya kafedrasini dotsenti.
National University of Uzbekistan, PhD, Assistant Professor of Physical Geography.

10

Xalmirzayev Axmadjon Axunovich

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, geografiya fanlari nomzodi.
Associate Professor of the National University of Uzbekistan, Candidate of Geography.

12

Abduraximova Lola Anvarovna

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, tibbiy fundamental fanlar kafedrasini professori, DSc.
Professor of Basic Medical Sciences, Kimyo International University in Tashkent, DSc.

14

Norov Toji Omonovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, falsafa fanlari doktori.
Professor of Tashkent State University of Economics, Doctor of Philosophy.

16

Kurbonov Jasurbek Pozilovich

ALFRAGANUS UNIVERSITY Iqtisodiyot fakulteti dekani, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent. j.kurbonov@afu.uz
Dean of the Faculty of Economics, PhD in Economics, Associate Professor.

Tahririyatning xalqaro kengashi

01

Birol Merkan

Najmaddin Erbakan nomidagi davlat universiteti, Siyosiy fanlar fakulteti, Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasini professori, fan doktori (Turkiya).
Professor, Doctor of Science, Necmettin Erbakan University (Turkiye).

03

Aliyeva Inobbat Akramovna

I. Kant nomidagi Baltika Federal universiteti, Boshqaruv va hududiy rivojlanish instituti talaba salohiyatini rivojlantirish klasteri boshlig'ining muvini, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya).
Deputy Head, Institute of Management and Regional Development.

05

Zenkova Inga Vladimirovna

Yevfrosiniya Polotskaya nomidagi Polotsk davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasini mudiri, PhD, dotsent (Belarus).
Head of Economics, Euphrosyne Polotskaya State University of Polotsk.

07

Bunkin Nikolay Fedorovich

Fizika-matematika fanlari doktori, professor, N. E. Bauman nomidagi Moskva davlat texnika universiteti.
nbunkin@mail.ru (Rossiya).
Professor, Department of Fundamental Sciences, Bauman Moscow State Technical University.

09

Boshkayeva Asil Kinesovna

Farmatsevtika fanlari doktori, professor, S. D. Asfandiayev nomidagi Qozog'iston Milliy Tibbiyot universiteti kafedra mudiri. boshkayeva.a@kaznmu.kz
Professor and Head of Pharmaceutical and Toxicological Chemistry.

02

Altunina Varvara Viktorovna

I. Kant nomidagi Baltika Federal universiteti huzuridagi Oliy biznes va tadbirkorlik maktabi direktori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, pedagogika fanlari doktori, professor (Rossiya).
Director, Higher School of Business and Entrepreneurship, Immanuel Kant Baltic Federal University.

04

Raximshikova Mavluda Karimjanovna

Muxtor Auevov nomidagi Janubiy Qozog'iston universiteti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi (Qozog'iston).
Associate Professor, South Kazakhstan University, Candidate of Philosophy.

06

Turmetov Batirxan Xudaybergenovich

Fizika-matematika fanlari doktori, X. A. Yassaviy nomidagi Xalqaro qozoq-turk universiteti professori. batirkhan.turmetov@ayu.edu.kz (Qozog'iston).
Professor, Doctor of Science, Khoja Ahmed Yasawi University.

08

Gulgaysha Sagidolda

Filologiya fanlari doktori, L. N. Gumilev nomidagi Yevroosiyo milliy universiteti professori. sagidolda.g@enu.kz (Qozog'iston).
Doctor of Philology, Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University.

10

Askiah Jamaluddin

PhD, Dr., Inson ekologiyasi fakulteti, Resurslarni boshqarish va iste'molchi tadqiqotlari bo'limi, Putra Malaysia Universiteti. askiah@upm.edu.my
University Putra Malaysia, Faculty of Human Ecology.

MUNDARIJA

SHAMSIEV O'.

BOLA FENOMENOLOGIYASI TAHLILI

3

UMAROV B.VOYAGA YETMAGANLARDA OG'ISHGAN VA
JINOYATCHILIK XULQINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK
XUSUSIYATLARI

15

RAXMONOVA Z.RAQAMLASHGAN JAMIYATDA QADRIYATLAR VA
EMOTSIONAL INTELLEKT INTEGRATSIYASINING
METAKOGNITIV MEXANIZMLARI

30

AKRAMOVA F, BILOLOVA Z.MUAMMOLI OILALARGA PSIXOLOGIK XIZMAT
KO'RSATISHDA MEDIATSIYA ZAMONAVIY
SAMARALI USUL SIFATIDA

36

ISMAYLOVA R.

PSIXOLOGLARNING PROFESSIONAL TAFAKKURI

49

NAZAROV D.MUSOBAQA OLDIDAN EMOTSIONAL HOLAT VA
MOTIVATSION KURASHNI NAZORAT QILISHDA
IRODAVIY JARAYONLARNING ROLI

60

BILOLOVA Z.AHOLIGA SIFATLI PSIXOLOGIK XIZMAT
KO'RSATISHDA ILMIY ASOSLANGAN
PSIXOTERAPIYALARNING O'RNINI

70

MIRZAYEVA S.OILAVIY RUHIY BARQARORLIK: JAMIYAT
SALOMATLIGI VA IJTIMOYIY IMIJNING PSIXOLOGIK
ASOSI

79

KULDASHEVA G.ZO'RAVONLIKDAN JABR KO'RGAN XOTIN-
QIZLARGA YORDAM KO'RSATISHNING IJTIMOYIY-

86

**PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA SAMARALI
REABILITATSIYA YONDASHUVLARI**

G'AYBULLAYEVA D.

**O'SMIRLARDA O'ZIGA NISBATAN ISHONCH HISSI
NAMOYON BO'LISHIDA O'ZIGA BO'LGAN 97**

MUNOSABATNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

XUDOYOROVA M.

**SHAXSLARDA SUBYEKTIV BAXT VA MOLIYAVIY
SAVODXONLIKNING O'ZARO KORELYATSIYASIGA 108
TA'SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR**

TULYAGANOVA G.

**SHAXSDA INDIVIDUAL IMKONIYATLAR
SHAKLLANISHIDA IJTIMOY-PSIXOLOGIK 117
MUHITNING AHAMIYATI**

Shamsiev O'ktam Baxriddinovich,
*Alfraganus universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri,
psixologiya fanlari doktori (DSc) professor
orcid.org/0009-0006-0097-1095*

АНАЛИЗ ФЕНОМЕНОЛОГИИ РЕБЁНКА

Аннотация. В статье говорится о том, что личность, вытекающая из концепции социального воображения, является важным элементом в системе социального воображения, определяющим представление ребенка о себе и своих качествах, прежде всего, о его роли и статусе в обществе, содержание которого является основой социальных отношений и социального поведения человека, идея о том, какие социальные факторы и группы играют здесь ведущую роль, важны с точки зрения науки, подтверждается научными доказательствами.

Ключевые слова и понятия: мать, младенец, ребенок, самосознание, понятие "Я", образ "Я", эмоциональная реакция, факторы, влияющие на ребенка.

BOLA FENOMENOLOGIYASI TAHLILI

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy tasavvurlar konsepsiyasidan kelib chiqadigan shaxs ijtimoiy tasavvurlari tizimida bolaning o'zi va o'z fazilatlarini to'g'risidagi tasavvurlari, eng avvalo, jamiyatda tutajak o'rni va maqomini belgilovchi muhim mexanizm ekanligi, uning mazmuni shaxsning nafaqat o'ziga, balki o'zga shaxslarga bo'ladigan ijtimoiy munosabatlari va ijtimoiy xulqining asosi hisoblanishi haqida so'z yuritiladi. Bunda qanday ijtimoiy omillar va guruhlarining yetakchi rol o'ynashi ilm-fan nuqtai nazaridan muhim ekanligi g'oyasi ilmiy dalillar asosida tasdiqlangan.

Tayan so'z va tushunchalar: ona, go'dak, bola, o'z-o'zini anglash, "Men" konsepsiyasi, "Men" obrazi, emotsional reaksiya, go'dakka ta'sir etuvchi omillar.

ANALYSIS OF THE PHENOMENOLOGY OF THE CHILD

Annotation. The article says that the personality arising from the concept of social imagination is an important element in the system of social imagination that determines the child's idea of himself and his qualities, first of all, about his role and status in society, the content of which is the basis of social relations and social behavior of a person, the idea of which social factors and groups play a leading role here is important from the point of view of science, is confirmed by scientific evidence.

Key words and concepts: mother, infant, child, self-awareness, the concept of "I", the image of "I", emotional reaction, factors affecting the child.

Kirish

Bolaning psixik rivojlanishi uning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi ob'ektiv va

sub'ektiv omillarga, xususan, undagi o'zlikni anglash, o'ziga-o'zi beradigan baholar hamda munosabatlarning

xarakteriga bog'liqdir. Bu, avvalo, inson shaxsining psixologik asoslarini shakllantiruvchi, uning emotsional, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga zamin yaratuvchi ontogenezning dastlabki bosqichlariga taalluqlidir. Bunda oiladagi munosabatlar, xususan, ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, shuningdek, ota-ona va farzandlar o'rtasida o'rnatiladigan munosabatlar ayniqsa onaning tabiati katta rol o'ynaydi. Oila ijtimoiy guruhlarining eng kichigi bo'lib, bolada o'zi va o'zgalar to'g'risida shakllanadigan ijtimoiy tasavvurlarining dastlabki muhiti sifatida katta ijtimoiy ahamiyatga molik maskandir. Ko'plab psixologik tadqiqotlarda oila bola shaxsining shakllanishi va uning ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida baholanadi. Lekin bolaning o'zi to'g'risidagi barcha tasavvurlari shakllanishida u tarbiyalanayotgan oiladagi munosabatlarning xususiyatlari, oila tiplari va ota-onalik maqomlari ular tomonidan qay darajada anglanishining bevosita roli e'tibordan chetta qoladi. Mazkur muammo yuzasidan alohida me'yoriy hujjatlarning qabul qilinishi ham bejizga emas[1]. O'z navbatida mutaxassislar qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish yuzasidan aniq chora-tadbirlar va yo'l-yo'riqlarni tatbiq etishlariga to'g'ri keladi.

ADABIYOTLAR TAHLIL

Mavzuning dolzarbligini aholiga psixologik maslahatlar berish, oilaviy psixoterapiya hamda onalik va otalik

psixologiyasini o'rganish bilan bog'lik sohalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan tadqiqotlarga bo'lgan muayyan ehtiyoj belgilab beradi.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili.

Bola dunyoga kelishi jarayonida oiladagi shaxslararo munosabatlar, ya'ni ota-ona munosabatlari, ayniqsa, onaning psixologik holati, oiladagi maqomini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar bugungi kunning muhim mavzularidan biri hisoblanadi. Bolaning ijtimoiy xulqi mazmuni, kognitiv rivojlanishi, ya'ni fikrlar tarbiyasi, dunyoqarashning shakllanishiga ham onaning xulq-atvori katta ta'sir qilishi nuqtai nazaridan ham ushbu masala tadqiqotchilar diqqatini jalb etmoqda.

Xorij psixologiya fanida tan-vujud bilan ona-bolaning yaxlitligi o'ziga xos hissiyot bo'lib, u ko'pincha fanda "xolding" (inglizcha "tutish", "ushlash" so'zidan olingan) (Vinnikott D.V.) tajribasidan kelib chiqadi. Bu – onalikning madaniy-tarixiy jihatlarini (Muxamedraximov R.J.), uning biologik, fiziologik, psixofiziologik jihatlaridir. Biologik jihatdan bolani tarbiyalash sharoitida fiziologik va stimul muhitni yaratish sifatida qaraladi (Isenina Ye.I., Fillipova G.G.). Onalikning psixologik jihatlarini qayg'urish, ustanovkalar, umid, onaning munosabati, onalik xulqining tiplari va usullari, shuningdek, onalikning ijtimoiy-psixologik va psixoterapevtik masalalarini o'z ichiga oladi. Madaniy-tarixiy yondashuv vakillari onalik xulqini bolaning

rivojlanish manbai, muloqot, bilish faoliyati, o'z-o'zini anglash sub'ekti sifatida o'rganishgan.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ona va uning funksiyalari tushunchasi (E.G'. G'oziev), ayolning ijtimoiy vazifalari va qo'llab-quvvatlashi, homiladorlik davrida bola obrazi va u bilan aloqa o'rnatish (O'.B. Shamsiev)[2] kabi muammolar turli kontekstlarda o'rganilgan. Xususan, V.M. Karimova ta'kidlaganidek, oilaviy munosabatlarning eng ta'sirli, jozibali va muhim bo'lagi – bu ona-bola munosabatlaridir. Ularning muhimligi shundaki, ayni dastlabki muloqot va mehri munosabatlar bolaning keyingi psixik va aqliy taraqqiyotini hamda onaning xulq-atvorini shakllantiradi.

Tadqiqotlar natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, onalik turli tomondan va turli nazariy yondashuvlar doirasida o'rganilgan, biroq ajratilgan jihatlar asosida bir butunlikni tashkil etadigan onalik modeli yaratilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI/ Maqolaning ilmiy yangiligi ona fenomenining sifati va xususiyati belgilari go'dakning rivojlanishi hamda ijtimoiylashuvi uchun xizmat qilishi ko'zda tutilgan onalik modeli yaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolaning o'zini baholashi, uning uchun ahamiyatga ega bo'lgan boshqa shaxslar baholashi bilan bog'liq holda shakllanish xususiyatlarini o'rganish hisoblanadi.

Tadqiqotning ob'ekti sifatida oilaviy munosabatlarning markazida turuvchi ona fenomenining sifat va xususiyatlari tanlab olindi.

Tadqiqotda nazariy-uslubiy va kontent tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning empirik manbaini tadqiqotda foydalanilgan longityud metodining amaliyotda qo'llash bo'yicha olingan natijalari tashkil etdi.

TADQIQOT NATIJALARI

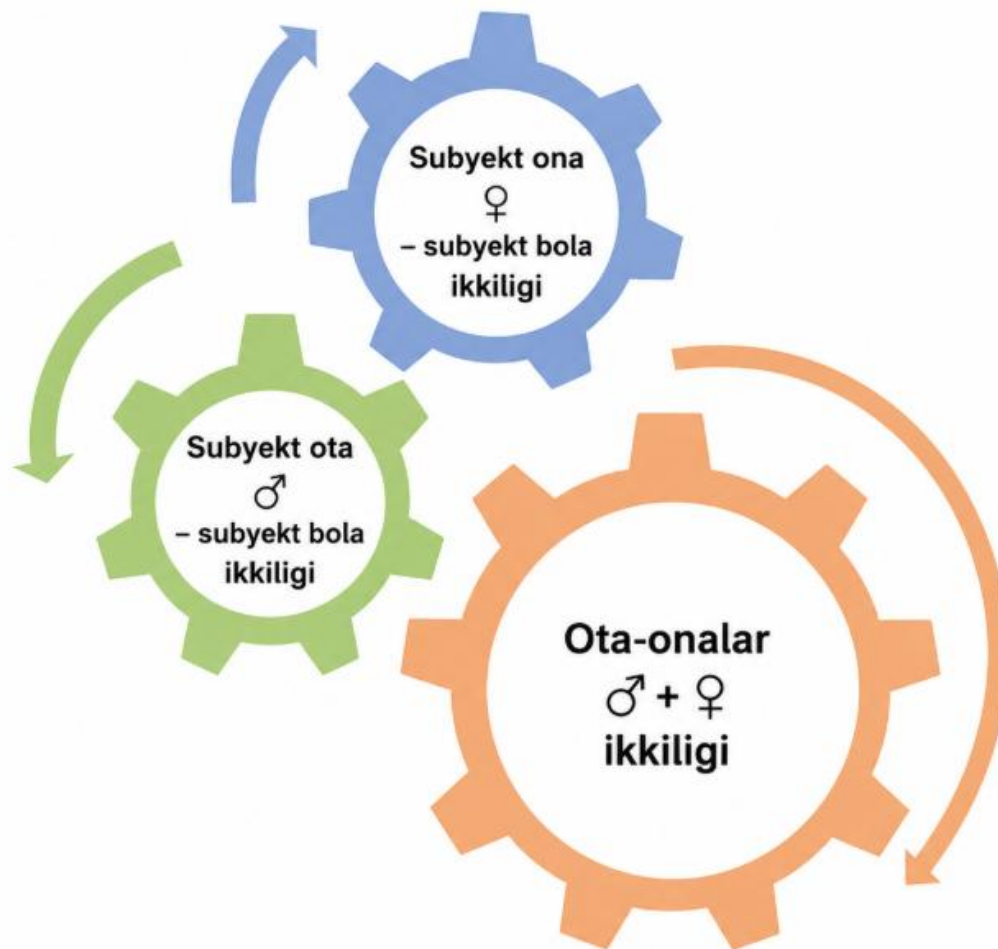
Bola tug'ilishining dastlabki onlaridanoq ona va bola o'zaro hissan va psixologik jihatdan bog'langan bo'lib, uning o'zini anglashi ana shu hissiy iliqlikning natijasiga ko'proq bog'liqdir. Bola ulg'ayib, katta bo'lgan sari ular o'rtasidagi masofa, psixologik distansiya ortib boraveradi, simbioz munosabatlar aqliy-kognitiv munosabatlar shaklidagi psixologik aloqalarga aylanib ketaveradi, ya'ni bolada o'zi to'g'risidagi tasavvurlarning shakllanishiga turtki bo'luvchi ijtimoiy omillar ko'lami ortib boraveradi.

Shunisi muhimki, bola uchun har qanday g'amxo'r va mehribon inson unga ona o'rnini bosishi mumkin (buvisi, otasi, enagasi). Lekin kimningdir doimiy g'amxo'rliqi, ya'ni mehribon insonning – "ob'ektning" doimiyligi bola rivojlanishi uchun o'ta muhim hisoblanadi. Bola bir yoshga to'lgunga qadar bo'lgan davr ekstralingvistik va noverbal muloqot davri bo'lib, undagi barcha o'zgarishlar onasi yoki yaqinlari bilan bo'ladigan emotsional, bevosita munosabatlarning natijasi bo'ladi hamda bora-bora muomalaga til

hamda tovushlar bilan bog'liq belgilar kirib kela boshlaydi. "Onaning barcha sa'yi-harakatlari bu davrda bola psixik rivojlanishining muvaffaqiyatini belgilaydi", deb yozadi V. Karimova. V. Karimovaning ta'kidlashicha, "oilaviy munosabatlarning eng ta'sirli, jozibali va muhim bo'lagi – bu ona-bola munosabatlaridir. Ularning muhimligi shundaki, ayni dastlabki muloqot va mehrli munosabatlar bolaning keyingi psixik va aqliy taraqqiyotini hamda onaning xulq-atvorini belgilaydi".

Agar ota va ona tomonidan ko'rsatilayotgan g'amxo'rlik doimiy va samimiy bo'lsa, bu E. Erikson ta'biri bilan aytganda, "mutloq ishonch"ga asos bo'ladi. Ya'ni haqiqiy, g'amxo'r ona bolasining ayni paytdagi barcha ehtiyojlarini qalban his qilib, o'sha zahoti qondirishga harakat qiladi, masalan, chanqasa suv, och qolsa – ko'krak suti, peshob qistaganda, to'sish

kabi ishlarni o'z vaqtida bajarib boradi. Onaning bola ehtiyojlarini shu kabi aniq bilib, o'z vaqtida mehr ko'rsatishi ba'zan intuitiv tarzda kechsa, ba'zan ona o'zini bola bilan identifikatsiya qiladi, ya'ni o'zini bolaning o'rniga qo'yish orqali, uning talab-istaklarini sezganday bo'ladi, "vujudi bilan his etadi". Bunday his qilishlar odatda ona tomonidan aniq anglanmaydi, lekin odatda onaning kechinmalari va sezishlari to'g'ri chiqadi. Ammo ba'zan pediatr yoki boshqa mutaxassis bilan bolaning holati haqida fikrlashganda ayrim hollarda o'zining intuitiv qarorlari to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini anglab qoladi. Biz oilani yetarli darajada erkin va mustaqil quyi tizimlar – barqaror o'zaro munosabatlar bilan bog'langan ota-onal, bola, ota-onal – bola, ayol, erkak va er-xotin tizimidan tarkib topgan to'laqonli yaxlit tizim sifatida baholaymiz (1-rasm).

1-rasm. Nuklear oila quyi tizimlari strukturasi

Psixologik nuqtai nazardan tan – vujud bilan ona va bolaning yaxlitligi o'ziga xos hissiyot bo'lib, u ko'pincha “xolding” (inglizcha “tutish”, “ushlash” so'zidan olingan) tajribasidan kelib chiqadi. Ya'ni ona o'z bolasini qo'lida ushlab, tani taniga tekkanda his qiladigan kechinmalari orqali boladagi o'zgarishlarni tuyadi, his qiladi. Xorij olimi D.V. Vinnikottning fikricha, “xolding” tajribasi yaxshi bo'lmagan onalarning shaxsiy muammolari ko'p bo'lib, ular bolani qo'lida ushlaganda ham deyarli hech nimani his etmaydilar. Ana shunday chaqaloqlarda keyinchalik ixtiyoriy psixik funksiyalar rivojida muayyan

muammolar bo'lishi mumkin, masalan, ixtiyoriy ravishda diqqatni bir narsaga to'plash, ixtiyoriy ravishda u yoki bu narsani eslab qolish, gapirish, mantiqiy fikrlash kabilar.

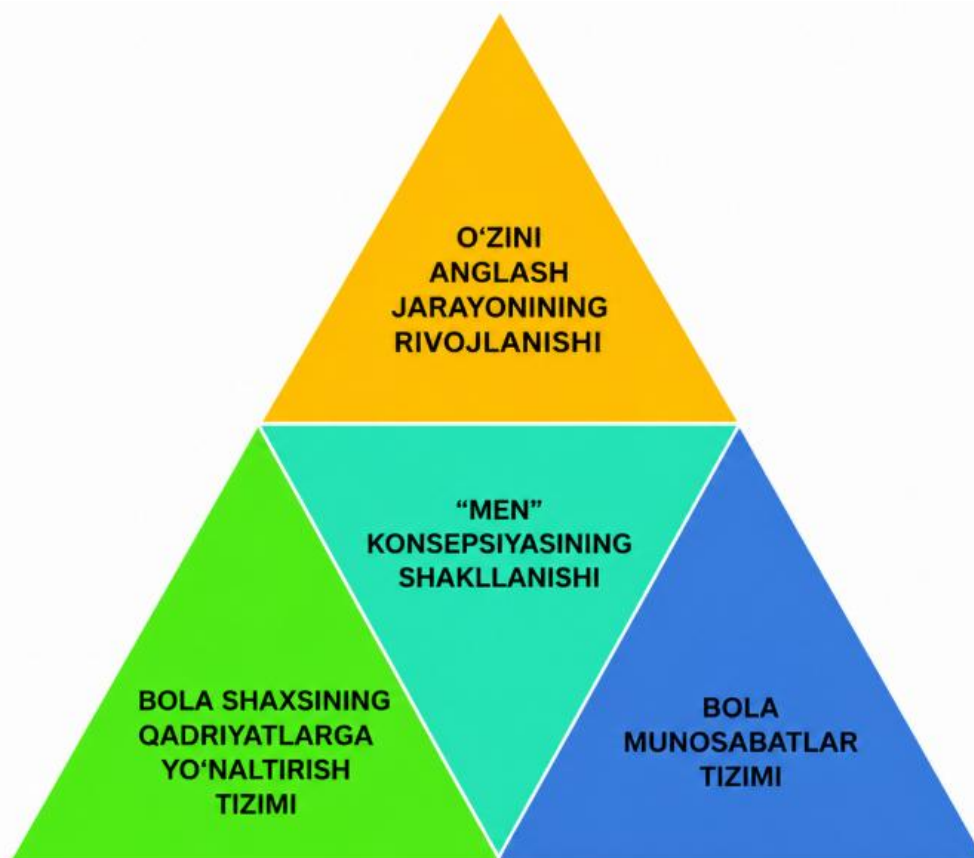
Gapirish, nutq faoliyati bilan bog'liq psixik funksiyalar ko'pincha *sinxronizatsiya* jarayonida shakllanadi. Bolasini suyib, uning his-kechinmalarini bilish qobiliyatiga ega bo'lgan ona odatda bolasining psixik rivojlanishida barcha qiliqlarini, ulardan qanday foydalanish malakalarini orttirib boradi. Masalan, bolada ba'zan shunday holat bo'ladiki, unda onaga bola bilan faol kommunikativ faoliyatni amalga oshirish noqulay bo'ladi, bola

injiqlik qilib, hech narsaga ko'ngisi kelmay qoladi, buni sezgan ona bolaga gapiravermay, jimgina toza havoda sayr qildiraversa, ma'lum vaqt o'tgach, boladagi charchoq yoki boshqa sababli paydo bo'lgan holat o'tib ketadi; u yana jonlanib, onaga talpinadi, u bilan muloqotni davom ettiradi. Shuni inobatga olmagan holatlarda kommunikativ omadsizlik sodir bo'ladi (Vinnikott), buning oqibatlari psixologiyada yaxshi o'rganilgan.

Ota-onalar bola oldida birlamchi ijtimoiy ko'zgu vazifasini bajaradi hamda u bilan muloqotda muhabbat, hurmat va ishonch hislarini namoyon qilgan holda shu tariqa bolaga o'zi haqida ushbu hissiyotlarga loyiq bo'lgan sub'ekt haqidagi tasavvurni singdiradi. Ular tomonidan tashqi nazoratning qattiqligi bolada o'zini ichki nazorat qilishni rivojlantiradi, aniq asoslangan talablar, qat'iy belgilangan va mos keluvchi "Men" obrazi hamda "Men" konsepsiyasining shakllanishiga xizmat qiladi. Va nihoyat, ota-onaning o'zini yuqori baholashi qaytuvchan aloqa va identifikatsiya mexanizmlari vositasida bolada ham shunchalik o'zini yuqori baholashni shakllantiradi. Yuqorida bayon qilinganlardan kelib chiqqan holda xulosa qilib, avvalo, M.I. Lisina, I.S. Kon, A.A. Bodalev, V.V. Stolin, I.I. Chesnokova, G.B. Shoumarov, V.M. Karimova, O.B. Shamsiev kabi psixologlarning "Men" konsepsiyasi tuzilishi,

determinantlari va rivojlanish mexanizmlari haqida integrativ kompleksli tuzilma va o'zini anglash jarayoni mahsuli sifatida, shuningdek, oiladagi ichki inter va intraindivid munosabatlarning "Men" konsepsiyasi ontogeneznining maktabgacha bo'lgan yoshdagi davrida shaxsning "Men" konsepsiyasi shakllanishi bilan o'zaro aloqasi haqidagi tasavvurlarini tahlil qilish asosida biz ishlab chiqqan konseptual sxemani keltirib o'tamiz.

U maktabgacha bo'lgan katta yoshdagi bolalarda shaxsning o'zini anglash jarayonining kompleksli dinamik sxemasi bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi: a) rivojlanayotgan bola shaxsining ijtimoiy borliq hamda uning vakili sifatida ota-onalar bilan munosabatlari faolligi orqali aniqlanadi; b) birlamchi ijtimoiy guruh, ya'ni oilada boshqa ahamiyatli kishilar – ota va ona bilan shaxslararo muloqot faoliyati orqali bog'lanadi; v) natija sifatida strategik qadriyatlar yo'nalishi tizimiga bog'langan to'laqonli "Men" konsepsiyasiga ega bo'ladi; g) "Men" obrazi – o'zi haqidagi bilim va o'ziga munosabat hamda o'ziga xos soha, o'zini baholash, tasavvurlar yig'indisi shaklida tayanch tarkibiy qismga differensiyalanadi; d) bunda o'zini anglash jarayoni sifatida refleksiya qiluvchi "Men"ga, "Men" konsepsiyasi esa mahsulot sifatida refleksiya qiluvchi "Men"ga mansub hisoblanadi (2-rasm).

2-rasm. Ota-ona mulokoti ta'sirida bola o'zini anglashining shakllanish mexanizmi

Keltirilgan sxema bizga maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolaning ota-ona bilan muloqoti faoliyati ta'siri ostida bolaning o'zini anglashi shakllanish mexanizmi hamda tayanch tarkibiy qismlardan tarkib topuvchi to'laqonli "Men" konsepsiyasining shakllanish jarayoni tizimini tahlil qilishga imkon beradi. Shuningdek, biz bolaning ota-onasi oilasida oiladagi ichki munosabatlar, ayniqsa, ona fenomeni nuqtai nazaridan bola shaxsining o'zini anglashi rivojlanishini o'rganish va tadqiqot gipotezasini belgilashda unga tayanishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Ota-onalarning o'zini va farzandini baholashidagi ichki korrelyatsiya deyarli yaqqol ijobiy bog'lanishdagi koeffitsientlarda ifodalandi. Onaning o'zini-o'zi baholashi boshqa ko'rsatkichlar bilan otaning o'zini-o'zi baholashi ham onaning farzandiga bergan bahosi ham otaning farzandiga bergan bahosida ham ijobiy ichki korrelyatsion bog'liqlik kuzatildi. Natijalarining bunday bo'lishida oilaviy muhit, ota-onaning farzandiga munosabatida bolalikning dastlabki davrlaridayoq o'ziga ishonchni, mustaqillikni, atrofdagilar bilan munosabatda faol va vazmin bo'lish, vaziyatlarni tahlil etishga o'rgatishi asosidagina erishiladi, deya olamiz. Bu

holat tarbiya muhiti psixologik qonuniyatlariga tayanib olib borilayotgan oilalarda ko'proq uchrashini e'tirof etamiz.

Demak, onaning hissiy-emotsional yaqinligi o'z bolasini afzal sifatlar egasi sifatida tasavvur qilishiga imkon beradi, ayni shunday munosabat bolalar munosabatida qanday aks etishi keyingi bosqichda o'rganildi.

Asosiy maqsadimiz maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolaning o'zini baholashi, uning uchun ahamiyatga ega bo'lgan boshqa shaxslar baholashi bilan bog'liq holda shakllanish xususiyatlarini o'rganish hisoblanadi.

T.V. Dembo-S.Ya. Rubinshteyn shkalasida baholashning verbal omillari bilan juda yaqin darajada

bog'liq bo'lgan varianti yordamida ayni paytda o'zini baholashi, uning vaqt bo'yicha ekstrapolyatsiyasi va kutilayotgan ota-onalar bahosi diagnostika qilingan. O'zini baholash mezonlari sifatida quyidagilardan foydalanilgan: "yaxshi – yomon", "chiroyli – xunuk", "aqlli – aqlsiz", "uquvli – uquvsiz", "baxtli – baxtsiz". O'zini baholashda biz fikrning asoslanishiga, baholash mulohazalarining chuqurligi va turli-tumanligiga e'tibor qaratdik. O'rganilayotgan shaxslarni beshta shkala bo'yicha baholashdan olingan natijalarga qarab taqsimlash quyidagi jadvalda keltirilgan raqamlarda umumlashtirilib ifodalangan (1-jadval).

1-jadval
Bolaning o'zini-o'zi baholash natijalari

Munosabat pog'onasi		X	σ	t	
Bolaning o'z "Men"iga munosabati	Men-hozirda	4,87	0,41	2,12	
	Men-ilgari	4,60	0,73	1,75	
	Men- kelajakda	5,00	0,00	0,75	
Boshqalarning bola "Men"iga munosabati	Ona	4,81	0,39	1,75	
	Ota	4,85	0,35	0,71	

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarning aksariyati (96,7%) o'zini ayni holatini qoniqarli hisoblaydi, bunda 90% bolalar o'zini "juda yaxshilar", 6,7% bolalar esa "yaxshilar" qatoriga kiritgan. Ko'rib turibmizki, bu yoshdagi bolalarda "juda katta Men" bo'lib, o'zini baholashi

adekvat emas, ya'ni biz olgan ma'lumotlar bu fenomenning mavjudligini ko'proq tasdiqlaydi.

Shuningdek, ma'lumotlar bolaning psixik rivojlanishi hamda ijtimoiylashuvida "Men"iga munosabatini ruhiy rivojlanishining uch davri orqali tahlil berishlikni taqozo etmoqda. Bu esa bolaning "O'tmishdagi Men", "Hozirgi (real)

Men"i va "Kelajak Men"lari orasidagi o'zaro bog'liqlik va tafovutlarni kuzatishga yordam berdi. Natijalarning birlamchi tahlilida bolaning o'zini-o'zi baholashi bilan ota-onaning farzandiga bergan baholaridagi o'zaro mutanosibligining guvohi bo'lamiz. Ularning natijalarida ota-ona farzandining kechinmalari bilan o'zining tuyg'ularini uyg'unlashtira olgan. Shuningdek, ota-onaning farzandiga bergan bahosida ham keskin differentsiallashuv kuzatilmadi. Natijalarning bunday tus olganligi bir tomondan bola "Men"ining ikki davri, ya'ni "Hozirgi" va "O'tmish Men"i o'rtasida o'zaro moslikka ega deyishimizga asos bor. Chunki bola ushbu davrlarda ijtimoiy muhit ta'sirida bo'lgan, shaxsi shakllanishida har xil o'zining yoshiga xos emotsional va xulqiy jihatlariga xos ham ijobiy, ham salbiy ta'sirlarni boshdan kechirgan. Bu esa bolaning baxt va baxtsizlik, yaxshi va yomon, salomatlik yoki kasallikka aloqador munosabatlarini individual tarzda ifodalay olishidan hamda o'zini anglashiga imkon beruvchi taassurotlar manbaiga egaligidan dalolat beradi. Ammo bolaning "Kelajakdagi Men"i bilan bog'liq tasavvurlarida aniqlik yetishmayotganligini, maktabgacha tarbiya muhitida bolaning o'z kelajak tasavvurlari reallikdan ancha uzoq bo'lishi mumkinligini ko'rsatmoqda.

Hattoki, ota-onalar ham farzandlarining kelajagi bilan bog'liq holatlarni, ular to'g'risida yaqqol tasavvurni aks ettira olmasliklari kuzatildi. Korrelyatsiya tahlilidagi

natijalar ham bolaning o'zini-o'zi baholashida "Hozirgi Men" "Ilgarigi Men"i bilan mos kelganligi, bolaning o'zini-o'zi anglashida "Men"ning ikki ko'rinishi bog'lanishga ega ekanligidan dalolat beradi. Bolalarning bu natijalari boshqalar munosabatlari (ota-ona)da ham tasdiqlandi, ya'ni "Hozirgi Men" bilan ona munosabatida ($r=0,636$, $p<0.01$), ota munosabati bilan ($r=0,613$, $p<0.01$) hamda "O'tmish Men" bilan ona munosabatida ($r=0,445$, $p<0.05$), ota munosabati bilan ($r=0,474$, $p<0.05$) hosil qilingan korrelyatsiya bog'liqliklari bir-birini mantiqan taqozo etganligining guvohi bo'lamiz. O'z navbatida ona bilan otaning farzandga bildirgan munosabatlari ham o'zaro bog'liqlikka ega ekanligini tasdiqladi. Ammo bolaning o'zini-o'zi baholash natijalarining interkorrelyatsiyasida ham bolaning "Men"idagi o'tmish va hozirgi "Men"lari kelajak "Men"i bilan hech qanday bog'liq munosabatni aks ettira olmagan. Balki bu holatni maktabgacha yoshdagi bolalar o'z kelajagi to'g'risidagi tasavvurlari reallikdan ancha yiroq bo'lishi, yoki ota-onaning orzulari ham yuqori bo'lsa-da, ularni ro'yobga chiqishini ko'p hollarda bashorat qilish qiyin bo'lib qolganligi bilan izohlashga to'g'ri kelmoqda[3].

Qo'lga kiritgan empirik ma'lumotlarni sifat va son jihatidan tahlil qilish hamda bolaning o'zini-o'zi va ota-onasi tomonidan baholashi nisbatidan kelib chiqqan holda quyidagi baholash variantlarini ajratishga muvaffaq bo'ldik:

1) o'zini baholashi yuqori va otalilar tomonidan ham baholanishi yuqori bo'lgan bolalar o'z ota-onasining har qanday bahosini, hatto tanqidiy bahosini ham qabul qiladi, ularning fikriga qo'shiladi, bundaylarda o'ziga ishonch hissi mavjud va ota-onalar bilan yaqinlik hissi saqlab qolingan;

2) o'zini baholashi yuqori va otalilar tomonidan baholash o'rtacha bo'lgan bolalar – o'zini baholashda otalilar tomonidan o'zi haqida fikri baland emasligini ifodalar ekan, bola o'zi to'g'risida shakllanayotgan obrazini o'rtacha namoyish qiladi, bu esa otalilar bahosini passiv idrok qilishini keltirib chiqarib, natijada kelajakda o'ziga salbiy munosabatni shakllantiradi;

3) o'zini baholashi o'rtacha va otalilar tomonidan baholash o'rtacha bo'lgan bolalarda ham ko'proq noadekvat munosabatlar shakllanadi, hissiyotlari keyinchalik uncha aniq namoyon bo'lmaydi;

4) o'zini baholash o'rtacha va otalilar tomonidan baholanishi yuqori bo'lgan bolalar – otalilarning o'zi kutayotgan bahoga nisbatan balandroq baholashi, kelajakda bolaning ijobiy "Men" obrazini shakllantirish uchun qulay muhit yaratadi. Ya'ni aynan shunday holat ko'proq xolis munosabat hamda adekvat o'zini anglashga zamin bo'lishi mumkin.

Oila nafaqat ona, balki ota timsoli bilan ham uyg'un bo'lgani hamda bizning yondashuvimiz otalik va onalik maqomlarining bola o'zini anglashiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan

ekanligini inobatga olib, shu o'rinda qisqacha otalik psixologiyasi masalasiga ham e'tiborni qaratishimiz va bu boradagi olimlar fikrlariga e'tibor qaratishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi. Manbalardan ma'lum bo'lishicha, otalik psixologiyasi onalik psixologiyasiga nisbatan kam o'rganilgan soha sanaladi. Oilada otalar xulqini o'rganish shuni ko'rsatdiki, ular ham g'amxo'rlik va samimiylik jihatidan ayollardan kam emas, kerak bo'lsa, ulardan ham mehribon bo'lishlari mumkin. Dastlab ota ham, ona ham bolaga nisbatan bir xil mehribonlik timsolida namoyon bo'lgani uchun ular o'rtasidagi farqni kichik yoshdagi bola deyarli his etmaydi. Bir yoshga to'lgach, bola otasini alohida mustaqil shaxs sifatida idrok eta boshlaydi, o'zaro munosabatlar triada shakliga o'tadi. Otasi va onasining o'zaro munosabatlarini kuzatib, bola tobora ayrim alohida olingan mustaqil, distansion munosabatlarning ma'nosini tushuna boradi[4].

Tadqiqotchi Godfruaning olgan natijalariga ko'ra, bir yoshlik bola otasi bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarni qadrlaydigan, xohlaydigan bo'lib boradi, unga intiladi. Onaning munosabatlaridan farqli, ota bolasining jinsiga qarab o'ziga xos munosabatni o'rnata oladi; o'g'il bolaga erkaklarcha, qiz bolaga boshqacha samimiyat bilan mehr ko'rsata oladi. Shu tariqa bolaning o'z jinsini anglashi, gender tafovutlar to'g'risida tasavvurlar shakllanadi. Umuman, oilada otaning

bo'lishi bolaning ijtimoiy ko'nikmalari shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi[5]. Buni professor V. Karimova ham o'z kuzatishlariga tayanib tasdiqlagan: "Otaning mehri qiz bola uchun ham shu qadar muhimki, u ota-ona munosabatlarini hayoti mobaynida kuzatib borib, kelajakda o'z turmush o'trog'iga qanday munosabatda bo'lish lozim, degan savolga javob topadi. Ona xulqiga qarab esa turmush o'rtog'i bilan baxtiyor yashash uchun ayol qanday bo'lishi kerak, degan savolning mag'zini chaqadi. Shuning uchun qiz bola uchun ham, o'g'il bola uchun ham oilaning butligi, ota-ona munosabatlarining iliq, samimiy, gumanistik bo'lishi katta hayotiy ahamiyat kasb etadi"[6]. Demak, bolaning o'zini anglashi, qaysi bir jins vakili ekanligini anglashi va hayotiy tasavvurlarining shakllanishida ota-onalik munosabatlarining yaxlit bo'lishi katta ahamiyatga ega.

XULOSA

Shunday qilib, bola o'zini-o'zi anglashi jarayonining ijtimoiy-psixologik mohiyatini anglashga bag'ishlangan tadqiqotlar va nazariy yondashuvlardan olingan xulosalarga asoslanib, biz quyidagi fikrlarni umumlashtirishga muvaffaq bo'ldik:

- o'zini-o'zi anglashi, o'zini bilib olish jarayoni shaxs ontogenetik taraqqiyoti davri davomida va ayniqsa, maktabgacha yoshda bo'lgan davrda sezilarli tarzda jadal rivojlanadi;

- o'zini-o'zi anglash "Men" obrazining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, uning aynan kognitiv elementi

hisoblanadi, lekin uning shakllanishi affektiv va baholash elementlari bilan bir maromda, uyg'un rivojlanadi;

- "Men" konsepsiyasi bolaning o'ziga bo'lgan kognitiv bahosi hamda o'z fazilatlarini to'g'risidagi tasavvurlar asnosida shakllanadi va uning uchta tarkibiy elementlari – kognitiv (o'zi haqidagi bilim), affektiv (o'ziga munosabat) va ulardan kelib chiquvchi xulq-atvor bilan bog'liq psixologik komponentlarni o'z ichiga oluvchi tizimdir;

- maktabgacha yoshdagi bolaning o'zini-o'zi anglashiga bevosita ta'sir etuvchi psixologik mexanizmlar sifatida uning ijtimoiy muhitdagi faol munosabatlar tizimidagi o'rni va bevosita uni o'rab turgan ijtimoiy muhitdagi munosabatlar xarakteridan tashqari, uning yoshi va jins xususiyatlari muhim rol o'ynashini ta'kidlash lozim;

- maktabgacha yoshdagi bola "Men" obrazining shakllanishida muhim rol o'ynovchi ijtimoiy omil oila bo'lib, u muhim referent guruh sirasiga kiradi, chunki aynan ota va ona bola taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida eng ahamiyatli, taqlidga molik, o'rnak ko'rsatuvchi shaxslar sifatida bola dunyoqarashi va "Men" obrazi shakllanishining muhim manbai rolini o'ynaydi;

- bola shaxsining shakllanishi va undagi o'z "Men"i to'g'risidagi tasavvurlarning paydo bo'lishida oila a'zolari orasida onaning alohida muhim roli bor. Chunki ona bolaga hissan va emotsional yaqin bo'lib, uning ona

sifatida hamda rafiqa sifatida oilaviy roli
bolaning ijtimoiy rollarni o'zlashtirishida

alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-son Farmoni.
2. Shamsiev O'.B. Oilaviy xolding-bola ijtimoiylashuvining psixologik mexanizmi
3. Nazarov, R.N. (2024). The importance of physical education and sports in the education of young athletes. *american journal of social science*, 2(4), 113-118.
4. Mavlonov, D. "Suzish sporti bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik tahlili." *Uzbekistonda psixologiyani rivojlantirish muammolari: nazariya va amaliyotuyzunligi* (2021): 398-401.
5. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88.
6. Shamsiev O'.B. Oilaviy xolding-bola ijtimoiylashuvining psixologik mexanizmi

Umarov Baxriddin Mengboyevich*“Alfraganus universiteti”, “Psixologiya” kafedrası professori,
psixologiya fanları doktori*

VOYAGA YETMAGANLARDA OG‘ISHGAN VA JINOYATCHILIK XULQINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada deviant va delinkvent xulq-atvorning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari haqida mulohazalar bayon etilgan. Xususan, jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan, umumxalq irodasiga muvofiq harakatda bo‘ladigan tartibotlar, bevosita xalq urf-odatları, o‘z istak maqsadlariga muvofiqlashgan amaliy udumlar bilan uyg‘unlashib ketgan va turmushda, ijtimoiy hayotda amal qilinadigan ijtimoiy me‘yorlar tahlili hamda deviant xulq-atvor, uning psixologik mohiyati, tavsifi bayon qilingan. Shuningdek, voyaga etmaganlarda og‘ishgan va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga ta’sir etuvchi individual-psixologik, demografik, farzandlar va otalarning ma’lumotlilik darajasi, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, oilaviy shart-sharoit, turmush tarzi, gender va yosh davri xususiyatlarining ta’siri kabi ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: shaxs, tarbiyalanganlik darajasi, demografik xususiyat, ijtimoiy-psixologik omillar, deviant xulq, individual xususiyatlar, psixologik muhit, nosog‘lom oilaviy muhit, g‘ayriqonuniy ustanovkalar, oilaviy tarbiya.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕВИАНТ- НОГО И ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация: В статье представлены соображения о социально-психологических характеристиках девиантного и делинквентного поведения. В частности, анализируются социальные нормы, формирующиеся в обществе и действующие в соответствии с волей народа, непосредственно гармонизированные с народными обычаями, практические практики, соответствующие собственным желаниям и целям, применяемые в жизни и обществе, а также девиантное поведение, его психологическая сущность и описание. Также анализируются социально-психологические факторы, влияющие на возникновение девиантного и криминального поведения у несовершеннолетних, такие как индивидуально-психологические, демографические характеристики, уровень образования детей и родителей, социально-экономический статус семьи, семейные условия, образ жизни, гендерные и возрастные особенности.

Ключевые слова: личность, уровень воспитания, демографические характеристики, социально-психологические факторы, девиантное поведение,

индивидуальные особенности, психологическая среда, нездоровая семейная среда, незаконные учреждения, семейное воспитание.

UMAROV B.M. SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVIANT AND CRIMINAL BEHAVIOR OF MINORS

Annotation: The article presents reflections on the socio-psychological characteristics of deviant and delinquent behavior. In particular, an analysis of social norms developed by society, harmonized with procedures that are in motion in accordance with the general will, directly with folk customs, practical tasks that are coordinated with the goals of one's own desire, and are practiced in marriage, social life, as well as an analysis of deviant behavior, its psychological essence, description are described. Socio-psychological factors such as individual-psychological, demographic, educational level of children and parents, socio-economic situation of the family, influence of family conditions, lifestyle, gender and age characteristics are also analyzed, affecting the origin of deviant and criminal behavior in minors.

Key words: Key words and concepts: personality, behavior, hospitalization rate, demographic characteristics, socio-psychological factors, deviant behavior, divided behavior, individual characteristics, psychological environment, unhealthy family environment, unknown hosts, family hospitalization.

Kirish. Aqlan barkamol, ma'nan sog'lom yoshlar va vatanparvarlarni tarbiyalash asosan ota-onalar, mahalla maslahatchilari, pedagog, psixolog hamda tarbiyachilar zimmasiga tushadi. Shu jihatdan ular nafaqat bilimdon bolalarni, balki eng avvalo, ana shu bilimlarni egallashni o'zining burchi deb biluvchi milliy kadrlar shaxsini shakllantirishga mas'uldirlar.

O'rganilayotgan tushunchaning murakkabligi hamda uning fanlararo xarakterga ega ekanligini ta'kidlash o'rinnidir. Deviant xulq birinchidan, "rasman o'rnatilgan yoki haqiqatda ushbu jamiyatda yuzaga kelgan me'yorlarga mos kelmaydigan muomala va inson harakati" ma'nosida psixologiya, pedagogika va psixiatriyaning predmeti sifatida namoyon bo'ladi. Ikkinchidan, "Inson

faoliyatining ommaviy va mustaqkam shakllarga nisbatan ifodalanuvchi va rasman o'rnatilgan yoki ushbu jamiyatda haqiqatda mavjud bo'lgan me'yorlar va umidlarga mos tushuvchi ijtimoiy ko'rinish" ma'nosida u sotsiologiya, huquq, ijtimoiy psixologiyani predmeti hisoblanadi.

Ijtimoiy jamiyat o'ziga xos umumiy qonuniyatlarga, inson faoliyati bilan bo'lgan me'yoriy tartibotlarga, hayotiy qonunlarga, turmush tamoyillariga muvofiq rivojlanadi, taraqqiy etadi, jamiyatda o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga qat'iy rioya qiladi, amal qiladi. Ammo bu ijtimoiy me'yorlardan ham chetga chiqish, qonunlarga bo'ysinmaslik, huquqlarni buzish hollari ham jamiyatda uchrab turadi. Ana shu holatlar bevosita ijtimoiy jamiyat qonunlariga, siyosiy boshqarishga,

jamiyat umumiy qoida-qonunlarini o'zida mujassamlashtiradigan umumxalq irodasiga muvofiq harakatda bo'ladigan asosiy qonunlar majmuasi hukmron bo'lib, undan chetga chiqishlar jinoyat hisoblanib qoralanadi. Shu sababli jamiyatning huquqiy, qonuniy tartibotlari bevosita xalq urf-odatlarini, o'z istak maqsadlariga muvofiqlashgan amaliy udumlari bilan uyg'unlashib ketadi va u turmushda ijtimoiy hayotda amal qiladi va bu tartibotlarga rioya qilish ijtimoiy me'yorlar deb ataladi. Ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish, ya'ni bu ijtimoiy me'yorlarni buzish, ularga rioya qilmaslik jinoyatga qo'l urib, shu yo'ldan borishlik holatlari deviant xulq – deb ataladi [3].

Yurtimizda xulq og'ishi masalasi mustaqillik tufayli ilmiy va nazariy jihatdan o'rganishda imkoniyatlar yaratilib, kent tadqiq qilina boshlandi. Ammo jamiyatdagi deviant xulq masalasi jahondagi boshqa xalqlarga nisbatan Markaziy Osiyo halqlarida uzoq o'tmishdan oldin paydo bo'lgan bo'lib, ijtimoiy me'yordan chetga chiqish, axloq-odobdan chekinish holatlari qat'iyman qilingan, yo'l qo'yilmagan, harakatdagi qonundan ham ta'sirchan kuchga ya'ni, ham dunyoviy, ham diniy yo'l bilan, insonlar xulq-atvoriga ta'sir etguvchi kuchga aylangan va hozirda ham xalqimiz ana shunday ijtimoiy me'yorlar doirasida yoshlar tabiyasi amalga oshirilmoqda. Chunki ijtimoiy hayotda, jamiyatda insonlar faoliyatini, ularning xatti-harakatlarini va xulq-atvorlarini diniy,

dunyoviy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy me'yorlar boshqaradi.

Ijtimoiy me'yor jamiyat boshqaruvining ajralmas ma'naviy, ruhiy va moddiy qismlaridan biri bo'lib, inson, shaxs yoki ijtimoiy guruh, qavm, elat xulq-atvorini muayyan sotsial muhitga moslashtiruvchi, muvozanatini saqlab, tobora mustahkamlab boruvchi tamoyil, qoidalar majmuasidan iboratdir. Ijtimoiy me'yorning jamiyatda bir necha turlari, xillari mavjud bo'lib, ularga asosan huquqiy, axloqiy, diniy, dunyoviy, hamda urf-odatlarga oid me'yorlari shular jumlasidandir [2].

Shaxs xulq-atvoridagi og'ishning ijtimoiy-demografik, gender va yosh xususiyatlarini o'rganish voyaga yetmaganlar o'rtasida xulq og'ishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari to'g'risidagi nisbatan to'laroq ma'lumotlar olish imkoniyatini beradi. Shuningdek, voyaga yetmaganlar o'rtasidagi xulq og'ishining yosh davriga ko'ra, qiyosiy tahlil qilish bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi kelib chiqishining yosh davri xususiyatlariga bog'liq bo'lgan mexanizmini ochib berishga yordam beradi hamda voyaga yetmaganlar o'rtasida xulq og'ishining oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish va ular samaradorligining oshishiga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi voyaga yetmaganlarda og'ishgan va jinoyatchilik xulqiining ijtimoiy-psixologik, shaxs va individual-psixologik, yosh, hududiy, statistik va jinsiy xususiyatlarini o'rganish hamda

voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish va ularning samaradorlik darajasini ilmiy, psixologik-pedagogik jihatdan asoslashdir.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili. M.N.Alemaskin, Z.V.Baeryunas, A.M.Dolgova, A.A.Vdovchenko, I.P.Bashkatov, A.S.Belkin, N.D.Levitov, Yu.V.Gerbeev, A.V.Zavalyuk, A.I.Ostrovskiy, B.A.Mirenskiy, A.I.Kochetov, S.V.Kudryavsev, U.S.Djekebaev, Y.Karaketov, Q.Abdurasulova, Z.S.Zaripov, G'.B.Shoumarov, E.G'oziev, V.M.Karimova, B.M.Umarov, N.G'.Komilova, N.A.Sog'inov, G.N.Tulaganova, F.I.Rajapova kabi psixolog va pedagog olimlarning ta'kidlashlaricha, bolalarning ongi, xulqi hamda faoliyati mazmunini ularni qurshab olgan muhit belgilaydi [5]. Ijtimoiy muhitdagi nosog'lomlik esa bola ongi va xulqida turli xil og'ishlarni keltirib chiqaradi.

Shuningdek, tadqiqotchilar tomonidan ta'kidlanishicha, inson yosh davrlarini tahlil qilish, ularning har bir bola, o'smir va o'spirin hayotini chuqur o'rganishdan boshlanadi [4]. Bu esa, yosh davrlarining ular xarakteri xususiyatlaridagi o'zgarishlarning psixologik qonuniyatlari asosida yondashishni taqoza qiladi. Amerikalik psixolog A.Gezell o'smir yoshining davrlanishiga alohida e'tibor qaratib,

o'ziga xos xususiyatlarni sharhlab o'tgan edi.

Demak, voyaga yetmagan yoshdagi bolalar va o'smirlarning yosh davri xususiyatlari va demografik, ijtimoiy-psixologik jihatdan bilish ular o'rtasida xulq-og'ishi va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishini oldini olishda muhim hisoblanadi.

Maqolaning ilmiy mohiyati shundan iboratki, psixologiyada voyaga yetmaganlarda xulq og'ishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari muammosi bugungi kunda jahon miqyosida dolzarb muammolardan biri bo'lib, uning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash, voyaga yetmaganlar o'rtasida sodir bo'layotgan huquqbuzarlik va jinoyatchiliklarni oldini olish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar, ilmiy xulosalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning ob'ekti xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan voyaga yetmaganlar (12-17 yoshdagi o'smirlar) ularning individual-psixologik xususiyatlari, ijtimoiy muhiti, ot-onalari, qarindosh - urug'lari, sinfdoshlari va o'qituvchilari tomonidan olingan ma'lumotlar hamda xulq og'ishiga ega bo'lgan voyaga yetmaganlarning o'qish, ish va bo'sh vaqtlaridagi faoliyatlaridir. Tadqiqotda 117 nafar og'ishgan va jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan o'smirlar jalb etildi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar: ijtimoiy-psixologik so'rovnoma (IPS), X.Shmishekning «O'smirlarda aksentuatsiya xususiyatlarini

o'rganish» testi, anketa va suhbat usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar:

Tadqiqotimizda og'ishgan va jinoyatchilik xulqining ijtimoiy-psixologik, demografik, yosh va gender xususiyatlarini o'rganish maqsadida voyaga yetmaganlar o'rtasida sodir bo'layotgan xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining umumiy holatini tahlil qilishga harakat qildik. Tadqiqotimizda 152 nafar xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarning o'qish faoliyati, ularning ijtimoiy ahvoli, oilaviy shart-sharoiti va turmush tarzi o'rganildi.

Xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni ko'rib chiqar ekanmiz, birinchi navbatda shaxsning ma'naviy jihatdan qashshoqligi masalasiga alohida to'xtalib o'tish lozim bo'ladi. Kuzatilishiicha, shaxsning ma'naviy qashshoqligi ijtimoiy muhit va shaxs o'rtasidagi murakkab vaziyatlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ma'naviy jihatdan barkamol bo'lgan shaxs esa ijtimoiy muhit voqea-hodisalariga nisbatan ijobiy munosabatini namoyon qiladi.

Shaxsning ijtimoiy va psixologik fazilatlarini ijtimoiy munosabatlar doirasida shakllanadi. Indivud ijtimoiy muhit bilan aloqaga kirishi jarayonida xulq-atvor normalarini, ma'naviy, ijtimoiy va madaniy tushuncha va tasavvurlarni, yangi-yangi qiziqish va ehtiyojlarni egallab boradi. Shuning bilan bir qatorda shaxs ijtimoiy muhit

munosabatlari va insoniy taqdirning passiv kuzatuvchisi bo'lmagan, o'z turmush tarzini, shart-sharoiti va shaxsiy hayotini o'zi belgilaydi va quradi [1]. Demak, shaxs shakllanishida insonning o'z qiziqishlari, intilishlari, maqsadlari muhim o'rin tutadi.

Shaxsning ma'naviy shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar to'g'risida gapirilganda, birinchi navbatda shaxsning o'zi, ikkinchidan kichik ijtimoiy guruhlar, ya'ni oila, maktab, mahalla, uchinchi esa ishlab chiqarish jamoasi va to'rtinchi navbatda jamiyat va undagi siyosiy, ideologik, madaniy-ma'rifiy, iqtisodiy sohalarining umumiy holati katta ta'sir o'tkazilishini ta'kidlash lozim bo'ladi. Ushbu omillarga alohida-alohida to'xtalib o'tadigan bo'lsak, insonning ma'naviy barkamolligida shaxsning o'z o'rnini, uning qiziqishlari, ijtimoiy mavqei muhim va asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Chunki inson ijtimoiy munosabatlarning passiv kuzatuvchisi emas, balki uning faol ishtirokchisi ham ekan, u o'z shaxsiy intilish va qiziqishlari, aql-idroki bilan o'zini-o'zi tarbiyalashga, yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirishga harakat qiladi. Indivudning ijtimoiylashuvida shaxsning o'rnini, ishtiroki, intilish va qiziqishlari pasaysa, inson ma'naviy barkamollik sari emas aksincha, ma'naviy qashshoqlik tomon yuz tutadi. Demak, insonning ma'naviy barkamollikka erishishida shaxsning o'z o'rnini, maqsad va qiziqishlari hamda intilishi katta o'rin tutadi. [6]

Olingan natijalardan ma'lum bo'lishicha, shahar joylarida istiqomat qiluvchi voyaga yetmaganlar o'rtasida yuzaga kelayotgan xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining asosiy sabablari sifatida oila va oilaviy munosabatlardagi nosog'lom psixologik muhit hamda ota-ona va katta yoshdagi kishilar tomonidan bolalar va o'smirlarning bo'sh vaqtlarini nazorat qilmasliklari, qarovsizlik, turli xil axborotlarning ko'pligi, ota-onalarning davlat ishlari bilan bandligi tufayli ularning bo'sh vaqtlarini nazorat qila olmasliklari kabi bir qator omillar aniqlandi. Xususan, qishloq joylaridagi voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqini keltirib chiqaruvchi sabablar sifatida esa, bekorchilik, tarbiyada yo'l qo'yilayotgan nuqsonlar, moddiy-ma'ishiy yetishmovchilik, oilaviy munosabatlardagi nosog'lomlik, oilalarda kriminal muhitning mavjudligi va boshqalar namoyon bo'ldi. Shunisi xarakterliki, qishloq joylarida yashovchi xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar orasida ijobiy xulqqa ega bo'lganlar ham uchraydi. Bundaylarning qonunbuzarlik ko'chasiga kirib ketishiga kattalarning yoki kriminal xulqqa ega bo'lgan boshqa birovlarining hamda

tengqurlarining ta'siri, moddiy yetishmovchilik va bekorchilik sabab bo'lganligi kuzatildi.

Kuzatish va tadqiqotlarimizdan ma'lum bo'lishicha, bolalar va o'smirlarda turmush sharoitining yaxshi yoki yomonligi holati ham ular da xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishida asosiy omillar sifatida namoyon bo'ldi. Bunga ko'ra, o'rganilgan respondentlarning o'rtacha 70,2 foizi oilada yomon sharoitda yashashligi ma'lum bo'ldi. 29,8% xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar oilada yaxshi sharoitda yashaganliklari kuzatildi. (1-jadval)

Ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra, voyaga yetmaganlar o'rtasida xulq og'ishi asosan ishchilar yoki hozircha hech qaerda ishlamaydiganlar oilasiga to'g'ri kelayotganligi kuzatildi. Ammo, tadqiqotimizda oliy ma'lumotlilar, ota-onalari rahabarlik lavozimida ishlayotgan oilalarning farzandlarida ham xulq og'ishi namoyon bo'lishi holalari kuzatildi. Bizningcha, buning asosiy sababini ota-onalarning davlat ishlari bilan bandligi natijasida farzandlarining bo'sh vaqtlarini va ularning faoliyatini nazorat qilish borasidagi sustkashlikka yo'l qo'yishlari bilan izohlash mumkin.

1 - jadval

Og'ishgan va jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarning ijtimoiy shart-sharoitlari ko'rsatgichlari (n-117)

№	Yosh davri	Qish-loq	Shahar	Yaxshi sharoitda yashaydi	Yomon sharoitda yashaydi	Ko'p qavatli Uyda turadi	Hovlida turadi

1.	12-15 yosh	45,8	54,2	28,4	71,6	67,5	32,4
2.	16-17 yosh	42,6	57,4	31,4	68,9	62,3	37,0
3.	O'rtacha	43,3	56,7	29,8	70,2	64,3	35,7

Olingan natijalardan yana shunday holat ko'rinadiki, oilaning moddiy-maishiy shart-sharoiti, turmush tarzi, moddiy-iqtisodiy imkoniyati va tarbiyaviy ta'sirchanlik darajasi bolalar va o'smirlarda xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy ijtimoiy-psixologik sabablar sifatida namoyon bo'ldi. Ushbulardan kelib chiqib ta'kidlash mumkinki, voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olishda ularga oilalarda imkon qadar moddiy-maishiy shart-sharoit yaratib berish maqsadga muvofiqligini unutmaslik lozim.

Kuzatishlarimizdan ma'lum bo'lishicha, hovlida yashayotgan bolalar va o'smirlarga nisbatan, ko'p qavatli uylarda yashayotgan bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishi darajasi holati bir muncha yuqoridir. Buning sababi yuqorida ta'kidlanganidek, aholi qatlamining zichligi bilan bir qatorda mahalla, qo'ni-qo'shnichilik ta'sirining sustligi, shaxslararo munosabatlar doirasining kengligi, ijtimoiy nazoratning sustligi va shu kabilarga bog'liqdir.[7]

Xalqimizda "Bir bolaga yetti qo'shni ham ota, ham ona", "Otang mahalla, onang mahalla" degan naqlar mavjud. Zero, mahallalar xonadonlarida farzandlar qariyalarning,

mahalla faollarining ko'z o'ngida o'sib, voyaga yetadi. Mahalla oqsoqoli va uning har bir yoshi katta a'zosi mahalla bolasinig nojuya xatti-harakatini, tamaki chekishi, birovlariga gap otib turishini ko'rib-ko'rmaslikka olmasdan, hech bo'lmaganda ularga fikr bildirish, pand nasihat qilish, ularni to'g'ri yo'lga boshlash mahalla bolalari orasida g'ayriqonuniy xulqning kelib chiqishini oldini olishga muayyan darajada xizmat qiladi. Natijada mahallalardagi ana shunday an'anaviy qo'ni-qo'shnichilik ta'sirining yuqoriligi voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi darajasining pasayishiga olib keladi. Afsuski, bugungi kunda mahalla bolasi nojo'ya harakatni qilib o'tirsa ham ayrimlar menga nima, ota-onasi borku, mening farzandim bo'lmasa deya unga aralashishni o'ziga ep ko'rmaydiganlar ham uchrab turadi. Bunday holat o'z-o'zidan bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga imkoniyat yaratadi. Ota-onasi, mahalla a'zosi nazoratidan chetda qolgan o'smir o'zini erkin, mustaqil deb bilib, turli xil g'ayriqonuniy, g'ayriaxloqiy harakatlarni amalga oshirishlari mumkin.[8]

Shuningdek, tadqiqotimiz natijalarining ko'rsatishicha, bolalar va o'smirlarning ma'lumotlilik, onglilik,

dunyoqarash kengligi va bilimlilik darajasi ham xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Sir emaski, ma'rifatlilik, ilm olishga nisbatan bo'lgan intilish, aqliy va ma'naviy barkamollik voyaga yetmaganlarni sog'lom turmush tarziga, axloqiy va huquqiy qoidalarga itoat etishga yetaklaydi. Aksincha, maktabga borishdan bo'yin tovlash, darslarni o'z vaqtida bajarmaslik, bilim olishga nisbatan qiziqishning yo'qligi bolalar va o'smirlarda turli xil g'ayriqonuniy xatti-harakatlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Buni tadqiqotimizdan olingan natijalar ham ko'rsatib turibdi. Bunga

ko'ra, o'rganilgan respondentlarning eng katta qismi 8-9 sinf ma'lumotiga (51,1 %) egaliklari, 28,2% 10-11 sinf ma'lumotiga, 9,4% 6-7 sinf ma'lumotiga ega ekanligi aniqlandi. (2-jadval).

Shuningdek, tadqiqotimizda o'rganilgan respondentlarning 10.4 % ni o'rta maxsus bilim yurti talabalari tashkil qildi. Yosh davriga ko'ra, tahlil qilganimizda 14-15 yoshdagi voyaga yetmagan xulq og'ishiga ega bo'lganlar asosan 8-9 sinf ma'lumotiga (72,6%), 16-17 yoshda esa ko'proq 10-11 sinf ma'lumotiga (41,6%) ega ekanliklaroi aniqlandi. (2-jadval).

2 - jadval

Og'ishgan va jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan voyaga yetmaganlarning ma'lumoti darajasi ko'rsatkichlari (n-117)

№	Ma'lumoti	11-13 yosh	14-15 yosh	16-17 yosh	O'rtacha
1	1-5 sinf	-	-	0,8	0,8
2	6-7 sinf	22,2	12,7	3,4	9,4
3	8-9 sinf	77,8	72,6	35,7	51,1
4	10-11 sinf	-	11,8	41,6	28,2
5	Kasb-hunar kolleji o'quvchisi	-	2,8	18,9	10,4

Tadqiqotimiz natijalarining ko'rsatishicha, o'rganilgan respondentlarning katta qismida o'qish faoliyatdagi o'zlashtirish ko'rsatkichi ancha past darajaga ega bo'lganlarni tashkil etadi. Xususan, respondentlarning 48,62 foizi maktabda fanlarni yomon o'zlashtirganliklari bilan ajralib turadiganlardir. Atigi 10,60 foiz respondentlar fanlarni o'zlashtirishda

biroz yaxshi natijalarga ega ekanliklarining guvohi bo'ldik. Shuningdek, ularning 13,45 foizi 1 yil sinfdan qolganlar bo'lsa, 6,49 foizi 2 yil sinfdan qolganlarni tashkil qiladi. (3-jadval)

Xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarda fanlarni o'zlashtirishdagi ijobiylik asosan kichik yosh davrida kuzatilgan bo'lsa, yosh ulg'ayib borish

bilan bu ko'rsatkich darajasi pasayib borganligi kuzatildi. Buning sababi bizningcha, bu yosh davridagi bolalar va o'smirlarda xulq buzilishining to'la shakllanib ulgurmaganligi, yosh ulg'ayib borishi bilan esa, ular xulq-atvorida xulq og'ishining chuqur o'rin egallay boshlaganligiga bog'liqdir. Shunga ko'ra, bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olish tadbirlarini imkon qadar ertaroq, ilk yoshdan boshlab, amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Xulq og'ishi va tarbiya buzilishiga ega bo'lgan voyaga yetmaganlarda o'qishga nisbatan qiziqishning sustligi, maqsadli faoliyatning yo'qligi, o'z kelajagi haqida o'ylash, kelajakda qaysi mutaxassislikni egallashga nisbatan intilishning yo'qligi holatlari ham kuzatildi. Shuning uchun ham xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar o'rtasida fanlarni a'lo bahoga o'zlashtirayotganlar deyarli uchramadi.

3 - jadval

Og'ishgan va jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan voyaga yetmaganlarning o'qish faoliyatidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari (n-117)

№	O'qish faoliyati ko'rsatgichlari	11 – 13 yosh	14 – 15 yosh	16 – 17 Yosh	O'rtacha
1.	O'zlashtirish darajasi yaxshi	14,8	8,4	3,6	10,6
2.	O'zlashtirish darajasi o'rtacha	28,7	24,7	17,3	20,8
3.	O'zlashtirish darajasi yomon	40,0	45,3	53,1	49,0
4.	1 yil sinfda qolgan	12,3	15,4	17,4	13,2
5.	2 yil sinfda qolgan	4,2	6,2	8,6	6,4

Tadqiqotimiz natijalaridan ma'lum bo'lishicha, bolalar va o'smirlarning to'liq (TO), noto'liq (NTO) oilalarda va ota-onalarning ikkalasi ham yo'qligi natijasida qarindoshlari yoki boshqa birovlarining qaramog'ida tarbiyalanishlari holati ham ularda xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatishi mumkinligi aniqlandi. Buni tadqiqotimizda oilada ota-onalardan birining yoki ikkalasining ham yo'qligi bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqini keltirib chiqaruvchi asosiy omillardan biri

sifatida namoyon bo'lganligi (31,8-12,7%) ham ko'rsatib turibdi. Shuningdek, ota-onalardan birining ilgari sudlanganligi holati ham bolalar va o'smirlarda xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatishi mumkinligi kuzatiladi. Bunga ko'ra, ota-onalardan biri ilgari sudlangan oilada tarbiyalangan bolalarda xulq og'ishi ko'rsatkichi 30,5 foizni ko'rsatgan bo'lsa, ota-onalari sudlanmagan oilalarda tarbiyalangan bolalar va o'smirlar o'rtasidagi bu ko'rsatkich 8,7 foizni tashkil qiladi. (4-jadval)

4 - jadval

Og'ishgan va jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarning oilaviy tarbiyalanganlik holati bo'yicha ko'rsatkichi (n-117)

№	Oilaviy tarbiyalanganlik holati	Yosh davrlari			O'rtacha
		11 - 13 yosh	14 – 15 yosh	16 – 17 yosh	
1.	Ota-onasi tarbiyasida	26,5	18,8	12,3	16,4
2.	Ota-onadan birining tarbiyasida	32,8	30,6	26,7	31,8
3.	Ikkalasi ham yo'q oilada	10,5	11,7	16,2	12,7
4.	Ota-onalardan biri sudlangan oilada	20,8	28,8	38,4	30,5
5.	Ota-onasi sudlanmagan oilada	9,6	9,9	6,6	8,7

Jadvalda keltirib o'tilgan ko'rsatkichlarni tahlil qilib ko'radigan bo'lsak, oilada ota-onadan birining yoki ikkalasining ham yo'qligi bola tarbiyasida nuqsonlarning kelib chiqishiga, ular faoliyatini nazorat qilishning susayishi va ayrim moddiy-maishiy yetishmovchiliklarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Tabiiyki, bunday holat bolalar va o'smirlar xulqida o'zgarishlarning kelib chiqishiga imkoniyat yaratishi ham mumkin ekan. Shuningdek, oilada ota-onalarning biri yoki ikkalasining ham sudlanganligi holati ham oilada kriminogen muhitning paydo bo'lishiga olib keladi. Bunday oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar va o'smirlar xulqida salbiy o'zgarishlarning kelib chiqishi uchun qulay ijtimoiy-psixologik muhit mavjud bo'ladi, hamda ularning yosh davri va individual-psixologik

xususiyatlariga ko'ra, kriminogen muhit bola tomonidan qabul qilinadi va xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'mir ko'rsatadi.

Tadqiqotimiz natijalarining ko'rsatishicha, ota-onalarning ma'lumotlilik darajasi ham bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga ta'sir etishi mumkinligi kuzatildi. Ota-onalarning ilmu-ma'rifat, aqlu-zakovatligi bolalar tarbiyasiga, ularning shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Buni tadqiqotimizdan olingan natijalar ham ko'rsatib turibdi. Bunga ko'ra ota-onalari to'liqsiz va o'rta ma'lumotga ega bo'lgan oilalarda tarbiyalangan bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi darajasi (28,8% - 44,2%) boshqa ma'lumotlilik darajalari ko'rsatkichidan ancha yuqori ekanligi kuzatiladi. (5 - jadval)

5 - jadval

Og'ishgan va jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar ota-onalarining ma'lumotlilik darajasi ko'rsatkichi (n-152)

№	Ma'lumot darajasi	Yosh davrlari			O'rtacha
		11-13 yosh	14-15 yosh	16-17 yosh	
1.	To'liqsiz o'rta	27,8	29,7	28,2	28,8
2.	O'rta	45,2	41,4	45,0	44,2
3.	O'rta maxsus	18,6	21,4	17,3	19,7
4.	Oliy	8,4	7,5	9,5	7,5

Voyaga yetmaganlar o'rtasida xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining ijtimoiy-psixologik, demografik, yosh va gender xususiyatlarini o'rganish bo'yicha olingan natijalarni tahlil qiladigan bo'lsak, shahar joylarida voyaga yetmaganlar o'rtasida yuzaga kelayotgan xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqi kelib chiqishining asosiy sabablari sifatida oila va oilaviy munosabatlardagi nosog'lom muhit hamda ota-ona va katta yoshdagi kishilar tomonidan bolalar va o'smirlarning bo'sh vaqtlarini nazorat qilmasliklari, qarovsizlik, turli xil axborotlarning ko'pligi, ota-onalarning davlat ishlari bilan bandligi tufayli ularning bo'sh vaqtlarini nazorat qila olmasliklari va boshqa omillar namoyon bo'ladi. Qishloq joylaridagi voyaga yetmaganlarda xulq og'ishini keltirib chiqaruvchi sabablar sifatida esa, bekorchilik, tarbiyada yo'l qo'yilayotgan nuqsonlar, moddiy-ma'ishiy yetishmovchilik, oilaviy munosabatlardagi nosog'lomlik, oilalarda kriminal muhitning mavjudligi va boshqalar kuzatildi.

Hovlida yashayotgan bolalar va o'smirlarga nisbatan, ko'p qavatli uylarda yashayotgan bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi va tarbiya

buzilishi darajasi holati bir muncha yuqoridir. Buning sababi aholi qatlamining zichligi bilan bir qatorda mahalla, qo'ni-qo'shnichilik ta'sirining sustligi, shaxslararo munosabatlar doirasining kengligi, ijtimoiy nazoratning sustligi va shu kabilarga bog'liqdir.

Ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra, voyaga yetmaganlar o'rtasida xulq og'ishi va tarbiya buzilishi asosan ishchilar yoki hozircha hech qayerda ishlamaydiganlar oilasiga to'g'ri kelayotganligi kuzatiladi. Ammo, tadqiqotimizda oliy ma'lumotlilar, ota-onalari rahabarlik lavozimida ishlayotgan oilalarning farzandlarida ham xulq og'ishi namoyon bo'lishi holalari kuzatilishining guvohi bo'lamiz. Shuningdek, oilaning moddiy-maishiy shart-sharoiti, turmush tarzi, iqtisodiy imkoniyati va tarbiyaviy ta'sirchanlik darajasi bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishining kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy ijtimoiy-psixologik sabablar sifatida namoyon bo'lishi kuzatildi.

Xulosa va takliflar: Voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishining ijtimoiy-psixologik, yosh va demografik xususiyatlarini

o'rganishi natijalariga asoslanib quyidagicha xulosa qilish mumkin:

1) xulq og'ishi va tarbiya buzilishiga ega bo'lgan voyaga yetmaganlar shaxsida asotsiallik, psixik beqarorlik, impulsivlik, qo'zg'aluvchanlik, hissiyotga beriluvchanlik, gipertimlik, affektga moyillik va boshqa shu kabi xususiyatlar kuzatiladi. Shuningdek, bolalar va o'smirlar shaxsidagi nevrotizm, psixotizm va yosh davri xususiyatlari ham xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin;

2) voyaga yetmaganlarda yosh davri inqirozlari xususan, o'smirlik yoshi davri inqirozi, o'tish davri qiyinchiliklari hamda ularning psixofiziologik taraqqiyotidagi noturg'unlik, akseleratsiya jarayonlari, pubertat davri rivojlanish xususiyatlari, taqlidchanlik, emansipatsiya (kattalar nazorati va kuzatuvidan ozod bo'lishga intilish), gedonistik (o'zgacha usullardan zavq-shavq olish, lazzatlanish) psixologiya, guruhlanish reaksiyasi va qarama-qarshi nuqtai nazar reaksiyasining namoyon bo'lishi va boshqalar xulq og'ishi va tarbiya buzilishining kelib chiqishiga ta'sir qiladi;

3) voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishi ko'rsatgichi aholi qatlami zich, shaxslararo munosabatlar doirasi keng hisoblangan hududlar va shahar joylarida boshqa hududlar va qishloq joylariga nisbatan yuqoridir;

4) voyaga yetmaganlar va ularning ota-onalarining ilmlilik,

ma'lumotlilik darajasi bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishiga olib keladi;

5) to'liq oilalarga nisbatan noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishi va tarbiya buzilishi ko'rsatkichi yuqoridir;

6) oilada moddiy-maishiy shart-sharoitning yetarli emasligi bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishiga olib kelishi mumkin.

Ma'lumki, bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olish tadbirlari eng avvalo, xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqini keltirib chiqaradigan shart-sharoit va ijtimoiy-psixologik sabablarni bartaraf qilishni taqoza qiladi.

Kuzatishlarimizdan ma'lum bo'lishicha, voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olishda ijtimoiy-psixologik, individual-psixologik, sotsiologik, hududiy va kriminologik xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi. Shuningdek, voyaga yetmaganlar o'rtasida yuzaga kelayotgan xulq-og'ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olish ishlari umumiy va maxsus-individual tarzda olib borilishi bilan xarakterlanadi [5].

Umumiy ijtimoiy chora-tadbirlarga jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlantirish, siyosiy barqarorlikni ta'minlash, xalqning turmush tarzi va mikro muhit munosabatlarini yaxshilash, fuqarolarning madaniy-ma'naviy va ma'rifiy salohiyatini o'stirish va boshqalar kiradi.

Maxsus-individual xarakterdagi tadbirlar sifatida esa bolalar va

o'smirlarning shaxs xususiyatlari, ularning psixologiyasi, dunyoqarashi, qadriyatlar orientatsiyasi, hayotiy pozitsiyasi, onglilik darajasi va ijtimoiylashuv xususiyatlarini hisobga olgan holda chora-tadbirlarni ishlab chiqish va qo'llash tushuniladi.

Profilaktik chora tadbirlarni ishlab chiqishda voyaga yetmaganlar o'rtasida xulq og'ishining kelib chiqishigacha bo'lgan davrga, bu davrda olib boriladigan umumiy tarbiyaviy tadbirlarga, ularni takomillashtirishga, ta'sirchanlik darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Shuning uchun ham voyaga yetmaganlar o'rtasida yuzaga kelayotgan xulq og'ishining oldini olishda ushbu oraliq davri muhim ahamiyat kasb etishligini unutmashimiz kerak.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida xulq og'ishining oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar tabiatini tushunish uchun avvalo ularning boshlanish davrini, uning ob'ektini hamda xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar shaxsiga qanday ta'sir ko'rsatish xususiyatini bilib olish talab etiladi. Ushbu masalani yechish uchun tabiiy ravishda shaxsning motivatsion sohasiga aloqador bo'lgan ma'lumotlardan foydalanishga to'g'ri keladi.[10]

Xulq og'ishi va tarbiya buzilishiga ega bo'lgan voyaga yetmaganlar shaxsining umumiy yo'nalishi tahlili xulq og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlarni nafaqat xulq og'ishi va

salbiy illatlarga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar o'rtasida olib borish, balki sog'lom xulqli bolalar va o'smirlar o'rtasida ham ularni olib borish zaruriyatini ko'rsatadi.

Xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalarga profilaktik ta'sir ko'rsatishda o'smirning shaxs sifatidagi shakllanishi jarayonini, uning o'ziga xos xususiyatlarini, xarakter xislatlari va psixologiyasini hisobga olgan holda ish tutish yaxshi natija berishini unutmash lozim.

Bolalar va o'smirlarda xulq og'ishining oldini olishning muhim shartlaridan yana biri – tarbiyaviy jarayonda maktab va oila hamkorligini to'g'ri yo'lga qo'yishdir. Afsuski, bu masalani bugungi kunda talab darajasida deya olmaymiz. Shuning uchun ham bunday paytlarda ko'pincha oila va maktab hamkorligi, ota-ona va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro aloqaning uzilishi tufayli bolalar va o'smirlar tarbiyasini, ayniqsa, ular xulqidagi o'zgarishlarni tuzatish ancha qiyin kechadi.[9]

O'qituvchi o'quvchi o'sib voyaga yetayotgan oila muhitini, uning axloqiy qiyofasini har doim ham bilavermaydi. Ba'zan ayrim o'qituvchilar bolalar va o'smirlar bilan olib boradigan tarbiyaviy ishlarni ota-onalar bilan maslahatlashmay, ular haqida muayyan ma'lumotlarga ega bo'lmay amalga oshiradilar. Bunday holatlarda tabiiy ravishda tarbiyaviy tadbirlarning olib borilishi ko'zda tutilgan profilaktik choralarning ta'sirchanlik darajasining pasayishiga sabab bo'ladi. Oqibatda

profilaktikadan ko'zlangan maqsadga erishilmay qolinadi. [8]

Bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olishda quyidagilarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

1. Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi xulq og'ishining kelib chiqishining asosiy sabablaridan biri sifatida "Bolalar va o'smirlar faoliyatini nazorat qilmaslik", "Oilada bola tarbiyasiga e'tiborning susayishi" kabilar namoyon bo'layotganidan kelib chiqib, oilada va oiladan tashqarida bolalar va o'smirlar faoliyatini, bo'sh vaqtlarida nima bilan shug'ullanayotganini nazorat qilish va oilada bolalar tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish zarur.

2. Moddiy-maishiy sharoitning yetarli emasligi voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishining kelib chiqishiga ta'sir etishini hisobga olib, bunday oilalarga mahalliy hokimiyat, ijtimoiy ta'minot va xayriya jamg'armalari tomonidan moddiy yordamlar berib turishni tashkil etish.

3. Ota-onalar, katta yoshdagi odamlar va o'qituvchilar tomonidan bolalar va o'smirlarga nisbatan qo'llanilayotgan qattiqqo'llik, qo'pol va adolatsiz munosabatlarga barham berish.

4. Voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi ko'pincha ota-onalar, o'qituvchilarning bolalar va o'smirlar psixologiyasini bilmasdan turib munosabatda bo'lishlari natijasida kelib chiqayotganligi ota-onalarni psixologik-pedagogik bilimlar bilan qurollantirish zarurligini ko'rsatadi.

5. Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi tarbiya buzilishining oldini olish ishlariga yoshi ulug' insonlarni jalb etish yaxshi natija berishi mumkinligini yodda tuting.

6. Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi xulq og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olish tadbirlarining psixologik-pedagogik jihatdan ilmiy asoslangan bo'lishini ta'minlash.

7. Voyaga yetmaganlarda xulq og'ishi va jinoyatchilik xulqining oldini olishda bolalar va o'smirlarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish.

8. Farzandingizni boshqa bolalar bilan do'stlashishga o'rgating. Uning yolg'iz qolishiga yo'l qo'ymang, yolg'izlik o'smirni oqibatini anglab yetmagan holda turli xil g'ayriqonuniy xatti-harakatlarga undashi mumkin.

9. Farzandingizning har bir salbiy xatti-harakatini e'tiborsiz qodirmang. Unutmangki, salbiy xislatlar mayda-mayda ko'ringan kamchiliklar oqibatida kelib chiqadi.

10. Yoshlikdagi do'stlik farzandingizning kelgusi hayotida poydevor bo'lishi mumkinligini unutmangki lozim.

11. Bolani ortiqcha taltaytirib erkalash uni har jihatdan sustlashtirib qo'yadi, sevgi va mehr ko'rsatish esa uni yanada faol bo'lishga, ijobiy xislatlarning shakllanishiga sabab bo'ladi. Erka o'sgan bola faqatgina shaxsiy manfaatlarini ko'zlaydigan, mas'uliyatsiz bo'lib voyaga yetadi.

12. Farzandingizni ijtimoiy foydali faoliyat bilan shug'ullanishga

yo'naltiring. Ijtimoiy foydali faoliyat bilan shug'ullanish uni turli xil salbiy hislardan, o'y-xayollardan, g'ayriqonuniy harakatlardan himoya qiladi.

13. Farzandingizning kimlar bilan do'stlashgani bilan qiziqing. Zero, do'stlar davrasi bolada ijobiy yoki salbiy

xulq-atvorning shakllanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi.

14. Farzandingizni ko'proq kitob o'qishga yo'naltirishga harakat qiling. Kitobxonlik bolaning dunyoqarashini o'stiradi, salbiy xatti-harakatlardan himoya qiladi [6].

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Ganyushkina I.S. Neblagopoluchnaya semya i deviantnoe povedenie nesovershennoletnix: Uchebnoe posobie - M.: 2006. Izdatel. MPSI. - 345 str.
2. Deviantnoe povedenie deti i podrostkov. 2-izdanie. - M., 2007. Izdatelstvo: «Gavdeamus». - 346 str.
3. Zmanovskaya Ye.V. Deviantologiya (psixologiya otklonyayushchegosya povedeniya) – M., 2007, 4 -oe izdanie. - 285 str.
4. Mendelevich V.D. Psixologiya deviantnogo povedeniya. Uchebnoe posobie dlya vuzov. – M., 2008, Izdatelstvo «Rech» - 346 str.
5. Umarov B.M. O'zbekistonda voyaga etmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari. Monografiya T.: 2009. B.278-bet.
6. Umarov B.M. Oilaviy tarbiya saboqlari. "Tasvir nashriyot uyi" T.: 2019. 52-bet.
7. Umarov, B. M. Талаба ёшлар социал интеллектининг озига хос хусусиятлари. *Psixologiya Учредители: Бухарский государственный университет*, (3), 56-59.
8. Xujayev, M. I. (2018). THE COVERAGE OF THE PROBLEM OF NATIONALITY AND ITS ROLE ON THE PRESENT DAY IN AHMAD ZAKI VALADI'S WORK. *Мировая наука*, (6 (15)), 61-63.
9. Isoxonovich, M. X. (2022). Middle Ages Movarounnahr Rulers in the Views OF Researchers. *European Journal of Innovation in Nonformal Education*, 2(6), 134-136.
10. Qizi, S.M.S.A., & Mengboyevich, U.B. (2025). Farzand tarbiyasida oilaviy muhitning psixopedagogik rolini o'rganish. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(4-2), 46-50.
11. Sanaqulova, F., & Umarov, B. (2025). Oila tarbiyasida o'spirin yoshdagi bolalarni mustaqil hayotga tayyorlashning pedagogik va psixologik mexanizmlari. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(4-2), 41-45.
12. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88

RAXMONOVA ZARIFA NE'MATOVNA*“Alfraganus university”, “Psixologiya” kafedrası dotsent
Psixologiya fanları falsafa doktori (PhD)***RAQAMLASHGAN JAMIYATDA QADRIYATLAR VA EMOTSIONAL
INTELLEKT INTEGRATSIYASINING METAKOGNITIV MEXANIZMLARI**

Annotatsiya. Raqamlashgan jamiyat sharoitida inson shaxsiyati, uning qadriyatlar tizimi va emotsional intellekt namoyon bo'lish xususiyatlari ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Axborot oqimlarining tezlashishi, raqamli muloqot shakllarining kengayishi va ijtimoiy munosabatlarning transformatsiyasi shaxsdan nafaqat kognitiv qobiliyatlarni, balki o'z hissiyotlarini anglash, boshqarish va ijtimoiy vaziyatlarni baholash qobiliyatini ham talab qilmoqda. Maqolada raqamlashgan muhitda qadriyatlar va emotsional intellekt integratsiyasining metakognitiv mexanizmlari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Qadriyatlar shaxsning qaror qabul qilishi, xulq-atvorini boshqarishi va ijtimoiy moslashuvdagi ichki regulyator sifatida qaraladi. Emotsional intellekt esa o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqalarning emotsional holatlarini tushunish va munosabatlarni samarali boshqarish imkonini beruvchi psixologik resurs sifatida talqin etiladi. Tadqiqot natijasida raqamli jamiyatda shaxsning metakognitiv nazorati, refleksiyasi va emotsional o'zini boshqarishi qadriyatlar hamda emotsional intellekt uyg'unligini ta'minlovchi asosiy mexanizmlar ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Raqamlashgan jamiyat, qadriyatlar, emotsional intellekt, metakognitiv mexanizmlar, shaxs, refleksiya, emotsional o'zini boshqarish, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация. В условиях цифрового общества проблема интеграции ценностей личности и эмоционального интеллекта приобретает особую социально-психологическую значимость. Ускорение информационных процессов, изменение форм коммуникации и трансформация социальных отношений требуют от личности не только когнитивных возможностей, но и способности осознавать, регулировать собственные эмоции и эффективно взаимодействовать с окружающими. В статье теоретически анализируются метакогнитивные механизмы интеграции ценностей и эмоционального интеллекта в условиях цифровой трансформации общества. Ценности рассматриваются как внутренние регуляторы поведения личности, определяющие выбор целей, принятие решений и социальную адаптацию. Эмоциональный интеллект представлен как способность понимать собственные эмоциональные состояния и эмоции других людей, управлять ими и использовать в процессе взаимодействия. Обосновано, что метакогнитивная регуляция, саморефлексия и эмоциональный

самоконтроль являются ключевыми механизмами гармонизации ценностной сферы и эмоционального интеллекта личности в цифровой среде.

Ключевые слова: Цифровое общество, ценности, эмоциональный интеллект, метакогнитивные механизмы, личность, рефлексия, эмоциональная регуляция, социальная адаптация.

ABSTRACT. In the context of a digital society, the integration of personal values and emotional intelligence has become an important socio-psychological research issue. The acceleration of information processes, expansion of digital communication and transformation of social relations require individuals not only to possess cognitive abilities but also to understand, regulate emotions and manage interpersonal interactions effectively. This article theoretically analyzes the metacognitive mechanisms of integrating values and emotional intelligence in a digitalized society. Values are considered as internal regulators of human behavior that determine decision-making, life goals and social adaptation. Emotional intelligence is interpreted as the ability to recognize, understand and regulate one's own emotions and the emotions of others. The study emphasizes that metacognitive awareness, self-reflection and emotional self-regulation serve as key mechanisms ensuring the harmony between value orientations and emotional intelligence in the digital environment.

Keywords: Digital society, values, emotional intelligence, metacognitive mechanisms, personality, reflection, emotional regulation, social adaptation.

KIRISH Zamonaaviy jamiyat taraqqiёti raqamli texnologiyalarning inson haёtining barcha soxalariга chuqur кириб бориши билан характерланади. Raqamlashuv жараёни нафақат иқтисодий ва технологик тизимларни, балки инсоннинг психологик хусусиятлари, ижтимоий муносабатлари ва кадриятлар йўналишини ҳам ўзгартирмоқда.

Raqamli muхitда inson бир вақтнинг ўзида катта хажмдаги ахборотни қабул қилади, тахлил қилади ва унга эмоционал муносабат билдиради. Шу сабабли шахснинг ўз фикрлари, ҳиссиётлари ва ҳаракатларини назорат қилиш қобилияти муҳим психологик компетенцияга айланмоқда.

Кадриятлар инсон фаолиятини тартибга солувчи, унинг қарорлари ва муносабатларини белгилаб берувчи ички психологик тизим ҳисобланади. Манбада таъкидланганидек, кадриятлар шахснинг хулқ-атворини тартибга солувчи ва ижтимоий муносабатларни бошқарувчи омил сифатида намоён бўлади[1].

Эмоционал интеллект эса рақамли жамият шароитида инсоннинг ижтимоий самарадорлигини таъминловчи муҳим психологик механизмдир. У шахсга нафақат ўз ҳиссиётларини англаш, балки бошқа инсонларнинг эмоционал ҳолатларини тушуниш имконини беради.

Шу нуқтаи назардан, рақамлашган жамиятда кадриятлар

ва эмоционал интеллект интегратсиясининг метакогнитив механизmlарини ўрганиш шахсининг психологик барқарорлиги, ижтимоий мослашуви ва маънавий ривожланишини тушуниш учун муҳим илмий аҳамият касб этади.

Tahlil va natijalar: Insonni aqliy tarqqiyotini tadqiq qilish bugungi kunda fan oldida turgan muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Emosional intellekt o'zining his-tuyg'ularini tushunish va tan olish, o'z niyatlaridan to'liq xabardor bo'lish hamda ularni va o'zining xatti-harakatlarini boshqara olish qobiliyatidir.

“Emotsional intellekt” tushunchasi ilmiy paradigmaga kiritilishi bilan emosional va bilish jarayonlarining nisbati nuqtai nazaridan tadrijiy o'zgarish yuz berdi. R.Bar-Onning fikricha, “emosional intellekt” tushunchasining shakllanishini Ch.Darvinning nazariyalaridan boshlab kuzatish mumkin. Charlz Darvinning ta'kidlashicha, “Ong kuchli qo'zg'alganda, u yurakka ham bevosita ta'sirini ko'rsata boshlashini kuzatishimiz mumkin. Yurak bu ta'sirni sezganda, u o'z reaksiyasini miyaga yo'naltiradi, bu esa, har qanday qo'zg'alishda ham ahamiyatli o'zaro ta'sir va tananing bu ikki muhim a'zosi o'rtasidagi javob o'ringa ega bo'ladi” deb o'z vaqtida fikr bildirgan edi[2].

Emotsional intellektga doir dastlabki ish 1930 yillarning oxirlarida R.L.Torndayk va S.Shteyn tomonidan o'tkazilgan tadqiqotdir. Tadqiqotchilar ijtimoiy intellektni “Odamlarni tushunish

va ularni boshqarish qobiliyati” sifatida belgilashdi. O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida Torndayk va Shteyn ijtimoiy intellekt unitar (birlashgan) qobiliyat sifatida o'lchanishi mumkin degan xulosaga kelishdi.

Tadqiqotlar natijasida asta-sekin intellekt tarkibiy qismlari ko'pligi ilmda tasdiqlandi. Mashhur olim L.Terstoun (1938) ning konsepsiyasini namuna sifatida keltirish mumkin, uning doirasida dastlabki etti aqliy potentsiya ajratiladi. Shunga qaramay, ko'rsatib o'tilgan omillar ichidan (hisob-kitob qobiliyati, verbal qabul qilish, verbal moslashuvchanlik, qabul qilish tezligi, makon orientatsiyasi, assosiativ xotira) muallif emosional ma'lumotni intellektual qayta ishlashga bivosita bog'liq bo'lgan munosabatni topa oldi[3].

D.Veksler umumiy intellektning komponentlarini o'zida aks ettiruvchi, biroq intellektning an'anaviy koeffisientidan farqlanuvchi tafakkur turlari diapazoni mavjudligini birinchi bo'lib ma'lum qildi (IQ). 1940 yilda kamdan-kam havola olinadigan “umumiy intellektidagi nointellektual omillar” maqolasida D.Veksler har bir “to'liq” o'lchamda “umumiy qobiliyatlarning nointellektual jihatlariga e'tiborni qaratdi. Olim “nointellektual elementlar” deganda nafaqat psixikaning umumiy ishga layoqatini, balki uning affektiv-boshqaruv komponentlarini ham tushungan, uning sharofati bilan inson uzoq muddat unga ahamiyatli bo'lgan sohadagi muammolarga bog'lanib

turadi. Shuningdek, maqolada muallif “kognitiv” va “affektiv” deb nomlagan ijtimoiy va emosional qobiliyatlar haqida ham o‘z mulohazalarini bildirgan. Afsuski, bu omillar Vekslarning IQ testiga kiritilmagan, chunki u paytlarda bunga kam e’tibor qaratilgan. Veksler intellektual qobiliyatlarni verbal va noverbal turlarga (tasavvurga bo‘lgan qobiliyat) ajratgan va turli kishilarda u yoki bu guruh ustunlik qilishini ko‘rsatib bergan edi.

Tadqiqotchi R.V.Lipper emotsiyalar faoliyatni chaqirishi, qo‘llashi va yo‘naltirishini aniqlagan. U “emotsional fikr” “ mantiqiy fikr” va umuman fikrlashga hissa qo‘shadi, degan taxminni ilgari surdi.

1955 yilda A.Ellis aqliy-emotiv terapiya (Rational Emotive Therapy)ni ishlab chiqdi, bu konsultasiyaga yo‘l bo‘lib, qay tarzda fikrlash yordamida o‘z emotsiyalarini mantiqiy tadqiq qilishni o‘rgatishni o‘z ichiga oladi. Aqliy-emotiv terapiya g‘oyasi shakllanishiga A.Adlerning inson emosional reaksiyalari uning asosiy g‘oyalari, ishonchi, munosabati yoki prinsiplariga bevosita bog‘liq bo‘lib, kognitiv tarzda

yuzaga keladi degan mulohazalari turtki bo‘lgan edi.

Tadqiqotda metodika shkalalari o‘rtasidagi bog‘liqlik qonuniyatlarini tahlil qilish natijalari taqdim etiladi. Avval ta’kidlab o‘tilganidek, ma’lumotlar tadqiqotda foydalanilgan metodikalarning shkalalari normal taqsimlanish qonuniga mos kelmaganligi sababli ular o‘rtasidagi bog‘liqlik qonuniyatlari Spirmen mezoni asosida tahlil qilindi[4].

Xususan, Sh.Shvarsning qadriyatlar so‘rovnomasi bo‘yicha ijtimoiy qadriyatlar hamda Dj.Eyverillning Emosional kreativlik so‘rovnomasi shkalalari orasidagi korrelyasiya koeffisientlari tahlil qilinganida quyidagi qonuniyatlarni kuzatish mumkin. Konformlik va emosional kreativlik shkalalari o‘rtasida o‘zaro aloqadorlik kuzatilmadi. Ya’ni o‘zini bo‘ysunuvchanlik va gapga ko‘nuvchanlik xislati emosional intellektning yuqori yoki past bo‘lishiga bog‘liq bo‘lmas ekan. Shuningdek, an’analar, odatlar qadriyatlari va emosional intellekt ko‘rsatkichlari orasida ham o‘zaro bog‘liqlik mavjud emas ekanligi aniqlandi.

1.jadval

Sh. Shvarsning qadriyatlar so‘rovnomasi bo‘yicha ijtimoiy qadriyatlar hamda Dj.Eyverillning Emosional kreativlik so‘rovnomasi shkalalari orasidagi korrelyasiya koeffisientlari (Spirmen mezoni bo‘yicha)

Ko‘rsatkichlar	Tayyorlik	Yangilik	Samaradorlik	Autentiklik	Emosional kreativlik
Konformlik	0,057	0,014	0,059	0,017	0,030
An’analar, odatlar	0,024	-0,004	0,031	-0,016	0,007
Mehribonlik	0,098*	0,083	0,080	-0,106*	0,056

Universallik	0,063	0,056	0,031	-0,019	0,039
Mustaqil fikrlash	0,010	0,004	0,033	0,012	0,012
Rag'batlanish	0,041	0,071	0,048	0,034	0,062
Gedonizm	0,005	-0,040	-0,062	-0,051	-0,044
Yutuqlar	0,037	-0,002	0,045	-0,001	0,019
Kuch, hokimlik, obro'	0,066	0,049	0,047	0,065	0,073
Xavfsizlik	0,060	0,032	0,064	-0,011	0,037

Izoh: * - $p < 0,05$

Mehribonlik qadriyati va emosional kreativlik uchun tayyorlik (etarli bilim va tajribaga ega bo'lish) xislati orasida musbat korrelyasion munosabat mavjudligi aniqlandi ($r=0,098$; $p<0,05$). Mehribonlik shkalasi belgilab berilgan "jamiyatga bog'liq" qadriyat turi hisoblanadi. Ya'ni boshqalarga nisbatan mehribonlikni yuksak darajada qadrlaydigan sinaluvchilarda emosional kreativlik uchun tayyorlik darajasining yuqori bo'lishi aniqlandi. Ya'ni sinaluvchilar qanchalik mehribonlikni qadrlasalar, shunchalik emosional kreativlik uchun tayyorlik xislati yuqori darajada namoyon bo'lar ekan. Ijtimoiy qadriyatlar nuqtai nazaridan mehribonlik va tayyorlik ko'rsatkichlarining bir-biriga bog'liqligi bu ijtimoiy munosabatlar uchun muhimdir[5].

Mehribonlik va autentiklik ($r=-0,106$; $p<0,05$) shkalalari o'rtasida esa manfiy korrelyasion munosabat mavjudligi aniqlandi. Ya'ni mehribonlik shkalasi bo'yicha ko'rsatkichlarning ortishi samimiylilik va o'zini tutishidagi tabiiylikning pasayishiga olib kelishi mumkin ekan. Universallik, mustaqil fikrlash, rag'batlanish, gedonizm,

yutuqlar, kuch, hokimlik, obro', xavfsizlik qadriyatlari va emosional kreativlik ko'rsatkichlari o'rtasida hech qanday bog'liqlik qonuniyatlari aniqlanmadi. Demak, ijtimoiy qadriyatlar aksariyat holatlarda shaxsning emosional kreativlik darajasiga ta'sir ko'rsatmas ekan.

XULOSA

Hayotimizdagi vaziyatlarga qanday munosabatda bo'lishimiz biz uchun ko'p narsani hal qiladi. Insonlar bilan ishlash jarayonida ortirilgan tajribalar uning xulosasi to'g'riligini tasdiqlaydi. Munosabat – hissiyotlarimizni shakllantiruvchi paradigmadir.

Shaxslararo munosabat jarayonida nafaqat ma'lumot almashinadi, balki qadriyatlar ham mavjud, ular har bir madaniyatning asosi va poydevoridir. Odamning xulq-atvori va uning hissiy tarkibiy qismi shaxsiy qadriyatlar bilan bir qatorda madaniy qadriyatlarning tartibga soluvchi ta'siriga duchor bo'ladi, boshqalarga yo'naltirilgan tuyg'ular egosentrik tuyg'ularga qaraganda sezilarli darajada madaniyatlararo farqlar bilan ajralib turadi[6].

“Qadriyatlar va emosional intellekt o‘zaro aloqadorligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (Oliy o‘quv yurti talabalari misolida)” mavzusi bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqot ishi natijalari quyidagi umumiy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

“Qadriyat” tushunchasi insonni dunyoga bo‘lgan munosabatlarini xarakterlab berishda nafaqat intellektual shu bilan birga affektivlikni keng ma’noda ishlatilishidir. Qadriyat inson va uni o‘rab turgan borliq bilan bog‘liq holda ular o‘rtasidagi munosabatlarda ko‘rinadi. Inson hayot faoliyati davomida juda ko‘p qadriyatlar tizimi shakllanib boradi. O‘zaro muloqot va o‘zaro ta’sirda qadriyatlar inson ongi va amaliy faoliyatiga asosan emosional intellektning shakllanishi va

rivojlanishiga ta’sir qiluvchi (kognitiv qobiliyat, ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi va aniqligi, shaxsning qadriyat yo‘nalishlari, hissiyot xususiyatlari, hissiy barqarorlik, hissiy sezgirlik) kabi omillari aniqlandi;

Qadriyatlar va emosional intellekt o‘zaro bog‘liq bo‘lib, emosional intellektning shakllanishi va rivojlanishiga shaxsning qadriyat yo‘nalishlari, kognitiv qobiliyat, ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi va aniqligi, hissiyot xususiyatlari, hissiy barqarorlik, hissiy sezgirlik kabi omillar asosida emosional intellekt bilim va tartibga solish funksiyalarini birlashtirib, asosan biologik omillar bilan, hissiy kompetensiya esa ijtimoiy omillar bilan o‘zaro aloqadorligini ko‘rsatdi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5325-son Farmoni.
2. Shamsiev O‘.B. Oilaviy xolding-bola ijtimoiylashuvining psixologik mexanizmi
3. Nazarov, R.N. (2024). The importance of physical education and sports in the education of young athletes. *american journal of social science*, 2(4), 113-118.
4. Mavlonov, D. "Suzish sporti bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik tahlili." *Uzbekistonda psixologiyani rivojlantirish muammolari: nazariya va amaliyotuyzunligi* (2021): 398-401.
5. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88.
6. Khujaev, M. (2024). AHMED ZAKI: ON THE IDEAS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY. *Экономика и социум*, (1 (116)), 235-239.

Akramova Feruza Akmalovna

*O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti professori
psixologiya fanlari doktori,
akramova_feruza@mail.ru*

Bilolova Zamira Baxtiyarovna

*"Alfraganus university", "Psixologiya" kafedrası dotsent v.b.
Psixologiya fanlari falsafa doktori (PhD)
ORCID ID: 0009-0000-3423-9448*

MUAMMOLI OILALARGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHDA MEDIATSIYA ZAMONAVIY SAMARALI USUL SIFATIDA

2026-yil – "Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish yili"ga bag'ishlanadi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada oilaga psixologik xizmat ko'rsatishda zamonaviy yondashuv sifatida mediatsiyani qo'llash samarali usul ekanligi, uning asosiy tamoyillari, samaradorlikka erishishda muqobil yo'l bilan oilalarda sog'lom muhitni tarkib toptirish jarayonini amalga oshirish uchun psixologik va xuquqiy savodxonlikka e'tibor berishga doir ishlab chiqilgan amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: psixologik xizmat, psixologik maslahat, oilaviy mediatsiya, xuquqiy va psixologik ta'sir, ijtimoiylashuv maskanlari, oilani yarashtirish komissiyasi, nizoni sudgacha hal etish, mediator, oila muhitini barqarorlashtirish.

МЕДИАЦИЯ КАК СОВРЕМЕННЫЙ ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД ОКА- ЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ ПРОБЛЕМНЫМ СЕМЬЯМ

Аннотация: В данной статье представлена эффективность медиации как современного подхода к оказанию психологических услуг семьям, ее основные принципы и практические рекомендации, разработанные с учетом психологической и юридической грамотности для реализации процесса создания здоровой семейной среды альтернативным способом достижения эффективности.

Ключевые слова: Ключевые слова и понятия: психологическая услуга, психологическое консультирование, семейная медиация, правовое и психологическое воздействие, центры социализации, комиссия по примирению семей, досудебное разрешение спора, медиатор, стабилизация семейной среды.

MEDIATION AS A MODERN AND EFFECTIVE METHOD IN PROVID- ING PSYCHOLOGICAL SERVICES TO PROBLEM FAMILIES

Annotation: This article examines the use of mediation as a modern approach to providing psychological services to families, its basic principles, and practical recommendations for improving psychological and legal literacy to create a healthy family environment.

Key words: psychological services, psychological counseling, family mediation, legal and psychological literacy socialization centers, family conciliation commission, pre-trial dispute resolution, mediator, family environment stabilization.

Kirish: Jahonda oila qadriyatlarini ahamiyatining zaiflashuvi, noto'liq oilalar sonining ko'payishi, yoshlarning nikoh munosabatlarining rasmiy talablariga nisbatan e'tiborsizligi kabi xolatlarining jamiyatga ta'sir etishi sababli ijtimoiy-psixologik xizmat ko'rsatish instituti bo'lgan oilani mustahkamlash masalalariga alohida e'tibor qaratish dolzarblashib bormoqda. «...Bunday tendentsiyalar, jumladan, oilani ijtimoiy institut sifatida qayta qurish bilan bog'liq bo'lib, bu shaxsning rivojlanishi uchun yangi ijtimoiy vaziyatni keltirib chiqaradi...»¹. Bu borada psixologik xizmatning samarali yo'lga qo'yilishi va uni amalga oshirishning o'ziga xos kreativ yondashuvlariga e'tibor berish, psixologik xizmat jarayonini tashkil etishni takomillashtirish orqali oila muhitini barqarorlashtirish, psixologlarning professional, kommunikativ ta'sir kompetentsiyalarini qaror toptirish orqali faoliyati natijadorligini ta'minlash dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda.

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda oilalarda sog'lom o'zaro munosabatlarni o'rnatish,

psixologik muhitni barqarorlashtirish borasida ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Eng avvalo, mustahkam oila munosabatlariga salbiy ta'sir etadigan oilada taz'yiq, zo'ravonlikning ijtimoiy-psixologik omillari psixodiagnostikasi va reabilitatsiyasini amalga oshirish, og'ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan oila va xotin-qizlarga ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatishga doir ilmiy xulosalar ishlab chiqish, yosh oilalar barqarorligiga ta'sir etadigan ijtimoiy-psixologik omillar hamda shaxslararo munosabatlarda yuzaga keladigan turli darajadagi muammoli vaziyatlardan xalos bo'lishning psixologik ta'sir usullarini ilmiy tadqiq etish, ijtimoiy muhitning shaxsga fasilitativ va ingibitsion ta'siri bo'yicha psixologik muammolarni aniqlash asosida psixolog-mutaxassis faoliyatini takomillashtirish kabi masalalar shular jumlasidandir.

Yangi O'zbekistonda so'nggi yillarda oila institutini qo'llab-quvvatlash, psixologik xizmat ko'rsatishni normativ-xuquqiy jihatdan mustahkamlash, inson qadrini yuksaltirish hamda ulug'lashga yo'naltirilgan strategik vazifalar

¹ <https://zamin.uz>

belgilanib, zarur asoslari yaratildi: «Xalq bilan muloqot, odamlarning dardu tashvishlari bilan yashash, inson manfaatlarini ta'minlash ...eng ustuvor vazifa bo'lib qoladi...»², «Oila institutini mustahkamlash bo'yicha, eng avvalo, «Sog'lom oila - sog'lom jamiyat» g'oyasini hayotga tatbiq etishga yo'naltirilgan yagona davlat siyosatini yuritish...»³, «... Oila qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik barqaror bo'ladi»⁴ tamoyiliga asoslanib, oilaviy psixologik xizmat sifatini oshirish hamda takomillashtirish yuzasidan ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirishga qaratilgan yangicha nazariy yechimlarni topish imkoniyatlari yaratildi.

Mavzuning dolzarbligi: O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev fikriga ko'ra: «Biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat ruhini yaratish, bunday ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirish muhim bo'lmog'i zarur» ekanligi esa o'z navbatida, oilaga psixologik xizmat ko'rsatish masalalariga doir amaliy psixologiya muammolarni o'rganish va hayotga tatbiq etishni taqazo etmoqda.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026

yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida», 2020 yil 18 fevraldagi PF-5938-son «Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida» Farmonlar hamda faoliyatga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan keng ko'lamli strategik chora-tadbirlarni amalga oshirishda mazkur maqolada keltirilgan ilmiy xulosa va takliflar muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqot maqsadi. Oilada yuzaga keladigan turli muammolarni bartaraf etishning ijtimoiy, psixologik, pedagogik, xuquqiy, ma'naviy jihatdan jamiyat kelajagini belgilaydigan muhim omil sifatida oilaga psixologik xizmat ko'rsatishda mediatsiyani qo'llash samarali usul ekanligini tahlil etish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili. Ijtimoiy va psixologik bilimlarni o'z o'rnida foydalana olish orqali oila barqarorligiga salbiy ta'sir etuvchi omillardan biri bo'lgan ajrashish xolatlarini oldini olishga erishish bilan bog'liq masalalarni xorijiy olimlardan A.Adams, V.Berg, S.T.Billingsley, F.Zimbardo, D.Jodelet, R.Chaldini, K.X.Kaufman, Z.Freyd, L.William va

² Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. - B. 17.

³ O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi to'g'risida Nizom.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 15 apreldagi 228-son qaroriga 1-ilova.

⁴ <https://daryo.uz> 26.12.2020

boshqalar oila bilan bog'liq masalalarini tadqiq etishgan bo'lsa-da, lekin ularning e'lon qilingan ishlarda oilaga psixologik xizmatning ayrim jihatlarigina o'rin olgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi psixolog, faylasof olimlaridan G.M.Andreeva, V.V.Antipov, L.P.Bogdanova, A.Varga, I.F.Dement'eva, T.R.Kirimov, P.R.Novikov, Ye.G.Silyaeva, L.B.Shneyderlar oiladagi shaxslararo munosabatlar, oilaviy nizolarni oldini olishda psixologik xizmatning zarurligi, psixologik maslahatning asosiy talablarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar olib borishgan.[7,8,9,10]

Oilada yuzaga keladigan turli muammolarni bartaraf etishning ijtimoiy, psixologik, pedagogik, xuquqiy, ma'naviy, diniy-falsafiy jihatdan jamiyat kelajagini belgilaydigan muhim omil sifatida zardushtiylikning qadimgi manbai «Avesto», o'tmish mutafakkirlaridan Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri», Abu Rayhon Beruniyning «Hindiston», «Minerologiya», Abu Ali Ibn Sinoning «Tadbiri manzil», Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u bilig», Alisher Navoiyning «Mahbub-ul qulub» asarlarida jamiyat taraqqiyoti uchun oila muhitining o'rni, oila barqarorligini saqlash mezonlari haqida g'oyalar ilgari surilgan Tahlil ko'rsatadiki, jamiyat taraqqiyoti hamda shaxs rivojlanishida oila ta'siri muhimligi e'tirof etilgan. [1]

O'zbekistonda psixologik xizmatni umumiy va oliy ta'limda, mahalla,

sog'liqni saqlash, ijtimoiy guruhlar va mehnat jamoalarida tashkil qilinishni takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik masalalari R.A.Abdurasulov, Sh.R.Barotov, D.Sh.Barotova, M.G.Davletshin, G'.B.Shoumarov, V.M.Karimova, N.G.Kamilova, Z.T.Nishonova, A.I.Rasulov, B.M.Umarov, Z.A.Rasulova, Sh.M.Sodiqova, N.A.Sog'inov, O'.B.Shamsiev, U.D.Qodirovlar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan. Tahlil ko'rsatadiki, respublikamizda psixologik xizmat muammosini ilmiy-amaliy o'rganish dastavval ta'lim tizimi uchun amalga oshirilgan, keyinchalik ijtimoiy maskanlardan mahalla, sog'liqni saqlash tizimi uchun tadqiq etilgan, lekin oilaviy psixologik xizmatni olib borishda mediatsiyani qo'llash alohida ijtimoiy psixologik muammo sifatida o'rganilmagan.[2]

Maqolaning ilmiy mohiyati oilaga psixologik xizmat ko'rsatishda zamonaviy yondashuv sifatida mediatsiyani qo'llash samarali usul ekanligi, uning asosiy tamoyillari, samaradorlikka erishishda muqobil yo'l bilan oilalarda sog'lom muhitni tarkib toptirish jarayonini amalga oshirish uchun psixologik va xuquqiy savodxonlikka e'tibor berish masalalari yetarli o'rganilmaganligi bilan belgilandi.

Tadqiqotning ob'ekti sifatida oilaviy mediatsiyani oilalar barqarorligini ta'minlashida o'ziga xos psixologik va xuquqiy jihatdan qo'llash zaruratini ifodalaydigan ijtimoiy jarayoni tanlandi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar: Tadqiqotda kontent, qiyosiy-mantiqiy tahlildan foydalanildi. Tadqiqotning empirik manbaini anketa so'rovnomalari natijalari tashkil etdi.

Tahlil va natijalar: Psixologik bilimlarning amaliyotga keng joriy etilayotganligi azaldan qo'llanib kelingan psixologik ta'sir vosita va usullardan foydalanishni va psixologik xizmatning metodologik asosini mustahkam tanlanishini talab etadi.

Psixologik xizmat oilalarga yordam ko'rsatishda eng asosiy maxsus soha hisoblanadi, o'z ta'siri va o'rniga egadir. Psixologik xizmat shaxsiy muammolarini hal etishiga yetarli darajada yordam beradi. Shaxsning rivojlanishi, jamiyatda o'z o'rnini to'liq ko'rsata olishi uchun oilalar bilan ishlaydigan psixolog o'z faoliyatida psixologik xizmatni tashkil etishning samarali usullarini qo'llashi maqsadlidir. [11]

Psixologik maslahat hozirgi kunda er-xotinlar bilan ishlash, ota-ona va farzandlarga psixologik maslahat berish, nikohgacha bo'lgan davrda juftliklar bilan suhbat o'tkazish, nikohni bekor qilayotganlarga psixologik yordam ko'rsatish kabilarni qamrab oladi, insonlarga shaxsiy, kasbiy va hayotiy muammolarini hal etishga yordam berish bo'lib, u individual, guruh tarzda o'tkaziladi. [3]

Psixologik maslahat psixologik korrektsiya va psixoterapiya bilan chambarchas bog'liq, ko'p hollarda

amaliyotchi psixologlar faoliyatining ushbu sohalarni bir-biridan ajratish va ularga aniq, mukammal tavsif berishni taqazo etadi.

Demak, muammoli oilalarga o'z vaqtida psixologik xizmatni tashkil etish uchun yangi va samarali usullarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etishini inobatga oldik. Shu jihatdan psixologik xizmatni tashkil etish va olib borishning samarali usuli etib, ilm-fan integratsiyasi sifatida tarbiyaviy, ma'naviy, psixologik, ijtimoiy bilimlar bilan birga huquqiy-demokratik tamoyillarga asoslangan mediatsiya institutini qo'llash zaruratini asoslaymiz.[15,17]

Mediatsiya - kelib chiqqan nizoni taraflarning o'zaro maqbul qarorga erishish maqsadidagi ixtiyoriy roziligi asosida, xolis bo'lgan shaxs, ya'ni mediator ko'magida hal qilish usuli. Mediatsiya – bu qanday nomlanishidan qat'iy-nazar tizimlashtirilgan jarayon bo'lib, ikki yoki undan ortiq nizolashuvchi taraflar jarayondan mustaqil bo'lgan, tomonlar ilgari surgan yoki taklif qilgan yoki sud tomonidan tayinlangan yoki davlat qonunida belgilagan mediator ko'magida ixtiyoriy asosda kelishmovchilikni bartaraf etish bo'yicha kelishuvga erishishga harakat qilishidir⁵.

Hozirgi kunda rivojlangan xorijiy davlatlar huquqiy tizimida nizoni sudgacha olib bormasdan, muqobil yo'l bilan hal qilishga qaratilgan mediatsiya — yarashtiruv protsedurasi alohida

⁵ Сайт Федерального института медиации Министерства образования и науки Российской

Федерации, <http://fedim.ru/institut/rukovodstvo-federalnogo-instituta-mediatsii/>

ahamiyat kasb etmoqda. E'tiborlisi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning imzosi bilan tavsiya etilgan, 3 iyul 2018 yildagi O'zbekiston Respublikasi Senati tomonidan O'RQ – 482 – son «Mediatsiya to'g'risida»gi qonun qabul qililib, 2019 yilning 1 yanvaridan kuchga kirgan va amaliyotga tatbiq qilingandir.

Ushbu qonunning maqsadi – mamlakatimizda nizolarni tartibga solishning muqobil usullarini rivojlantirish uchun huquqiy shart-sharoitlar yaratish, nizolashuvchi taraflarning nizolarini mustaqil, o'zaro foydali shartlar asosida hal etish imkoniyatini topishga ko'maklashishdan iborat. Mazkur Qonun negizida mediatsiya jarayonining asosiy tamoyillari sifatida maxfiylik, ixtiyoriylik, shaffoflik, o'zaro hurmat, teng huquqlilik, xolislik, taraflarning hamkorligi e'tirof etilgan.

Nima uchun oilaviy nizolarda mediatsiyani alternativ sifatida qaradik? Aytish kerakki nizolar, ajrashish, mulkiy munosabatlarni boshqa odamlar orasida yoki ishtirokida hal etish bir qator noqulayliklarni yuzaga keltiradi. Jumladan, oiladagi nizodan xabardor bo'lgan shaxslar soni ortadi, begonalar oldida oila masalasini ko'rilishi tomonlarning bir-biriga nisbatan agressiyasi, nafratini kuchaytiradi, har bir tomon o'zining nuqsonini oshkor bo'lganidan g'azablanadi va boshqa salbiy asoratli belgilarni namoyon bo'lishiga olib keladi.

Mediativ kelishuvga asoslangan jarayonda esa, nizolashayotgan tomonlar uchun betaraf bo'lgan uchinchi shaxs yordamida nizoni tartibga solish imkoni bo'ladi va konsensusga kelish amalga oshadi.

O'zbekistonda mediatsiyaga o'xshash yarashtiruv protseduralari turli nizolarni hal etishda qo'llanib kelinadi. Oilalardagi ajrashish muammosiga bevosita daxldor tashkilotlar mavjud ekanligini bilamiz. Jamiyatimizda avvaldan mahalla raislari qo'shnilar, oila a'zolari, er-xotin o'rtasidagi nizolarni hal etish vazifasini, ya'ni mediator vazifasini bajarishgan, bu vazifani yarashtirish komissiyasi amalga oshirgan.

Shunga qaramay: ma'lumotlarga ko'ra, sudlar tomonidan oilalarni yarashish uchun muhlat berilib, bu haqdagi ajrimning ijrosi mahallalardagi yarashtiruv komissiyalariga yuboriladi. Yarashtiruv komissiyalarida esa aksariyat komissiya a'zolari mazkur masalani hal etishga malakasi yetarli bo'lmagan, mutaxassisligi ham mos kelmaydigan xodimlar faoliyat olib borayotganligi tufayli sud tomonidan yuborilgan tavsiyalarni tushunmaslik natijasida oilani saqlab qolinish imkoni boy beriladi.

1. Mahallalardagi yarashtirish komissiyalari va «Ota-onalar universiteti» xodimlari uchun yarashtirish usullariga oid bilimlarni o'rgatish yo'lga qo'yilmagan.

2. Mahalla tizimida faoliyat yuritadigan mutaxassislar oila psixologiyasi, oila turlari, oilaga

psixologik maslahat ko'rsatish masalalarida savodxonliklari sayoz darajada.

3. Xorijga ishlash uchun chiqib ketayotgan fuqarolar bilan diniy, psixologik tushuntirish ishlari olib borish ishlari yo'lga qo'yilmagan, ayniqsa, chet elga oilani iqtisodiy jihatdan ta'minlash, ishlash uchun chiqib ketgan fuqarolarni oilasiga qaytarish va ularni bandligini ta'minlash choralari ko'rilmagan.

4. Mahallalarda tashvishli muammolar: oiladagi zo'ravonliklar, oilalarda o'z joniga qasd qilish – suitsid xolatlari, yosh oilalarning ajrashishiga yoshlarning oila-nikohga tayyor emasligi, oilaviy turmushni yetarlicha tashkil eta olmasligi, yoshlar o'rtasida erta nikoh tuzilishi, ko'pgina oilalarda migratsiya bilan bog'liq muammolarning mavjudligi oilalar

barqarorligiga salbiy ta'sir etishi vaziyatlari uchrab turibdi.

5. Fuqarolarning ushbu organ faoliyati yuzasidan yetarlicha ma'lumotga ega emasligi, ya'ni oilani yarashtiruv komissiyasiga faqat ajratishga oid xulosalarni talab qilishganligi sababli ularga murojaat qilishlari va boshqa omillar.[1,6]

Oilasi buzilish arafasidagi insonlarning mahalladagi yarashtirish komissiyasiga murojaat qilgan yoki qilmaganliklarini aniqlash maqsadida Toshkent shahrida izlanish olib bordik, so'rov natijalaridan ayrimlarini 1-jadvalda keltiramiz.

1- jadval

«Mahalla qoshida tashkil etilgan yarashtirish komissiyasiga oilangizni tiklash uchun murojaat etganmisiz?», savoli natijalari

Toshkent shahar tumanlari	«Ha»	«yo'q»	«muriyat etdim, ammo natija bermadi»	«bunday komissiya borligidan bexabarman»	Javob bermagan
Chilonzor		82,3			17,7
Uchtepa	25,0	41,7	8,3		25,0
Olmazor	27,0	68,8	7,5	4,2	
Shayxontoxur	52,4	14,3	9,5		4,7

Natijalardan ko'rinadiki, o'rtacha hisobda 57,7 % oila vakillari yarashtirish komissiyasiga murojaat qilmaganliklarini e'tirof etganlar. Ajrashish masalasida murojaat etganlarning 26,6 foizi «ha» deb javob berganlar. Demak, yarashtirish

komissiyalari faoliyati imkoniyatidan fuqarolar ham o'z vaqtida va to'la foydalanishni bilmaydilar.

Bundan tashqari, mahallada yarashtirish komissiyasiga a'zo bo'lganlarning mazkur masalada fikrlari o'rganildi: «Yarashtirish komissiyasida

ishlash uchun maxsus o'quv kurslarini o'tganmisiz?» savoliga 68,7 % lar «Hech qanday tayyorgarlikdan o'tmagan»liklarini bildirganlar; ularga berilgan boshqa savol: «Yarashtirish komissiyasi bo'yicha maxsus metodik qo'llanmalar sizda bormi?» ga javoblarda 61,9 % mahalla faollari «yo'q» javobini qayd etganlar.

Mahallalarda oilani saqlab qolish uchun yarashtirish komissiyalariga qilingan murojaatlar salmoqli raqamlarni tashkil etadi, lekin yuqorida qayd etilgan omillar tufayli oilalar muammolari yechilmay qoladi. Toshkent shahri tumanlarida mahalla qoshidagi yarashtirish komissiyalari faoliyati tahlili amalga oshirilganda mahallaga yarashish yoki boshqa nizoli vaziyatlar bilan murojaat qilgan shaxslarning bu talablari kompetentsiyaviy hal etilmagan, ya'ni, maxfiylik, betaraflik, xolislik, o'zaro hurmat tamoyillariga ko'pincha rioya etilmaslik yuz bergan. Mahallada kimdir kimgadir yaqin bo'lishi, uni yonini olish, yoki sirini oshkor etilishi shaxsda noqulaylik holatlarini, psixologik diskomfortni yuzaga keltirgan.

Amaliyotda mavjud bo'lgan mahallalardagi yarashtirish komissiyalari faoliyati haqidagi 82 nafar murojaat qilgan mahalla fuqarolarining fikrlari tahlil etildi. Unga ko'ra, ushbu fikrlar qayd etilgani aniqlandi:

“Yarashtirish komissiyasi – bu:

mahallada hayotiy tajribaga ega bo'lgan fuqarolardan iborat guruh, uning tarkibi o'zgarib turadi;

fuqarolarning oila muammolari muhokama qilinadi, protokol uchun xujjat yuritiladi;

reglament, normativ ishlab chiqilmagan;

shaxsiy fikr komissiya a'zosining yoshi, obro'si bilan belgilanadi;

ajrashishga qaror qilgan oila a'zolari bilan jamoaviy suhbat olib boriladi;

ajrashish sababi jamoa orasida muhokama qilinishi tomonlar orasida nizoni kuchaytiradi;

shaxs daxlsizligi, fikrini ayta olishi, ajrashish sababi kabi omillar yuzaki so'raladi, vaqt resursi cheklangan”.

Yarashtirish komissiyasiga oid fikrlar tahlilidan ko'rinadiki, oila muammolarida oila a'zosining sha'ni, obro'siga putur yetadi, o'z oilasi muammosini oshkor etish istagi bo'lmaydi, komissiya a'zolari oldida o'zini nochor his etadi, ayblilik va aybsizlik hissi uning mahallasi, yaqinlari, tanishlaridan begonalashuviga olib keladi, ruhiy xolati buziladi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish yarashtirish komissiyasining samarali faoliyatiga ushbu omillar ta'sir ko'rsatishi yaqqol kuzatildi:

1. Yarashtirish komissiyalarining tarkibi doimiy professional asosda faoliyat olib boruvchi a'zolar bilan ta'minlanmaganligi;

2. Komissiya tarkibi 8-12 nafar a'zodan iborat bo'lib, tarkibda oilaviy nizolarga psixologik va yuridik nuqtai-nazardan baho bera oladigan

mutaxassislarining kiritilmaganligi tufayli uning faoliyati samaradorligi keskin pasayishi va boshqalar.

Oilalardagi nizolarni o'rganish, ajrashish sabablarini tahlil etish murakkab masala bo'lganligi bois, oilaviy nizolar, ajralishlarning ko'payib borishi va jiddiy ijtimoiy oqibatlarini xisobga olib, shu tariqa mediatsiyani qo'llash samarali bo'lishi belgilandi. Shuningdek, rivojlangan xorijiy davlatlar amaliyotida nizoni sudgacha olib bormasdan, muqobil yo'l bilan hal

qilishga qaratilgan mediatsiya usuli alohida ahamiyat kasb etishi, oilalarga ko'rsatiladigan psixologik xizmatning mazkur usulini qo'llash zarurati ko'rindi.

Oilaviy mediatsiya sohasida chuqur tadqiqotlar olib borgan Britaniyalik tadqiqotchi Liza Parkinson huquqiy maslahatchilar va oilaviy mediatorlarning ijtimoiy roli va mas'uliyatini o'rgangan holda, ular o'rtasidagi quyidagi farqlarni keltirgan⁶, 2-jadvalga qarang.

2 – jadval.

Liza Parkinson bo'yicha oila muammolarida psixolog va xuquqshunoslar xizmati

Xuquqshunos maslahatchi	Oilaviy psixolog-mediator
Faqat o'z mijozi oldidagina mas'uliyati bor	Ikki tarafga ham teng va adolatli yordam ko'rsatadi
O'z mijozlari o'rtasidagi nizoning o'tmishidan boshlaydilar	Nizo tarixidan ko'ra, real holatni aniqlab, tomonlarning o'zaro maqbul kelishib olishiga yordam beradi
Mijozlarga faqat qonuniy vaziyatlardan kelib chiqib, maslahat beradi	Asosiy e'tiborni tomonlarning muammolariga qaratadi
Rasmiy taqdim etilgan hujjatlarga asoslanadi	Tomonlar ishtirokida ma'lumotlarni aniqlashtiradi
Suhbatda qonunga oid terminlardan foydalanadi	Tomonlar uchun tushunarli bo'lgan oddiy terminlardan foydalanadi
Mijozlarni emotsional qo'llab-quvvatlash va norasmiy maslahatlar beradi	Tomonlarning hissiyotini anglash, g'azabini jilovlashga yordam beradi
Natijaga erishishda harakatlar ketma-ketligini tavsiya qiladi	Tomonlarga bir necha alternativ yechimlar taklif qiladi, maslahat bermaydi
Mijozlar bilan yuzma-yuz uchrashuvlarda faqat huquqiy tomonni tushuntiradi	Tomonlar o'rtasida tushunish muloqotini o'rnatadi va zarur bo'lganda aralashadi
Mijozlar nomidan ish yuritadi ish yuzasidan nazoratni o'z qo'lga olishi mumkin	Tomonlarga muammolarni nazorat qilib turishga yordam beradi

⁶ Паркинсон Л. Семейная медиация, М.: Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2010г.

Ish yuzasidan sudga arizalar bilan murojaat qiladi	Ish yuzasidan sudga arizalar bilan murojaat qilmaydi
Ishni faqat yuridik jihatdan ko'rib chiqadi	Masalaga turli bilim va ko'nikmalardan kelib chiqib yondashadi

2-jadvalda keltirilgan farqlar mohiyatiga nazar solsak, xuquqiy masalalarda ham psixologik yondashuv bor ekanligi yaqqol ko'rinadi. Bu o'z navbatida hozirgi oilaviy muammolarni hal etish amaliyotida psixologik maslahatni joriy etish bilan birga xuquqiy xizmatni birgalikda olib borish zarurligini ko'rsatadi. Shu jihatdan Liza Parkinson fikricha, oilaviy mediatsiya ko'pincha ajralish yoki nikohni tugatish holatlarida qo'llash, tomonlarning ota-onalik maqomlarini saqlab qolishi va majburiyatlarini bajarishida yordam beradi.

Amaliyotda «oilaviy mediatsiya» qoidaga ko'ra nikohni bekor qilishda yuzaga keladigan nizolarni tartibga solish, alohida yashayotgan ota-onalarning farzand tarbiyasida ishtirok etish, aliment miqdorini aniqlash, umumiy mulkni bo'lish va boshqa masalalarga nisbatan qo'llaniladi.

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, uchinchi shaxs ko'magida muammoni hal qilish usuli – mediatsiya qadim tarixga ega bo'lib, jumladan, Shumerlar davlati, Yunoniston, Hindiston, Rimda foydalanilgan. Zamonaviy ko'rinishdagi mediatsiya usuli esa XX asrning o'rtalarida AQSh, Buyuk Britaniyada amaliyotga kiritilgan.

AQShda nizolarni hal qilishning milliy instituti tashkil etilib, u

mediatsiyaning yangi usullarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Buyuk Britaniya, Xitoy, Gonkong, Koreya, Hindiston kabi mamlakatlarda ham mediatsiya xizmati tashkil etilgan va muvaffaqiyatli faoliyat olib bormoqda, betaraf vositachilar ishtirokida yarashtirish tartibi hamda maxsus telefon xizmati yo'lga qo'yilgan. [1]

«Mediatsiyaning ayrim tomonlari bo'yicha Yevropa direktivasi»ga asosanib, mediatsiya instituti AQSh, Kanada, Avstraliya va Yevropaning ko'plab davlatlarida nizolarni hal etishning asosiy vositasiga aylandi. Ma'lumotlarga ko'ra, Yevropa Ittifoqi davlatlari va AQShda yiliga 85% nizolar o'rtacha bir yarim kun mobaynida mediatsiya orqali hal etilgan, 6% kelishmovchiliklar vositachilik qo'llangandan so'ng 3 oy davomida tinchlik yo'li bilan yechilgan, 9 % gina sudgacha chiqarilgan, 80% ga yaqin oilaviy kelishmovchiliklar, 85% mehnat, xizmat va fuqarolik ishlariga oid nizolar mediatsiya institutlari va markazlari yordamida hal etilgan.

Angliyada mediatsiya davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, oilaviy nizolarda mediatsiya xarajatlari davlat tomonidan qoplanadi. Avstriyada esa oilaviy nizolar mediatsiya yordamida majburiy o'tkaziladi.

Mediatsiya nizolarni hal etishning eng keng tarqalgan alternativ usuli

hisoblanib, bugungi kunda fuqarolik jamiyatining muhim elementi sifatida deyarli barcha rivojlangan davlatlar amaliyotida qo'llaniladi. Xalqaro miqyosda esa oilaviy mediatsiya masalalarini mustaqil tartibga soluvchi xujjat sifatida «Evropa Ittifoqining Rec №(98) 1 sonli Tavsiyalari»ni keltirish mumkin.

Ajrashayotgan tomonlarga mediatsiya institutini majburiy qilib belgilanishi mediatorlarga bo'lgan murojaatlarni ko'payishiga sabab bo'ldi. Keyingi yillarda bu usul jahon amaliyotida 75% majburiy mediatsiya, 23% ixtiyoriy mediatsiya va 1% sud qarori asosida belgilangan mediatsiya hissasiga to'g'ri kelganligi ham salmoqli ulushni bildiradi. MDH davlatlari uchun mediatsiya hozircha yangi innovatsion institut xisoblanadi.

Xulosa va takliflar: Demak, mediatsiya vaqtni, insonni emotsional resurslarini tejash, mentalitet va qadriyatlarni hisobga olgan holda nizolarni noan'anaviy, hayotiy, tinch va barqaror yo'llar orqali yechishga qulay usuli hisoblanadi.

O'zbekistonda mediatsiya institutini qo'llashda va amaliyotga tatbiq etishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 17-iyundagi «Mediatsiya to'g'risida»gi Qonuniga binoan amaliyotga tatbiq qilingan oilaviy mediatsiya samarali usul bo'la oladi.

Oilaga psixologik xizmat ko'rsatishda zamonaviy yondashuv sifatida mediatsiyani qo'llash samarali usul ekanligi bo'yicha quyidagi

takliflarni kiritish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz:

1. O'zbekistonda mediatsiya institutining huquqiy va institutsional asoslarini yaratish va nikohga oid qonunchilikda maxsus yo'nalish sifatida kiritish.

2. Mediatsiya sohasida asosan ijtimoiy soha vakillari psixologlar, psixoterapevtlar, oilaviy konsultantlar shug'ullanishi zarurligini ko'rsatmoqda. Professional mediatsiya bilan faqat advokatlarning shug'ullanishi oilaviy nizolarda tomonlarning psixologik holatiga yetarlicha baho bera olish imkoniyatini bermaydi. Shu nuqtai-nazardan mediatorlarni tayyorlash dasturi bo'yicha maxsus o'quv kursini o'tagan, shuningdek professional mediatorlarning ro'yxatiga kiritilgan yuridik va psixologiya sohasida ta'limga ega shaxslar amalga oshirishi kerak ekanligini Qonunga kiritish lozim.

3. Oilaviy mediatorlar tayyorlash borasida oliy o'quv yurtlari yoki ilmiy-amaliy markazlar qoshida yuridik va psixologiya yo'nalishida ta'lim olgan mutaxassislar uchun mediatsiyaning asoslari to'g'risida, mediatsiya bosqichlarining mantiqiy ketma-ketlikda o'tkazish va olib borishning umumiy shart-sharoitlari, muzokaralar va muloqot qilish texnikasi, konflikt tushunchasi, mediatsiyani huquqiy tartibga solish borasida bilimlarga ega bo'lishni ta'minlovchi kurslar tashkil etish; psixolog-yurist mediatorlar tayyorlashni amaliyotga tatbiq etish zarurdir.

4. Oilaviy mediatsiya institutini moliyalashtirishning mexanizmlarini yaratish borasida oilaviy mediatsiya dasturlarini davlat tomonidan moliyalashtirilishini ta'minlash maqsadlidir.

5. Oilaviy mediatsiyani ommalashtirish (televidenie va boshqa OAVida) oilaviy nizolarni hal etishda

samarali vosita ekanligini targ'ib etib borish zarur.

6. Oila munosabatlarini tartibga solishda mediatsiya nizolarni hal etishda muqobil usul sifatida amaliyotda qo'llash yakka tarzdagi nizolarni va oilaviy huquqiy-psixologik munosabatlardan kelib chiqadigan nizolar bilan bog'liq munosabatlarni tartiblashtirishda qo'llash samaralidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Акрамова Ф.А. Ўзбекистонда оилавий психологик хизматнинг ижтимоий-психологик муаммолари: Монография. –Т.: «Lesson-press» нашриёти, 2021 й. – 178 б. [ISBN 978-9943-7024-5-5]
2. Акрамова Ф.А. Оилавий психологик хизмат: хориж тажрибасининг Ўзбекистон таълимидаги имкониятлари / Замонавий таълим 2020 № 8, Б.94-101.
3. Akramova F.A. Oz'bekistonda oilaviy psixologik xizmatning asosiy muammolari / Maktab va hayot, 2020 № 6. B.7-9.
4. Акрамова Ф.А. Основные проблемы проведения психологической службы семьям / ТДПУ илмий ахборотлари 2021. № 2, Б. 89-93.
5. Акрамова Ф.А. Оилага хизмат кўрсатиш – оила мустақкамлигини таъминловчи муҳим омил сифатида. / Pedagogika, № 4 2021. Б.22-26.
6. Акрамова Ф.А. Оилага психологик хизмат кўрсатиш долзарб муаммо сифатида. / Замонавий таълим, 2021 № 11. Б.64-71.(19.00.00. № 8).
7. Billingsley S., Ferrarini T. Family policy in 21 European countries / Journal of Marriage and Family. 2014. VOL.76, № 2. P. 428-445.
8. Jodelet D. Representation social: phenomenes, concept et theore / Moscovici S. (ed.) – Paris, 1984. – 412 p.
9. Kaufman K.X. Politics Family in Europe / Family Life and Family Policies in Europe. Oxford University Press. 2002. Vol. 2.
10. William L. Cook, David A. Kenny. Application of the Social Relations Model to Family Assessment. Source: Journal of Family Psychology, Vol. 18, No. 2, 361–371. Impact factor: 3.8.
11. Билолова, З. Б. (2023). Турмуш қуриш ёшидаги қизларни оналикка тайёрлашнинг ижтимоий-психологик муаммолари. *Academic research in educational sciences*, 4(TMA Conference), 886-893.
12. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88.

13. Bilolova, Z., & Allaberganova, N. (2024). Oilaviy ruhiy zo'riqish holatlarida psixologik xizmatni tashkil etish yo'nalishlari. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 2(2), 21-27.
14. Baxtiyarovna, Z. B. (2025). Inson xotirasining individualligi: shaxsiy va ijtimoiy omillar ta'siri. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 3(32), 40-42.
15. Bilolova, Z. Yoshlarni Ota-onalik Mas'uliyatiga Tayyorlash-Psixologiyaning Dolzarb Muammosi Sifatida. *Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal*, 675462.
16. Otajonova, D. R., & Bilolova, Z. B. (2024). Sog'lom bola rivojlanishida raqamli autizm muammosining ijtimoiy-psixologik masalalari?. *Inter education & global study*, (9 (1)), 506-513.
17. Baxtiyarovna, Z. B. (2025). Yangi o'zbekiston sharoitida oilaviy tarbiya qadriyatlarining o'zgarishi. *Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar*, 2(2), 60-62.
18. Tulyaganova, D. Oilaviy Nizolarning Bolalar Psixikasiga Ta'siri. *Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal*, 676030.
19. Ravshanovna, R. M. T. (2026). Noto'liq oila va undagi ijtimoiy-psixologik muammolarning yuzaga kelishi. *Media va sun'iy intellekt integratsiyasining ilmiy asoslari va zamonaviy muammolari*, 1(1), 356-358.
20. Abduraimova, N., Sharopova, N., Khujaev, M., Sapayev, V., Fattoyeva, O., & Yusufov, S. (2025). Economic development through analysis of the education and entrepreneurship impacts. *Economic Annals-XXI/Ekonomičnij Časopis-XXI*, 214(3/4), 84.
21. Gupta, D., Iroda, K., Faridovna, I. M., Hamidova, M., Muminjon, K., Saidjonovich, M. S., & Babayeva, Z. (2026). School-Based Support and Educational Transitions: Communication and Cognition in Genetic Syndromes. In *Interdisciplinary Perspectives on Genetic Syndromes and Human Development* (pp. 27-62). IGI Global Scientific Publishing.
22. Rustamova, M. T. R. (2026). Noto'liq oiladagi ona va farzandlar o'rtasida namoyon bo'ladigan ijtimoiy-psixologik munosabatlarning ilmiy talqini. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 6(20), 450-452.

Ismaylova Ra'no Nuraevna*Alfraganus universiteti,**Psixologiya kafedrası dosenti, psixologiya fanlari nomzodi*

PSIXOLOGLARNING PROFESSIONAL TAFAKKURI

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologning kasbiy malakasining asosiy tarkibiy qismi sifatida ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkur hodisasi ko'rib chiqiladi. Tafakkurning bu turini aniqlashga oid nazariy yondashuvlar, uning tarkibiy elementlari va asosiy xususiyatlari ko'ratilib o'tilgan. Bunday tafakkur turining shakllanishi va rivojlanishi kasbiy faoliyat samaradorligiga, hamdardlik qobiliyatiga, ijtimoiy vaziyatlarni anglashga, qarorlar qabul qilish axloqiyligiga hamda mijozlar va hamkasblar bilan samarali munosabatlar o'rnatishga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: psixolog, kasbiy faoliyat, professional tafakkur, ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkur, mijoz, axloq, hamkasblar, ijtimoiy institutlar, hamkorlik.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ МЫШЛЕНИЕ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация: В данной статье рассматривается феномен сотсиально ориентированного мышления как основной компонент профессиональной компетентности психолога. Показаны теоретические подходы к определению этого типа мышления, его структурные элементы и основные характеристики. Анализируется, как формирование и развитие такого типа мышления влияет на эффективность профессиональной деятельности, способность к эмпатии, понимание сотсиальных ситуаций, этику принятия решений и установление эффективных отношений с клиентами и коллегами.

Ключевые слова: психолог, профессиональная деятельность, профессиональное мышление, сотсиально ориентированное мышление, клиент, этика, коллеги, сотсиальные институты, сотрудничество.

PROFESSIONAL THINKING OF PSYCHOLOGISTS

Annotation: This article examines the phenomenon of socially oriented thinking as a key component of a psychologist's professional competence. Theoretical approaches to defining this type of thinking, its structural elements, and key characteristics are presented. It analyzes how the formation and development of this type of thinking influences professional effectiveness, empathy, understanding of social situations, decision-making ethics, and the establishment of effective relationships with clients and colleagues.

Key words: Key words and concepts: psychologist, professional activity, professional thinking, socially oriented thinking, client, ethics, colleagues, social institutions, collaboration.

Kirish. Ma'lumki, so'nggi yillarda mamlakatimizda psixologiya sohasida pedagogik kadrlar tayyorlash, amaliyotchi psixologlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasida ko'plab ishlar amalga oshirilmogda.

Respublikamizdagi 10 ta oliy ta'lim muassasasida "Psixologiya," 19 ta oliy ta'lim muassasasida "Pedagogika va psixologiya," tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida "Tibbiy psixologiya" va "Tibbiy psixoterapiya" yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasining 2024 yil 5 noyabrda qabul qilingan "Aholiga psixologik yordam ko'rsatish to'g'risida"gi O'RQ-989-sonli Qonuni bilan aholiga psixologik yordam ko'rsatishning asosiy prinsiplari belgilandi: qonuniylik, ixtiyoriylik, ijtimoiy himoyalanganlik, inson huquqlari va erkinliklariga rioya etish, professionallik va ma'lumotlarning maxfiyligi.[1]

Ijtimoiy-madaniy sohadagi global o'zgarishlar, shuningdek, jamiyat duch kelayotgan yangi vazifalar va muammolarning paydo bo'lishi tafakkur jarayonlarining o'zgarishiga, atrof-muhitni yangicha idrok etishga hamda dunyoni va ijtimoiy hayotni o'zgartirishga qaratilgan faoliyatga bo'lgan munosabatning o'zgarishiga olib keldi.

Odamlar orasida muloqot turli xil shakllarda kechadi: uchrashib gaplashadilar, bir-birlarini tushunib, yoki ba'zan tushunishmaydilar. Oddiy kundalik hayotda barchasi ancha oddiy ko'rinadi: agar seni tushunsam, muloqot yaxshi va mazmunli kechadi, ammo tushunmasam, u qiyinlashib boradi. Bu holatda nizolar paydo bo'lishi va odamlar orasida masofa yuzaga kelishi mumkin. Tushunuvchilik yaqinlikka olib kelsa, tushunmovchilik aksincha uzoqlashishga sabab bo'ladi. Ammo nazariy jihatdan, bu muammo ancha murakkab bo'lib, psixologiyada to'liq tadqiq etilmagan. Psixologlar uchun esa vaziyat yanada chuqurroq: ular mijozning ruhiy og'rig'i va noqulayligini yetib borib, aniq va diqqat bilan tushunishi lozim. Shu ham borki, inson – bu faqat bilish ob'ekti emas, balki o'ta murakkab sub'ektdir. Uning o'zi alohida bir noyoblik ko'rinishidir va fanda to'liq tadqiq qilinmagan. Shuning uchun, boshqa odamning ichki dunyosiga yaqinlashishga harakat qilsak ham, uni o'zimizda aynan takrorlash imkoniga yo'l qo'yilmaydi. Inson sub'ekt va shaxs sifatida doimo o'zini turli shakllarda namoyon qiladi: xatti-harakatlari, nutqi, yuz ifodasi, imo-ishoralari va boshqalar orqali. Uning ichki psixologik mohiyatining bu tashqi ko'rinishlari aynan uning faolligi natijasidir. Ammo bunday belgilarning psixologik mazmunini anglash juda

murakkab, chunki ular turli ma'nolarni o'z ichiga oladi. Insonning tashqi alomatlarini to'g'ri talqin qilish tajribada ularga tegishli psixik xususiyat va jarayonlarni aniqlab, tegishli hayotiy vaziyatlarning kontekstida tushunish bilan bog'liq. Psixolog insonning psixologik mohiyatini yaxshi tushunishga qodir bo'lishi lozim, chunki bu holat boshqa shaxsni to'g'ri anglab yetish uchun ishonchli asos hisoblanadi. Psixologning tafakkuri, ijtimoiy yo'naltirilgan yondashuv xususiyatlariga ega bo'lsa, kasbiy vazifalarni samarali bajarishga ko'maklashadigan qimmatli manba bo'lishi mumkin. Oliy kasbiy ta'limning ta'lim standartlari doirasida psixologlar uchun zamonaviy ijtimoiy va madaniy muhit rivojlanishining asosiy qonunlarini amalda qo'llay olish, ijtimoiy-madaniy hodisalarni tahlil etish uchun tarixiy usulni o'zlashtirish, shuningdek, kasbiy va ijtimoiy-psixologik masalalarni yechishda ijtimoiy, gumanitar va iqtisodiy fanlarning asosiy tamoyillari hamda usullarini qo'llash kabi umummadaniy kompetensiyalar belgilangan.[2]

Shuningdek, ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurni psixologning o'z faoliyatida tayanadigan kasbiy-shaxsiy mexanizm sifatida ko'rib chiqish muhim hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda psixologlarning ijtimoiy yo'naltirilgan fikrlash qobiliyatini tadqiq qilish nafaqat ilm-fanga bo'lgan qiziqish, balki jamiyatning tuzilmaviy o'zgarishlari va kasbiy me'yorlarning

yangi talablariga javob sifatida ham ahamiyat kasb etmoqda. Keyingi yillarda jadallik bilan kechayotgan raqamlashtirish ijtimoiy xavotirning keskin kuchayishi va shaxsiylik inqirozi tufayli bu mavzu yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Ushbu mavzuning ahamiyatini belgilaydigan asosiy jihatlar:

Birinchidan. Ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar Hozirgi zamonaviy jamiyat yuqori darajada noaniqlik va tezkor o'zgaruvchan. Muloqotning raqamlashtirilishi: Psixologlarning ijtimoiy yo'naltirilgan fikrlashi mijozlarning "raqamli shaxsiyati" xususiyatlarini, shuningdek, virtual guruhlardagi o'zaro munosabatlardagi o'ziga xos tafovutlarni tushunishga yordam berishi lozim.

Ikkinchidan. Global inqirozlarga javob: Xavotir, depressiya, jarohatdan keyingi stress buzilishi, migratsiya jarayonlari yoki shaxsiy tayanch nuqtalari yo'qotilishini boshdan kechirayotgan mijozlar bilan samarali ishlash psixologdan klinik bilimlarning yondoshishi bilan bir qatorda, mijoz uchun, shuningdek, "ijtimoiy munosiblik to'qimasi"ni tiklash borasida ijtimoiy fikr yuritish qobiliyatini talab qiladi.

Uchinchidan. Psixologning fikrlashi o'ziga xos bo'lib, ijtimoiy intellekt va empatiya, prognostik funksiyasi- ehtimoliy nizolarning oldini olish yuzasidan choralar ko'rish imkoniyatiga ham erishishga ko'mak beradi, madaniy sezgirlik- turli millat, din yohud ijtimoiy guruh vakillari bo'lgan mijozlar bilan ishlashda

shovqinsiz, o'ziga xos madaniy ehtiyojlarga hurmat bilan yondashish nihoyatda ahamiyat kasb etadi.

To'rtinchidan. Kasbiy deformatsiyani yengishda refleksiya, o'zaro ta'sirning ijtimoiy mexanizmlarini chuqurroq tushunish psixologga shaxsiy kechinmalar bilan kasbiy vazifalarni tenglashtirish va bir-birini to'ldiruvchi tarzda o'zlashtirishga imkoniyat beradi. O'z-o'zini adekvat baholash psixologga jamiyatdagi roliga nisbatan sog'lom va realistik yondashuvni shakllantirishga yordam beradi. Bu esa "qutqaruvchi sindromi"ning paydo bo'lish xavfini sezilarli darajada kamaytiradi.

Tadqiqotning maqsadi. Psixolog faoliyati samaradorligiga ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurning o'ziga xos ta'sirini o'rganish va amaliyotchi mutaxassislarining kognitiv-shaxsiy rivojlanishini yanada samarali olib borish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili.

S.L. Rubinshteyn "tafakkur nihoyatda uzviy, qayta tiklanuvchi jarayon bo'lib, u analiz va sintez shaklida amalga oshiriladi... u hamisha borliqni bilishga qaratilgan deb e'tirof etadi. A.V.Brushlinskiyning sub'ektiv-faoliyatli yondashuviga ko'ra, psixologning kasbiy tafakkuri kognitiv jarayonlar va shaxsiy ma'nolar bilan uzviy bog'liq bo'lgan yaxlit sub'ektning faoliyati sifatida qaraladi. Ijtimoiy yo'nalganliklik kontekstida bu shuni anglatadiki, empatiya va axloqiy

ko'rsatmalar intellektga tashqi qo'shimchala sifatida emas, balki "ichki sharoit" sifatida namoyon bo'ladi, ular orqali, S.L.Rubinshteyn bo'yicha kasbiy masalalar hal etiladi.

Dj.Gilford birinchi bo'lib, boshqa odamlarning fikrlari, his tuyg'ulari va niyatlarini tushunish qobiliyatini aqlning alohida turi sifatida ajratib ko'rstadi. Psixologlar faoliyati kontekstida bu shuni anglatadiki, kasbiy fikrlash nafaqat mantiq, balki "ijtimoiy belgilar"ni tushunish qobiliyati hamdir.

D.Goulmanning fikricha, psixolog (va yetakchi) o'z kasbiy mahoratini muvaffaqiyatli ro'yobga chiqarish uchun quyidagi to'rt asosiy tamoyilga tayanilishi lozim: O'z-o'zini anglash - terapiya jarayonida shaxsiy hissiyotlar ta'sirida turli "fon hayotiyiligini" hosil qilmaslik uchun ularni to'g'ri xis etgan holda anglash. O'z-o'zini nazorat qilish - axloqiy barqarorlik va vazminlikni saqlash qobiliyati. Empatiya - ijtimoiy vaziyatlarning mohiyatini chuqur tushunish va his qilish donishi. Ijtimoiy ko'nikmalar- atrofda odamlar bilan samarali munosabatlarni shakllantirish va boshqara olish iqtidori. Eng muhim jihat shundaki, Goulman empatiyasiz ijtimoiy intellekt sovuq va hatto vayronkor tusga kirishi mumkinligini alohida qayd etib o'tadi.

Kasbiy psixologik muloqot jarayonida dunyoning ichki manzarasini anglash to'g'risida so'z yuritilganda, biz ko'pincha kasbiy psixologik fikrlash tushunchasidan foydalanamiz. Psixologik tafakkurni

esa intellektual, operatsional va shaxsiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan qiyin va serqirra aqliy faoliyat sifatida tasvirlaymiz. Mazkur faoliyat asosan kasbiy psixologik muammolarni yechishga yo'naltirilgandir. K.M. Romanov fikriga ko'ra, psixologik tafakkurning muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat: zarur bilimlar tizimini tezkorlik bilan aktuallashtirish. Psixologik vazifalarni hal qilish ko'pincha juda qat'iy vaqt oraliq'ida sodir bo'ladi, shuning uchun sub'ektda o'ylash va qaror qabul qilish uchun vaqt qolmaydi. Ko'p masalalarni yechishda ehtimoliy yondashuv va optimal yechimlarni tanlash, qaror qabul qilish vaziyatining yuqori noaniqligi, murakkabligi, to'liq emasligi va qarama-qarshiligi kabi masalalar turadi.[8]

Yu. I. Kulyutkin, V. I. Slobodchikov, I.S. Yakimanskayalar fikricha ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkur - bu insonning o'z hayotiy faoliyatini belgilaydigan, hayotning barcha sohalarida mustaqil qarorlar qabul qilishga intilish hamda bu qarorlarning natijasi uchun nafaqat o'zi oldida, balki jamiyat oldida ham mas'uliyatni his etish bilan uyg'unlashgan fikrlash tarzidan iboratdir.

Yu.I. Kulyutkin ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurning xususiyatlarini quyidagicha ajratadi:

- zamonaviy muammolarning barchasini ularning ijtimoiy kontekstida keng miqyosda ko'ra olish qobiliyati;

- dunyoni yaxlit global tizim sifatida anglash;

- tanqidiy fikrlash, ya'ni muammolarni ularning mumkin bo'lgan ijobiy va salbiy oqibatlarini hisobga olgan holda samarali hal qilish qobiliyati;

- amaliyotchilik, ya'ni dunyoda sodir bo'layotgan barcha voqealarni real baholash hamda amaliy jihatdan maqsadga muvofiq qarorlar qabul qilish va harakatlanish qobiliyati;

- kelajakka yo'naltirilganlik, ya'ni bashorat qilish qobiliyati. [5]

Psixologlarning kasbiy tayyorgarligi sharoitida ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurning yuqorida sanab o'tilgan sifatlarini rivojlantirishning mumkin bo'lgan yo'llarini qanday aniqlash mumkin, degan savol tug'iladi.

Oliy psixologik ta'lim sohasidagi asosiy muammolardan biri o'qitishning an'anaviy (ko'proq akademik) yo'nalishda bo'lishi, ijtimoiy amaliyot masalalarini hal etishda fanlararo yondashuvga asoslangan amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim tamoyilining mavjud emasligi hisoblanadi.

S.V.Nujnova kasbiy tafakkurni "tanlangan mutaxassislik sohasidagi kasbiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan va mantiqiy hamda ijodiy fikrlash operatsiyalarini o'zlashtirishni ta'minlaydigan psixologik jarayonlar majmui" deb ta'riflaydi. [6]

Psixologlarning kasbiy tafakkuriga kelsak, T.A. Vaulina kasbiy-psixologik tafakkurni o'rganib chiqib, uni keyingi rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi kasbiy

faoliyatning yangi hosil bo'lgan fikrlash faoliyati deb ta'riflaydi.

Qator ilmiy tadqiqotlarda pedagogning kasbiy tafakkuriga e'tibor berilgan, psixologlarning professional tafakkuri mavzuda keng doirada tadqiqotlar olib borilmagan. Yuqorida bayon etilganlar bilan bog'liq holda, psixologlarni kasbiy tayyorlashda ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkur sifatlarini rivojlantirish uchun qo'llaniladigan samarali texnologiyalarni izlash muammosi vujudga keladi. Ye.V. Bicheva bo'lajak psixolog talabalarda farazlarni ilgari surish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan trening mashg'ulotlari majmuasini taklif etadi.

A.A.Okuney ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurni rivojlantirish texnologiyalaridan biri sifatida pedagogik ustaxonalarni tavsiya etib, bu yagona hissiy va mazmunli maydonni yaratadigan ko'p darajali muloqotni tashkil etishning shunday shakli, u keyinchalik harakat yo'nalishini, kelajakdagi bilimning tuzilishini belgilab berishi mumkin deb e'tirof etadi.

Maqolaning ilmiy mohiyati shundaki, u psixologning ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurini kognitiv qobiliyatlar (intellekt) va hissiy javoblar (empatiya) bilan birgalikda kasbiy-axloqiy kodeks orqali qat'iy belgilab berilgan yaxlit tizim sifatida konseptuallashtirishni nazarda tutadi. Muallif psixolog faoliyati samaradorligini alohida ko'nikmalarining rivojlanishi bilan emas,

balki kasbiy vazifalarni hal qilish jarayonida ushbu ko'nikmalarining integrativ sintezi bilan bog'liq ekanligini asoslab beradi.

Tadqiqotning ob'ekti. Insonlarga yordam beruvchi kasblar kontekstida shaxsning kasbiy tafakkuri tizimli psixologik hodisa sifatida tanlandi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Aksiologik tahlil kasbiy qarorlar qabul qilish jarayonida qadriyatlar va etika asosida yondashishni nazarda tutadi. Funktsional tahlilda empatiya ma'lumot qabul qilish jarayonida "kirish kanali" rolini bajarsa, ijtimoiy intellekt esa ushbu ma'lumotni qayta ishlashda "protessor" vazifasini o'taydi. Ideallashtirish usuli esa kelajakda tavsiyalar tayyorlash uchun professional tafakkurning "etalon" modelini yaratishga qaratilgan.

Asosiy qism. Psixologlarning ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkuri - bu insonning xulq-atvorini, fikrlari va his-tuyg'ularini ijtimoiy guruhlariga mansublik nuqtai nazaridan tushunish, tahlil qilish va talqin etish qobiliyatidir. Bu o'z kasbiy faoliyatida ijtimoiy mas'uliyatni hisobga olishni ham o'z ichiga oladi. Bunday tafakkur boshqa odamlarning haqiqiy, tasavvur qilingan yoki taxmin qilingan mavjudligi shaxsga qanday ta'sir ko'rsatishini anglashni va bu bilimlarni amaliy muammolarni hal qilishda qo'llashga tayyorlikni o'z ichiga oladi. Bu ijtimoiy yo'naltirilgan dunyoqarash doirasida shaxsni rivojlantirishga yordam beradi. Quyida psixologlarning ijtimoiy

yo'naltirilgan tafakkurining asosiy jihatlarini ta'kidlash kerak.

Psixologiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkuri (IYT) – bu jamiyat va alohida shaxsning ijtimoiy munosabatlari, ehtiyojlari hamda atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini anglashga qaratilgan intellektual va emotsional jarayonlarning murakkab tizimi hisoblanadi. Bo'lajak mutaxassis uchun bu faqat "mehribonlik" qobiliyati emas, balki mijozlar va jamoat institutlari bilan samarali muloqotni ta'minlovchi kasbiy mahorat va kompetensiyadir.

Psixologlar faoliyatida asosiy jihatlardan biri ijtimoiy kontekstga e'tibor qaratish bo'lib, psixologlar insonni alohida emas, balki ijtimoiy guruhlarining bir qismi sifatida ko'rib, bu guruhlarining uning xulq-atvori, fikrlari va his-tuyg'ulariga ta'sirini o'rganadilar. Psixolog mijoz yashaydigan ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy sharoitlarni hisobga olishi lozim. Bu omillar uning xulq-atvori va ruhiy holatiga qanday ta'sir qilishini tushunishga yordam beradi.

Ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurining yana bir muhim jihatlaridan biri bu ijtimoiy mas'uliyatdir. Bu nafaqat ijtimoiy qonuniyatlarni tushunish, balki bu bilimlarni ijtimoiy muammolarni hal qilish va ijtimoiy yo'naltirilgan model doirasida boshqa odamlarning rivojlanishiga hissa qo'shish uchun qo'llashdir. Ijtimoiy yo'naltirilgan yondashuv nafaqat individual mijozlar bilan, balki guruhlar

bilan ishlashni ham o'z ichiga oladi. Psixologlar treninglar, guruh terapiyalari va ishtirokchilar o'rtasida o'zaro ta'sir va qo'llab-quvvatlashga yordam beradigan boshqa tadbirlarni o'tkazishlari mumkin.

Ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurda tahlil va talqin etish olish imkoniyati ya'ni ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda voqealar, odamlarning xatti-harakatlari va o'z xatti-harakatlarini talqin qilish qobiliyatidir. Bunda shaxsning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri tahlil qilinadi.

Ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkur tuzilmasi o'z ichiga o'quv jarayonida shakllanadi va rivojlanadigan bir qancha muhim tarkibiy qismlarni qamrab oladi:

Kognitiv komponent: Ijtimoiy muammolarni tahlil qilish malakalari, inson xulq-atvoridagi sabab va oqibatlar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish hamda ijtimoiy me'yorlar va qoidalarni anglash qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Empatik komponent: Kasbiy pozitsiyani saqlagan holda boshqa shaxsning holatini his qilish va uni tushunish, uning his-tuyg'ulariga hamdard bo'lish qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi.

Aksiologik komponent: Insonparvarlik, yordam berishga tayyorlik, altruizm va ijtimoiy adolatga intilish kabi qadriyatlarga asoslangan yondoshuvni shakllantiradi.

Refleksiv komponent: Psixolog o'z ijtimoiy munosabatlarini kuzata bilishi, ularning odamlar bilan ishlash jarayoni va samaradorligiga qanday

ta'sir qilishini ongli ravishda baholay olishini nazarda tutadi.

Psixolog mutaxassis sifatida shakllanish jarayonida albatta, jamiyatni kundalik hayotiy tushunishdan kasbiy darajada anglashgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadilar.

Moslashish. Yosh mutaxassis hamjihatlikda yashashga intiladi, guruh qoidalariga rioya qiladi, lekin yordam berishda faol tashabbus ko'rsatmagan holda sust haraktda bo'ladi.

Faol harakat. Samarali yordam ko'rsatishga bo'lgan ongli intilish shakllanadi, yosh mutaxassis ijtimoiy muammolarning psixologik tomonlarini idrok eta boshlaydi.

Kreativ o'zgartirishga qaratilgan yondashuv. Ijtimoiy ziddiyatlarni hal etishda psixolog insonparvarlik qadriyatlarini samarali joriy etish va muammolarga yangi, innovatsion yechimlar taklif qilish salohiyatiga ega bo'ladi. Aynan shu yo'lni bosib o'tish yosh mutaxassisni kelajakda amaliyotda samarali ishlashlari uchun poydevor bo'ladi.

Munozara. O'tkazilgan nazariy tahlil tafakkurning sub'ektivligiga doir klassik qarashlarni (masalan S.L.Rubinshteyn va A.V Brushlinskiy) tasdiqlaydi, biroq ijtimoiy yo'naltirilganlik nuqtai nazaridan boyitadi.

An'anaviy modellardan farqli ravishda, kasbiy tafakkur asosan amaliy jarayon sifatida tahlil qilinadi, biz taklif etgan model esa axloqiy va

aksiologik komponentlarning ustuvor ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Shu bilan birga, biz ijtimoiy intellekt sohasidagi tadqiqotlarni (J. Gilford, D. Gulman) qo'llab-quvvatlaymiz, ammo psixolog uchun ijtimoiy intellektning o'zi yetarli emasligini bildik. Agar ijtimoiy intellekt axloqiy me'yorlar bilan chambarchas bog'lanmasa, u manipulyatsiya vositasiga aylanishi ehtimoli bor, bu esa yordam berish professionalining mohiyati va maqsadiga mutlaqo ziddir.

Amaliyotda mavjud metodikalarni va usullarni psixolog mijoz mansub bo'lgan ijtimoiy guruhga qarab, ish usullarini moslashtirishi kerak. Masalan, yoshlar bilan ishlash yondashuvlari katta yoshlilar bilan ishlashdan farq qilishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy omillarning ta'siri haqidagi bilimlardan o'z faoliyatida, xoh maslahat berish, xoh o'rganish yoki ilmiy tadqiqot bo'lsin, muayyan vazifalarni hal qilish uchun foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Psixologlarning ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurda mijozlarda mas'uliyatlilik, bag'rikenglik, muloqotchanlik, tashabbuskorlik kabi fazilatlarini shakllantirishga, shuningdek, ularning jamiyatda o'z taqdirini o'zi belgilashiga ko'maklashishga qaratilgan. Mijozlarga ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan muloqot, nizolarni hal qilish va hamkorlik kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishi kerak bo'ladi. Ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkurda

psixologdan mijozni uning o'ziga xos ijtimoiy kontekstida tushunish uchun yuqori darajadagi empatiya va faol tinglash qobiliyatini talab qiladi.

Shuningdek ijtimoiy institutlar bilan ishlash, psixologlar mijozlarga har tomonlama yordam ko'rsatish uchun maktablar, shifoxonalar va nodavlat notijorat tashkilotlari kabi turli ijtimoiy institutlar bilan hamkorlik qila olish imkoniyatiga ega bo'lishlari ham lozim.

Xulosa. Ijtimoiy yo'naltirilgan fikrlash psixolog amaliyotida haqiqatan ham muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Psixologiyadagi ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkur insonni jamiyatning ajralmas qismi sifatida tushunish zarurligini ta'kidlaydi. Bu nafaqat mijozning shaxsiy muammolari bilan ishlashni, balki uning hayotiga ta'sir etuvchi keng qamrovli ijtimoiy omillarni tahlil qilishni ham o'z ichiga oladi. Masalan, moddiy qiyinchiliklar, oilaviy munosabatlar, madaniy to'siqlar va boshqa jihatlar ruhiy salomatlikka sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Qulay muhitni rag'batlantirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

➤ ishonchni shakllantirish: psixolog mijoz o'zini xavfsiz his qiladigan va ochiq bo'lishga tayyor bo'ladigan muhitni yaratishi lozim;

➤ qo'llab-quvvatlash va ishtirok etish: mijozlarga o'zlarining ahamiyatini his qilish va muammolarini hal etishda faol ishtirok etish imkonini berish orqali ularni davolash jarayoniga jalb etish muhimdir;

➤ hamjamiyatni rivojlantirish: psixolog mijozlar tajriba almashishi va

bir-birini qo'llab-quvvatlashi mumkin bo'lgan ijobiy hamjamiyatlar shakllanishiga ko'maklashishi mumkin.

Shunday qilib, ijtimoiy yo'naltirilgan tafakkur psixologlarga nafaqat o'z mijozlarini chuqurroq tushunishga, balki ularning muvaffaqiyatli rivojlanishi va jamiyatga moslashishi uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Bu psixologning ishini ruhiy salomatlikka nisbatan chuqurroq va keng qamrovli yondashuvga yo'naltiradi, bu esa pirovard natijada mijozlarning hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Oliy ta'lim tizimida psixolog mutaxassislarni tayyorlashda quyidagi tavsiyalarni taklif etamiz:

- Bo'lajak psixologlarda ijtimoiy fikrlash va axloqiy qaror qabuli uchun zarur bo'lgan fundamental tushunchalarni rivojlantirish.

- Axloqiy dilemmalarga asoslangan keys usullarni joriy etish. Muammolarni chuqur tahlil qilishga mo'ljallangan, aniq to'g'ri javobga ega bo'lmagan holatlarni o'rganish. Bu talabalarga bir vaqtning o'zida ijtimoiy intellekt va axloqiy prinsiplarni amalga oshirish imkonini beradi.

- Kognitiv treninglar: Kognitiv empatiya darajasini oshirish uchun mo'ljallangan maxsus mashqlar. Ular yordamida talabalao kasbiy doirani saqlab qolgan holda, boshqaning o'rniga o'zlarini quyish, refleksiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

- Noverbal semiotika buyicha amaliy mashg'ulotlar:

Talabalarda mikroifodalarni va turli imo-ishoralarni to'g'ri aniqlash va tahlil qilish mahoratini rivojlantirish. Bu Dj. Gilford asosida ishlab chiqilgan ijtimoiy intellekt konsepsiyasiga asoslangan.

Amaliyotchi psixologlar uchun tavsiyalar:

- Kasbiy kuyish oldini olish va intervensiyalar aniqligini oshirish maqsadida empatik rezonan monitoringini amalga oshirish, ya'ni mijoz bilan muloqotda o'z his-tuyg'ularini muntazam ravishda aks

ettirish, o'z proeksiyalarini xaqiqiy hamdardlikdan ajratish.

- Keyslarning axloqiy taftishini amalga oshirish ya'ni murakkab holatlarni nafaqat texnika, balki kasbning qadriyat yo'nalishlariga rioya qilish nuqtai nazaridan tahlil qilish.

- Prognostik qobiliyatlarni rivojlantirish, terapevtik ta'sirning uzoq muddatli ijtimoiy oqibatlarini oldindan ko'ra bilish mashqlari bilan shug'ullanish (ijtimoiy prognozlash).

Adabiyotlar ro'yhati:

1. "Aholiga psixologik yordam ko'rsatish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 05.11.2024 yildagi O'RBQ-989-sonli Qonuni// <https://www.lex.uz/uz/docs/7196808>
2. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari. 210 000-Sosiologiya va psixologiya ta'lim sohasining davlat ta'lim standarti. Rasmiy nashr. O'zbekiston Respublikasi oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020 yil 14.08.dagi 418-sonli buyrug'i. O'zDSt-2020
3. Umarov, B. M. Talaba yoshlar sotsial intellektining oziga xos xususiyatlari. *Psixologiya Uchrediteli: Buxarskiy gosudarstvennyy universitet*, (3), 56-59.
4. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88.
5. Bilolova, Z., & Allaberganova, N. (2024). Oilaviy ruhiy zo'riqish holatlarida psixologik xizmatni tashkil etish yo'nalishlari. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 2(2), 21-27.
6. Davlyatovna, K. G. (2024). Characteristics of the process of biological growth and development of the child. *Central Asian Journal of Education and Innovation*, 3(5-3), 188-192.
7. Kuldasheva, G. D. (2026). Effektivnye modeli sifrovoy transformatsii vysshego obrazovaniya. *Obrazovanie nauka i innovatsionnye idei v mire*, 84(3), 451-457.
8. Kuldasheva, G. D. (2026). Innovatsionnye idei kak rezultat razvitiya obrazovatelnoy i nauchnoy sredy. *Obrazovanie nauka i innovatsionnye idei v mire*, 84(4), 3-9.

9. Makhmudjanovna, N. M., Tairovna, T. F., Kurbanovna, A. D., Kurbanovna, D. A., Abdulkhaevna, Y. K., & Tashaliyeva, S. (2026). The role of critical thinking and soft skills in enhancing the social activity of female students. *Scientific culture*, 12(5 part 1), 748.
10. Xujaev, M. (2020). Mahmudkhuja Behbudiy as a leader of jadid reforms. *The Light of Islam*, 3, 39-47.
11. Xujayev, M. I. (2018). THE COVERAGE OF THE PROBLEM OF NATIONALITY AND ITS ROLE ON THE PRESENT DAY IN AHMAD ZAKI VALADI'S WORK. *Мировая наука*, (6 (15)), 61-63.
12. Shamshiyevna, A. N., & Tairovna, T. F. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun rasm chizish orqali art terapiya metodlari. *Byulleten pedagogov novogo Uzbekistana*, 3(10), 38-41.
13. Khujaev, M. (2024). AHMED ZAKI: ON THE IDEAS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY. *Экономика и социум*, (1 (116)), 235-239.
14. Ahmadjonova, N. A. (2026). Harbiy xizmatchilarda stressga bardoshlilikning gender jihatlari. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 6(20), 725-728.

Nazarov Davron Baxtiyor o'g'li,
*Alfraganus university "Psixologiya" kafedrasida katta o'qituvchisi,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

MUSOBAQA OLDIDAN EMOTSIONAL HOLAT VA MOTIVATSION KURASHNI NAZORAT QILISHDA IRODAVIY JARAYONLARNING ROLI

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy sportchilarning yuqori natijalarga erishishida jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda psixologik tayyorgarlikning ahamiyatini tadqiq etadi. Musobaqalarning keskinligi, yuqori raqobat muhiti va natija uchun kurash sportchilardan barqaror ruhiy holat, mustahkam iroda va yuqori motivatsiyani talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, sport psixologiyasining dolzarb vazifalari sifatida emotsional holatlarni boshqarish, ichki resurslarni safarbar etish, motivatsiyani shakllantirish va sportchi-murabbiy munosabatlarini uyg'unlashtirish belgilangan.

Kalit so'zlar: sport psixologiyasi, irodaviy jarayonlar, emotsional barqarorlik, motivatsiya, stress boshqaruvi, musobaqaga tayyorgarlik, salbiy emotsional holatlar, sportchi va murabbiy munosabatlari, psixofiziologik holat, qaror qabul qilish, ichki ruhiy resurslar, yuqori natijaga erishish.

РОЛЬ ВОЛЕВЫХ ПРОЦЕССОВ В КОНТРОЛЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ И МОТИВАЦИОННОЙ БОРЬБЫ ПЕРЕД СОРЕВНОВАНИЯМИ

Аннотация: В данной статье исследуется значение психологической подготовки наряду с физической подготовкой в достижении современными спортсменами высоких результатов. Напряженность соревнований, высокая конкурентная среда и борьба за результат требуют от спортсменов стабильного психического состояния, сильной воли и высокой мотивации. С этой точки зрения в качестве актуальных задач спортивной психологии определены управление эмоциональными состояниями, мобилизация внутренних ресурсов, формирование мотивации и гармонизация отношений спортсмена и тренера.

Ключевые слова: спортивная психология, волевые процессы, эмоциональная устойчивость, мотивация, управление стрессом, подготовка к соревнованиям, негативные эмоциональные состояния, отношения между спортсменом и тренером, психофизиологическое состояние, принятие решений, внутренние психологические ресурсы, достижение высоких результатов.

THE ROLE OF VOLITIONAL PROCESSES IN CONTROLLING THE EMOTIONAL STATE AND MOTIVATION STRUGGLE BEFORE COMPETITIONS

Annotation: This article examines the importance of psychological preparation along with physical training in achieving high results in modern athletes. The intensity of competitions, a high competitive environment, and the struggle for results require a stable mental state, strong will, and high motivation from athletes. From this point of view, the management of emotional states, the mobilization of internal resources, the formation of motivation, and the harmonization of athlete-coach relationships are defined as urgent tasks of sports psychology.

Key words: sports psychology, volitional processes, emotional stability, motivation, stress management, competition preparation, negative emotional states, athlete-coach relationships, psychophysiological state, decision-making, internal mental resources, achieving high results.

Kirish

Zamonaviy sport sharoitida sportchilarning jahon arenalarida yuqori natijalarga erishishi nafaqat ularning jismoniy tayyorgarlik darajasiga, balki psixologik tayyorgarligiga ham bevosita bog'liq ekanligi tobora yaqqol namoyon bo'lmoqda. Yuqori darajadagi raqobat muhiti, musobaqalarning keskinligi va natija uchun kurashning ortib borishi sportchilardan nafaqat jismoniy kuch va chidamlilikni, balki barqaror ruhiy holat, mustahkam iroda va yuqori darajadagi motivatsiyani ham talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, sportchilarni musobaqaga to'liq mobilizatsiya qilish, ularning ichki ruhiy resurslarini samarali safarbar etish, emotsional holatlarni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish, sportchi va murabbiy o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni uyg'unlashtirish, shuningdek, yuqori natijaga erishishga yo'naltirilgan motivatsiyani rivojlantirish

va irodaviy jarayonlarni tadqiq etish sport psixologiyasining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda sport sohasida yuqori natijalarga erishish muntazam, maqsadli va yuqori intensivlikdagi mashg'ulotlar tizimini talab etadi. Biroq, bunday yuklamalar sharoitida sportchilarda ortiqcha jismoniy zo'riqish, charchoq, musobaqa oldidan ruhiy tushkunlik, ishonchsizlik, xavotir va qo'rquv kabi salbiy emotsional holatlar yuzaga kelishi mumkin. Shu bilan birga, sport faoliyati jarayonida turli motivlar o'rtasidagi ichki kurash — g'alabaga intilish va mag'lubiyatdan qochish, o'zini namoyon qilish va xatoga yo'l qo'yishdan qo'rqish kabi qarama-qarshi holatlar sportchining psixologik holatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday vaziyatlarda irodaviy jarayonlarning beqarorligi, qaror qabul qilishdagi ikkilanish va o'zini boshqarish qobiliyatining pasayishi kuzatilishi mumkin.

Ayniqsa, musobaqa oldi davri sportchi faoliyatida eng mas'uliyatli va hal qiluvchi bosqichlardan biri bo'lib, bu paytda yuzaga keladigan salbiy emotsional holatlar uning motivatsion barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va irodaviy faolligining susayishiga olib keladi. Natijada, sportchi o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta olmasligi, musobaqada kutilgan natijalarga erisha olmasligi mumkin.

Mavzuning dolzarbligi. Sportchilarda salbiy emotsional holatlar va stressni yuzaga keltiruvchi omillarni aniqlash, tahlil qilish hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish bugungi kun sport psixologiyasining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Zero, zamonaviy sportni yuqori jismoniy yuklamalar, shiddatli raqobat, doimiy yutuq va mag'lubiyatlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bunday sharoitlar esa sportchilarda kuchli emotsional qo'zg'alish va stress holatlarini keltirib chiqarib, o'z navbatida musobaqa natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu esa ushbu muammoni chuqur ilmiy tadqiq etish va amaliy yechimlar ishlab chiqish zarurligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi. Irodaviy jarayonlarni rivojlantirish orqali sportchilarda emotsional barqarorlikni ta'minlash, ularning ichki resurslarini safarbar etish, musobaqa sharoitida o'zini boshqarish qobiliyatini oshirish hamda yuqori natijalarga erishishga yo'naltirilgan motivatsiyani

shakllantirish mexanizmlarini aniqlashdan iboratdir.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili.

Emotsiyalar va emotsional holatlar masalasi jahon, rus va o'zbek psixologiyasida keng tadqiq qilingan. Xususan, sportda emotsional holatlarni o'rganish va boshqarish borasida Yu.L. Xanin stress holatini aniqlash, uni o'lchash va sport faoliyatida samarali boshqarish yo'llarini tadqiq etgan. Shuningdek, rus olimlari V.E. Milman, B.A. Vyatkin, V.L. Marishuk, A.V. Malchikova, Yu.Ya. Kiselev, G.D. Gorbunov, S.Ye. Pavlov, T.N. Kuznetsova va jahon olimlari R.M. Naydiffer, K.E. Izard, R.M. Suinn, Yu.K. Moskning ham emotsional holatlar va ularni boshqarish masalasiga bag'ishlangan tadqiqotlari keng qo'llangan. Shuningdek, yurtimiz olimlari Z.G. Gapparov, E.G'. G'oziyev, M.M. Mamatov, E. Yusupova shu mavzuda ilmiy izlanishlar olib borgan.

Sport psixologiyasida sportchilarning irodaviy tayyorgarligi, motivatsiyasi va psixik holatlarini boshqarish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Bu mavzular A.S. Puni, Ye.P. Ilin, A.V. Alekseyev, Yu.Ya. Kiselev, G.D. Gorbunov, I.P. Volkov, A.N. Nikolayev, P.A. Rudik, A.V. Rodionov, L.K. Serova, Yu.L. Xanin va V.F. Sopov kabi olimlar tomonidan keng o'rganilgan.

Biroq, musobaqa oldidan sportchilarda yuzaga keladigan

emotsional holat va ularda kechayotgan motivlar kurashini nazorat qilishda irodaviy jarayonlarning o'rnini hali to'liq tadqiq etilmagan. Shu bois, sportchilarda stress omillari ta'sirida salbiy emotsional holatlar rivojlanish mexanizmlarini o'rganish va ularni samarali boshqarish masalasi zamonaviy sport psixologiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning ilmiy mohiyati shundaki, u musobaqa oldidan sportchilarda kuzatiladigan emotsional holatlar va motivlar kurashi bilan irodaviy jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tadqiq etishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot orqali irodaviy jarayonlarning emotsional barqarorlik, motivatsiya va sportchilarning psixologik tayyorgarligiga ta'siri ilmiy jihatdan aniqlanadi, shuningdek, musobaqa oldidan yuzaga keladigan stress va salbiy emotsional holatlarni samarali boshqarish mexanizmlari nazariy asosda tahlil qilinadi.

Tadqiqotning obyekti sport sohasida faoliyat olib borayotgan sportchilarning musobaqa oldidan tayyorgarlik jarayoni, shuningdek, ushbu jarayonda yuzaga keladigan emotsional holatlar, motivlar kurashi va irodaviy jarayonlarni boshqarish.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar: tizimlilik, empirik kuzatuv, qiyosiy-mantiqiy tahlil va anketa so'rovnomalaridan foydalanildi.

Asosiy qism. Inson kundalik hayotida yangi vaziyatlar, voqeliklar va muammoli holatlarga duch keladi. U

bunday holatlarga faqat sezish yoki idrok etish bilan cheklanmay, o'z munosabatini ham bildiradi. Subyektiv munosabatlar inson miyasida his-tuyg'ular, emotsional holatlar va ichki kechinmalar tarzida aks etib, hissiyot va emotsiyalarni yuzaga keltiradi. Emotsiya – bu psixik jarayonning aniq shakli bo'lib, uning tashqi alomatlari: yuz ifodalari, rangi o'zgarishi, lablarning titrashi, ko'zlarning yarqirashi, kulgu, yig'i, g'amginlik, ikkilanish va sarosimalik kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Yuksak ichki kechinmalar – vatanparvarlik, mas'uliyat, vijdon, mehr-oqibat va sevgi-muhabbat kabi hissiyotlar – ijtimoiy hissiyotlar deb ataladi. Hissiyotlar shaxs uchun ahamiyatli, qadr-qiyimatli voqeliklarning signallari sifatida xizmat qiladi.

Hissiyot tasavvur qilinayotgan obrazlar va rejalashtirilayotgan maqsadlarga intilish uyg'otadi, shaxs faoliyati va xatti-harakatlarining motiviga aylanadi. I.P. Pavlovga ko'ra, dinamik stereotip – tashqi taassurotlarning takrori natijasida hosil bo'lgan shartli reflekslar ta'siridagi nerv bog'lanishlarining barqaror tizimi bo'lib, muhitga moslashuvda ijobiy yoki salbiy hissiy kechinmalarga olib keladi. Qiyinchilik va qarshiliklarda dinamik stereotip zaiflashadi, bu salbiy emotsional holatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Ijobiy va salbiy sifatlar to'g'ridan to'g'ri emas, bilvosita ham yuzaga kelishi mumkin (masalan, quvonchli xotiralar dadillik uyg'otsa,

muvaqqiyatsizlik xayolga keltirsa hadiksirashni paydo qiladi).

Hissiy kechinmalar emotsiyalar, affektlar, stress va kayfiyat shaklida yuzaga keladi. Emotsiyalar – shaxs tomonidan bevosita his etiladigan holatlar; sportchi uchun esa muntazam mashg'ulot, g'alaba uchun intilish va mehnat ijobiy emotsiya uyg'otadi. Affekt – tez va kuchli rivojlanib, irodaviy nazoratni buzuvchi hissiy portlash, masalan, muhim uchrashuvda sportchi to'siqlar orasida sakrab yugurishi. Kayfiyat – muayyan vaqt davomida xatti-harakatlarga ta'sir qiluvchi emotsional holat.

Stress – sportchi hayotida doimiy bo'lgan emotsional holat. U eustress (ijobiy ta'sir, ruhiy kuch va faoliyat uyg'otadi) va distress (salbiy ta'sir, aqliy, jismoniy va emotsional zo'riqishga olib keladi) shaklida yuzaga keladi.

E. Torndayk fikricha, ixtiyoriy reaksiyalar ong ishtirokisiz, ko'zlar yopiq holda urinish va xatolar orqali paydo bo'ladi. "Effekt qonuniyati" natijasida to'satdan muvaffaqiyat keltiruvchi harakatlar mustahkamlanadi, noto'g'rilari esa to'xtaydi.

Iroda – ichki qiyinchiliklarni yengish va o'z-o'zini boshqarish qobiliyati, o'z hissiyot va xatti-harakatlarga hukmronlik qilishdir. Kuchli irodaga ega sportchi maqsadga erishishda qiyinchiliklarni bartaraf eta oladi hamda qat'iylilik, mardlik, chidamlilik kabi fazilatlarni namoyon qiladi.

Hozirgi sportda g'oliblik uchun kurashda iroda sifatleri katta ahamiyatga ega. Yuqori malakali sportchilarda jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik yuqori bo'lgani bilan, psixologik nuqtayi nazardan yutuqlar irodasi kuchli sportchilarga tegishli.

Irodaviy tayyorgarlik mazmuniga sportchi shaxsining ayrim tomonlari kiradi: maqsadga intilish, intizomlik, ishonch, tashabbuskorlik, mustaqillik, mardlik, dadillik, qat'iylilik, matonat va o'zini tuta bilish. Bu sifatlar o'zaro bog'liq bo'lib, birini rivojlantirish boshqalarning ham takomillashuviga yordam beradi. Turli sport turlarida muayyan irodaviy sifatlar ustun turadi.

F. Genovning tasnifiga ko'ra, irodaviy sifatlar barcha sport turlarida umumiy uchraydigan va asosiy bo'lgan uchta xususiyatga ega: maqsadga intilish, intizom, ishonsizlik. Qolgan sifatlar uch kategoriya bo'yicha ajratiladi:

1. Ayni sport turi uchun boshqaruvchi irodaviy sifatlar
2. Boshqaruvchiga yaqin sifatlar
3. Qolgan irodaviy sifatlar

Sport faoliyati turli qiyinchiliklarni doimiy yengib o'tish bilan bog'liq bo'ladi. Ular ikki guruhga bo'linadi:

Obyektiv qiyinchiliklar: sport turiga xos to'siqlar (jismoniy yuklamalar, ob-havo sharoiti, texnik murakkablik, sport anjomlarining buzilishi, tomoshabinlarning salbiy reaksiyasi, notanish joy va boshqalar).

Subyektiv qiyinchiliklar: sportchining ushbu to'siqlarga shaxsiy

munosabati (qoʻrquv, ishonchsizlik, motivatsiya pasayishi).

Qiyinchiliklarni yengish sportchining irodaviy rivojlanganligi va iroda kuchiga bogʻliq boʻlib, turli sifatlarda namoyon boʻladi: tirishqoqlik, qatʼiylilik, chidamlilik, jurʼat, dadillik, vazminlik. Har bir sportchida bu sifatlarning turlicha namoyon boʻladi.

Iroda mustaqil rivojlanishi uchun usullar:

1. Qiyinchiliklarni bosqichma-bosqich yengib, muntazam mashq qilish va mustahkamlash.

2. Qiyinchiliklarni maqsadga erishish vositasi sifatida yengish – maqsad ahamiyati va irodaviy motiv qanchalik yuqori boʻlsa, qiyinchiliklarni yengish osonlashadi.

3. Qabul qilingan qarorlarni kechiktirmay bajarish – agar qaror kechiksa, iroda pasayadi.

Nazoratning lokalligi:

Eksternal: tashqi sabablar uchun javobgarlikni oʻziga yuklash, bahonalar bilan izohlash, rejalashtirishni kechiktirish.

Internal: shaxs oʻz harakatlari uchun javobgar, maqsadga erishishda masʼuliyatli va mustaqil, xato va muvaffaqiyatsizlikni tahlil qiladi. Internal lokallik sportchining samarali faoliyatini va muvaffaqiyatga erishishini oshiradi.

I.M. Sechenov aytishicha, nimaki ixtiyoriy boʻlsa, demak u ongʻli – anglangandir. Uning fikricha, bir tomondan fikrlar va xohishlar va ikkinchi tomondan harakatlar oʻrtasida qandaydir mustaqil kuch boʻlishi kerak

va bu iroda deyiladi. Inson oʻzining fikr va xohishlariga mos ravishda yoki teskari ravishda harakat qilishga irodalidir. U iroda funksiyasini quyidagicha belgilagan: “Iroda harakatni keltirishi, tugatishi, kuchaytirishi va kuchsizlantirishi mumkin”. Bundan kelib chiqadiki, inson oʻz xatti-harakatini ongʻli ravishda boshqarishda, iroda faqatgina mobilizatsiya va toʻsiqlarni yengish bilan bogʻliq boʻlib qolmaydi.

B.N. Smirnova inson faoliyatida ixtiyoriy va irodaviy harakatlarni ajratgan. Uning fikricha irodaviy harakatlar doimo tashabbuskordir. Ularning paydo boʻlishi insonning oʻzidan kelib chiqadi. Ixtiyoriy harakatlarning maqsad va vazifalari tashqi olamdan beriladi hamda inson tomonidan qabul qilinishi yoki qabul qilinmasligi mumkin. Ixtiyoriy harakat “tashqi tashkil etilgan”, irodaviy harakatlar “ichki tashkil etilgan” deyiladi.

Ixtiyoriy harakatlarni bajarishda qaror qabul qilish insonning ishonchi va ishonchsizligi bilan bogʻliq. Bu tavsif qabul qilingan qarorning toʻgʻriligiga insonning ishonchi yoki ikkilanishi bilan ifodalanadi. Ishonch insonni dasturni amalga oshirishga undasa, ikkilanish qabul qilingan qarorni har tomonlama tekshirishga majbur qiladi. Oqibatda harakatni amalga oshirish kechikadi. Ishonchlilik darajasi ichki va tashqi omillar bilan aniqlanadi. Bu borada maʼlumotlar birinchi navbatda turadi: faoliyat borasida inson qanchalik kam maʼlumotga ega boʻlsa va dasturni

amalga oshirishda oldinda turgan usullar (variantlar) tengdek tuyulsa, u shunchalik kuchli ikkilanishni his qiladi. Ishonchsizlikni kutilmagan vaziyat, yangi sharoit, mahoratning yo'qligi kabi omillar kuchaytiradi. Ishonchsizlikni keltiruvchi ichki omillar – xavotir, bir xulosaga kelolmaslik kabi shaxsiy sifatlardir.

Natijalar va amaliy misollar.

Tadqiqotimizda biz Yu. Xaninning "Sportchilarning muayyan musobaqaga bo'lgan munosabatini o'rganish" metodikasidan foydalandik. Ushbu metodika sportchilarning musobaqaga bo'lgan shaxsiy munosabatini aniqlashga xizmat qiladi va ularning musobaqa paytidagi psixofiziologik holati, maxsus xususiyatlari hamda stress va qiyinchilikka bo'lgan ta'sirchanlik darajasini baholash imkonini beradi. Metodika orqali sportchilarning motivatsiya darajasi, ya'ni musobaqadagi faoliyatga intilishlari va shoshma-shosharlik yoki xursandchilik kabi emotsional reaksiyalari ham o'rganilishi mumkin. Shuningdek, u sportchilarning turli stress omillariga nisbatan sezgirlik va ularni boshqarish qobiliyati haqida aniq ma'lumot berishi bilan ahamiyatlidir. Bu esa tadqiqotda sportchilarning musobaqadagi individual psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish va ularni trening jarayonida hisobga olish imkonini yaratadi.

"Sportchilarning muayyan musobaqaga bo'lgan munosabati" (Yu.L. Xanin) metodikasi.

Shkala sportchining musobaqa oldi holatini idrok etish xususiyatlarini aniqlash va mas'uliyatli start oldidan uning holatini bashorat qilish imkonini beradi.

"Sportchilarning muayyan musobaqaga bo'lgan munosabati" shkalasi 28 ta savoldan (har bir komponentga 7 tadan mulohaza) iborat bo'lib, ularga sportchi "ha" yoki "yo'q" deb javob berishi kerak. SMMBM shkalasida barcha komponentlar bo'yicha 11 ta ijobiy mulohaza 17 ta salbiy mulohaza bilan almashinib keladi. Bu so'rov paytida nomaqbul munosabatning shakllanishiga yo'l qo'ymaslik uchun qilingan.

Odatda, sportchilarni SMMBM shkalasi bo'yicha so'rov yakka tartibda (yoki guruhda so'raluvchilarning mustaqilligiga rioya qilgan holda frontal) o'tkaziladi. Sportchilarning har biriga o'z javoblarini qayd etish uchun bayonnoma beriladi. Quyida SMMBM shkalasining to'liq matni va tajriba bayonnomasi shakli keltirilgan.

Yo'riqnoma: "Iltimos, yaqinlashib kelayotgan musobaqani imkon qadar aniq va jonli tasavvur qiling. Quyidagi har bir ta'riflangan holatga javob berishda o'z sezgi va hissiyotlaringizga tayaning. Agar ta'riflangan holatga rozilik bildirgan bo'lsangiz, registratsiya shaklida muvofiq savol raqamiga "+" belgisini "ha" ustuniga qo'ying; aks holda "yo'q" ustuniga belgi qo'ying. Javob berishda ortiqcha tahlildan saqlaning va o'z sezgilaringizga ishoning".

Savollar

1. Men yuqori natija ko'rsatishga tayyorman.

2. Bu musobaqaga men raqiblarimdan ko'ra yaxshiroq tayyorgarlik ko'raman.

3. Bu musobaqada men yuqori natija ko'rsatmoqchiman.

4. Men jamoani xafa qilishdan qo'rqaman.

5. Jismoniy jihatdan bu musobaqalarga yaxshi tayyorman.

6. Bu musobaqada teng kuchli raqiblar ko'p bo'ladi.

7. Bu men uchun juda muhim musobaqalar.

8. Hozir murabbiy bilan munosabatlarimiz yaxshi emas.

9. Men yaxshi sport formasidaman.

10. Men raqiblarimni yaxshi bilmayman.

11. Bu musobaqada men uchun ko'p narsa hal bo'ladi.

12. Jamoadoshlarim bilan ziddiyatlar bo'lajak musobaqaga to'g'ri munosabatda bo'lishimga to'sqinlik qiladi.

13. Bu musobaqada oldimga qo'yilgan vazifani bajara olishimga ishonchim komil.

14. Men raqiblarimdan qo'rqmayman.

15. O'ylaymanki, bu qiyin musobaqa bo'ladi.

16. Ushbu musobaqada mening muvaffaqiyatli ishtirok etishim butun jamoa (klub, jamiyat, shahar, respublika, mamlakat) uchun muhimdir.

17. Oxirgi musobaqalar natijasidan mamnunman.

18. Bo'lajak musobaqada mening "noqulay" raqiblarim bo'ladi.

19. Bu musobaqada men yaxshi ishtirok etishim juda muhim.

20. Jamoadoshlarim mening muvaffaqiyatimga ishonmayotgandek tuyuladi.

21. Men o'z kuchimga ishonaman.

22. Men raqiblarim ustidan g'alaba qozonganman.

23. Men doimo bo'lajak musobaqalar haqida o'ylayman.

24. Bu musobaqada men murabbiyimni uyaltirib qo'yishdan qo'rqaman.

25. Texnik jihatdan bo'lajak musobaqaga yaxshi tayyorman.

26. Raqiblarim orasida men umuman tanimaydiganlari ham bor.

27. Men bo'lajak musobaqani sabrsizlik bilan kutmoqdaman.

28. Murabbiy mening bu musobaqalarga tayyorligimni yuqori baholaydi.

Tahlil va interpretatsiya. Sportchilarning muayyan musobaqaga bo'lgan munosabati shkalasi bo'yicha kalitga mos keluvchi har bir savol 1 ball bilan baholanadi. So'rovnoma protokolini qayta ishlash har bir komponent bo'yicha "ishlaydigan" javoblar kaliti yordamida amalga oshiriladi. Natijada 4 ta ko'rsatkich va 7 dan 0 ballgacha bo'lgan limit bilan yakuniy indeks olinadi. Ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa, sportchining

bo'lajak musobaqaga munosabati shunchalik "noqulay" bo'ladi.

1. O'ziga ishonch ko'rsatkichi (O'IK) - "qo'limdan keladimi?" (1, 5, 9, 13, 17, 21, 25-savollar). Yuqori ko'rsatkichlar quyidagilarni anglatadi: muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini subyektiv ravishda past baholash; o'z kuchiga ishonmaslik; nutq so'zlash istagining yo'qligi; qo'yilgan vazifalarni bajarishning norealligi va boshqalar. 7 ballik O'IK ko'rsatkichi sportchining musobaqaga subyektiv tayyor emasligini ko'rsatadi. O'IK ko'rsatkichi 0 ball - musobaqaga yuqori tayyorgarlik.

2. Raqiblarning imkoniyatlarini idrok etish va baholash ko'rsatkichi (RIIE) - "raqiblar buni uddalay oladimi?" (2, 6, 10, 14, 18, 22, 26-savollar) - o'z imkoniyatlarini raqiblari imkoniyatlari bilan taqqoslash. RIIE ko'rsatkichi 7 ball - raqiblar tayyorgarligining yuqori bahosi; 0 ball - raqiblarning imkoniyatlarini past baholash.

3. Ishtirok etish istagi va musobaqaning ahamiyati ko'rsatkichi (IEI) - "xohlaymanmi?" (3, 7, 11, 15, 19, 23, 27-savollar). Bilim darajasi ko'rsatkichi 7 ball - musobaqaning yuqori subyektiv ahamiyati va ishtirok etish istagi. 0 ball ko'rsatkichi - past ahamiyatlilik va musobaqalashish istagining yo'qligi.

4. Sportchining o'zini- o'zi baholash ko'rsatkichi (ya'ni sportchining o'z imkoniyatlarini boshqa odamlar tomonidan baholanishini subyektiv idrok etish ko'rsatkichi (SO'B) - "Men boshqa odamlar

(murabbiy, jamoadoshlar, tomoshabinlar) nuqtayi nazaridan qila olamanmi?" (savollar: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28). 7 ballga teng bo'lgan SO'B ko'rsatkichi sportchining musobaqadagi o'z imkoniyatlariga past ko'zguli (yoki sotsiumda aks etgan) baho berishidan dalolat beradi. 0 ball ko'rsatkichi - o'z-o'zini yuqori baholash.

Agar ro'yxatga olish blankasining yuqorida keltirilgan shaklidan foydalanilsa, u holda komponentlarning har biri bo'yicha ko'rsatkichlarni jamlash mumkin, ya'ni kalit bo'yicha (gorizontal bo'yicha) qirqilgan trafaretga mos keladigan javoblar sonini jamlaydi. Yakuniy indeks barcha komponentlarning yig'indisini ifodalaydi.

Xulosa. Empirik izlanish natijalari shuni ko'rsatadiki, sport faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun eng avvalo emotsional holatni nazorat qilish muhimdir. Musobaqa yoki faoliyat jarayonida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan salbiy emotsiyalar va stress holatlarini oldini olish sportchining umumiy samaradorligini oshiradi. Buning uchun avvalo salbiy emotsional holatlarni yuzaga keltiruvchi omillarni aniqlash va tasniflash zarur. Bu omillarga qarshi kurashish strategiyalarini ishlab chiqish, shuningdek, ularni amaliyotga tatbiq etish psixologik chidamlilikni oshiradi. Agar salbiy emotsional holat yuzaga kelsa, unga moslashuvchan psixologik usullar orqali javob berish, holatni boshqarish va stressdan chiqishning samarali yo'llarini qo'llash

muhimdir. Bu nafaqat hozirgi vaziyatni yengishga yordam beradi, balki kelajakdagi faoliyat samaradorligini ham saqlab qoladi. Shuningdek, salbiy emotsional holat natijasida motivatsiya pasayishining oldini olish va motivlarni iradali boshqarish juda zarur. Bu

sportchida zarur bo'lgan iradani rivojlantirish va ruhiy chidamlilikni shakllantirish imkonini beradi. Natijada, sportchi o'z faoliyatida doimiy ravishda yuqori natijaga erishish va stressli vaziyatlarda ham muvaffaqiyatli bo'lish imkoniga ega bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010. – 542 b.
2. Didymus, F., Norris, L., Potts, A. & Staff, H. Psychological stress and performance. In: Essentials of Exercise and Sport Psychology. – 1st ed., 2021.
3. Masharipov Y.M., Jo'rayev N. Sport psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati Nashriyoti, 2010. – 144 b.
4. Xujayev, M. I. (2018). THE COVERAGE OF THE PROBLEM OF NATIONALITY AND ITS ROLE ON THE PRESENT DAY IN AHMAD ZAKI VALADI'S WORK. *Мировая наука*, (6 (15)), 61-63.
5. Хужаев, М. И. (2018). АХМАД ЗАКИ ВАЛИДИЙНИНГ ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ. In *Инновационные подходы в современной науке* (pp. 177-182).
6. Khujaev, M. (2024). AHMED ZAKI: ON THE IDEAS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY. *Экономика и социум*, (1 (116)), 235-239.
7. Ильин Е.П. Психология спорта. – Санкт-Петербург: Питер, 2018.
8. Smirnova E.O. On the Problem of Will and Self-Regulation in Cultural-Historical Psychology. *Cultural-Historical Psychology*, 2015, Vol. 11, № 3
9. Nazarov D.B. Olimpiya terma jamoasi sportchilarini musobaqaoldi psixologik tayyorgarligini takomillashtirishda zamonaviy texnologik vositalardan foydalanishning ilmiy-amaliy asoslari https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LmK8xU4AAAAJ&citation_for_view=LmK8xU4AAAAJ:mB3voiENLucC
7. Nazarov D.B. Sport faoliyatida yuzaga keladigan stress omillari psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi <https://www.neliti.com/publications/674614/sport-faoliyatida-yuzaga-keladigan-stress-omillari-psixodiagnostikasi-va-psixoko>
8. Назаров Д.Б. Оказание психологической помощи спортсменам в процессе восстановления после соревнований https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LmK8xU4AAAAJ&citation_for_view=LmK8xU4AAAAJ:7PzIFSSx8tAC

Bilolova Zamira Baxtiyarovna*“Alfraganus university”, “Psixologiya” kafedrası dotsent v.b.**Psixologiya fanlari falsafa doktori (PhD)*

ORCID ID: 0009-0000-3423-9448

AHOLIGA SIFATLI PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHDA ILMIY ASOSLANGAN PSIXOTERAPIYALARNING O'RNI

Annotatsiya: Maqolada aholiga sifatli psixologik xizmat ko'rsatishda ilmiy asoslangan psixoterapiyalarning o'rni va ahamiyati ochib berildi, shuningdek, ilmiy asoslangan psixoterapevtik metodlarning ayrimlariga to'liqroq to'htalib o'tildi va ularni qanday amalda qo'llash va aholiga sifatli psixologik xizmat ko'rsatishda foydalanish bo'yicha ma'lumotlar keltirildi. Ushbu maqola – ilmiy psixoterapevtik metodikalar vositasida psixologik xizmatni joriy qilib, har bir mijozga bir xil sifatda yordam ko'rsatishni ta'minlash va aholi orasida psixoterapiyaga bo'lgan ishonchni oshirish maqsadida yozildi.

Kalit so'zlar: Tayanch so'z va tushunchalar: kognitiv-bixevioral terapiya, psixoanalitik terapiya, ratsional-emotiv terapiya, gestalt terapiya.

РОЛЬ НАУЧНО ОБОСНОВАННЫХ МЕТОДОВ ПСИХОТЕРАПИИ В ПРЕДОСТАВЛЕНИИ КАЧЕСТВЕННЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ.

Аннотация: В статье раскрывается роль и важность научно обоснованных методов психотерапии в предоставлении качественных психологических услуг населению, а также более подробно обсуждаются некоторые научно обоснованные психотерапевтические методы и информация о том, как применять их на практике и предоставлять качественные психологические услуги населению. Цель статьи – представить психологические услуги, использующие научные психотерапевтические методы, обеспечить одинаковое качество помощи каждому клиенту и повысить доверие к психотерапии среди населения.

Ключевые слова: Ключевые слова и понятия: когнитивно-поведенческая терапия, психоаналитическая терапия, рационально-эмотивная терапия, гештальт-терапия.

THE ROLE OF SCIENTIFICALLY BASED METHODS OF PSYCHOTHERAPY IN PROVIDING HIGH-QUALITY PSYCHOLOGICAL SERVICES TO THE POPULATION.

Annotation: The article reveals the role and importance of scientifically based psychotherapies in providing quality psychological services to the population, as well as a more detailed discussion of some scientifically based psychotherapeutic methods and information on how to apply them in practice and provide quality psychological services to the population. This article was written with the aim of introducing psychological services using psychotherapeutic methods, ensuring the same quality of assistance to each client, and increasing confidence in psychotherapy among the population.

Key words: Key words and concepts: cognitive-behavioral therapy, psychoanalytic therapy, rational-emotive therapy, gestalt therapy.

Kirish: Ilmiy asoslangan psixoterapiyalar – bu klinik tadqiqotlarga asoslangan, samaradorligi ilmiy ravishda tasdiqlangan davolash usullari bo'lib, aholiga psixologik yordam ko'rsatishda mazkur yondashuvlar insonlarning ruhiy salomatligini samarali va xavfsiz yaxshilash imkonini beradi. Ilmiy asoslangan psixoterapiyalar yordamida ko'rsatiladigan xizmatlar natijasida mijozlar haqiqiy yaxshilanishlarga erishadilar. Bu sifatni oshirish va mablag'lardan oqilona foydalanish imkonini yaratadi. [13]

Mazkur metodikalar vositasida ishlash psixologik xizmatlarda standartlarni joriy qilib, har bir mijozga bir xil sifatda yordam ko'rsatishni ta'minlaydi. Bu ham aholi orasida psixoterapiyaga bo'lgan ishonchni oshiradi. [14]

Ilmiy asoslangan psixoterapiyalar ko'plab metodlarni o'z ichiga olganligi sababli, ularni har bir insonning ehtiyojiga va xususiyatlariga

moslashtirish mumkin. Shu bilan psixologik yordam individual, samarali bo'ladi.

Mavzuning dolzarbligi: Respublikamizda so'nggi yillarda psixologik xizmat ko'rsatishni normativ-xuquqiy jihatdan mustahkamlash, aholiga sifatli psixologik xizmat ko'rsatish, psixolog-mutaxassis faoliyatini takomillashtirish va inson qadrini yuksaltirish hamda ulug'lashga yo'naltirilgan strategik vazifalar belgilanib, zarur asoslari yaratilmoqda. Respublikamiz prezidenti Mirziyoev Sh.M. «Xalq bilan muloqot, odamlarning dardu tashvishlari bilan yashash, inson manfaatlarini ta'minlash ... eng ustuvor vazifa bo'lib qoladi...»⁷. deb ta'kidlaganlaridek, aholiga psixologik xizmat sifatini oshirish yuzasidan ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirishga qaratilgan yangicha nazariy yechimlarni topish bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. [1]

Tadqiqotning maqsadi. Aholiga sifatli psixologik xizmat ko'rsatishda

⁷ Мирзиёев Ш.М. «Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда

барпо этамиз». – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. - Б. 17.

ilmiy asoslangan psixoterapiyalarning o'zni va ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili. Aholiga sifatli psixologik xizmat ko'rsatishda ilmiy asoslangan psixoterapiyalarning o'zni mavzusida xorijiy va maxalliy olimlarimiz va tadqiqotchilarning ishlari tahlil etildi:

Ilmiy asoslangan psixoterapiyalar tushunchasi - bu klinik tadqiqotlar va ilmiy dalillar orqali samaradorligi isbotlangan terapiya uslublari hisoblanadi va unga Kognitiv-xulqiy terapiya, dialektik xulqiy terapiya, psixodinamik terapiya kabi yondashuvlar misoldir (Lambert, 2013). [7]

Ilmiy asoslangan psixoterapiya uslublari - ruhiy kasalliklarda aniq ijobiy o'zgarishlarga olib kelishini ko'rsatgan va bu sifatli yordam kafolatidir. (Cuijpers va boshq., 2019). [8]

Depressiya, havotirlanish, travma kabi holatlarda ilmiy asoslangan psixoterapiyalar uslublari asosidagi terapiyalar bemorlarning simptomlarini sezilarli darajada yengillashtiradi (Hofmann, 2017). [9]

Ilmiy asoslangan psixoterapiya uslublari - psixoterapiya muolajalarini standartlashtirilishini, shuningdek, terapevtik xatolik va noaniqliklarning kamayishini ta'minlaydi (APA, 2020). [11]

Ilmiy asoslangan psixoterapiya uslublari yordamida xizmat ko'rsatish - psixologik yordamni kengroq qamrab oladi va uning sifati barcha hududlarda

bir xil bo'lishini ta'minlaydi (Kazdin, 2018). [10]

Kazdin (2018) ta'kidlashicha, ilmiy asoslangan psixoterapiya uslublari keng jamoatchilikka mo'ljallangan psixoterapiya sifatini oshiradi hamda resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi. [10]

- Hofmann va boshq. (2017) analitik tadqiqotlari kognitiv-behavioral terapiya - depressiya va havotirlanishni kamaytirishda samaradorligini ko'rsatgan. [9]

- Cuijpers va boshq. (2019) meta-tahlillar ilmiy asoslangan psixoterapiya uslublari bilan o'tkazilgan terapiyalar natijasida simptomlarning sezilarli darajada kamayishini tasdiqlaydi. [8]

Ilmiy asoslangan psixoterapiyalarga quyidagilar misol bo'ladi (Qahhorboyev Sh., Qahhorboyeva L, 2018)[2]:

- Kognitiv-behavioral terapiya (KBT) Eng ko'p qo'llaniladigan va samarali terapiya turi bo'lib, fikrlash va xatti-harakatlardagi salbiy o'zgarishlarni aniqlash va tuzatishga yo'naltirilgan. Depressiya, xavotir va stress kabi holatlarda yuqori samaradorlik ko'rsatadi.

- Psixoanalitik va psixodinamik terapiyalar. Odamning ongsiz motivlari va bolalikdagi tajribalarni tahlil qilishga asoslangan bo'lib, shaxsiy muammolarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Ko'proq uzoq muddatli terapiya shaklida qo'llanadi.

- Insonparvar (gumanistik) terapiya. Shaxsning o'zini anglashi,

uning shaxsiy o'sishiga yordam berishga qaratilgan bo'lib, o'ziga ishonchni oshirish va ichki resurslarni faollashtirishga ko'maklashadi.

- Yechimga yo'naltirilgan qisqa terapiya. Muammoni tez, amaliy hal qilishga urg'u beradi va mijozning resurslariga asoslanadi, qisqa muddatda natijalarga erishishga yordam beradi.

- Oilaviy va juftlik terapiyalari. Oila va juftlik munosabatlarini yaxshilashga qaratilgan bo'lib, munosabatlardagi konfliktlarni bartaraf etish uchun qat'iy metodologiyaga asoslanadi. (Qahhorboyev Sh., Qahhorboyeva L, 2018) [6]

Maqolaning ilmiy mohiyati aholiga sifatli psixologik xizmat ko'rsatishda yuqoridagi ilmiy asoslangan psixoterapevtik metodlarnig o'ziga xos afzalliklari bor, ular insonning muammo turiga va individual xususiyatlariga qarab tanlanadi. Mazkur yondashuvlar asosida tashkil etilgan psixologik xizmatlar milliy sog'liqni saqlash tizimining yanada samarali bo'lishini ta'minlaydi, profilaktika va tashxis qo'yishda ham yordam beradi. Bu esa psixologik yordam sifatini oshirib, natijaviyligini ta'minlaydi. Shuningdek, ilmiy asoslangan psixoterapevtik uslublarni O'zbekistonda psixologik xizmat ko'rsatish jarayoniga joriy qilish ushbu kun zaruratidir. Shu sababdan, ham maqolada tanlangan muammo o'ziga hos, dolzarb va muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning ob'ekti sifatida aholiga sifatli psixologik xizmat

ko'rsatishda ilmiy asoslangan psixoterapevtik metodlardan foydalanish jarayoni tanlab olindi

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar: Ilmiy asoslangan psixoterapiya uslublarni o'rganishda horij va mahalliy adabiyotlarni tahlil qilish, ma'lumotlarni qiyosiy taqqoslash va kontent-analiz metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar: Quyida ilmiy asoslangan psixoterapevtik metodlarning ayrimlariga to'liqroq to'htalib o'tiladi va ularni qanday amalda qo'llash, aholiga sifatli psixologik xizmat ko'rsatishda foydalanish bo'yicha ma'lumotlar tahlili hamda qiyosiy taqqoslash, kontent-analiz natijalari keltiriladi.

Kognitiv-bixevioral terapiya qanday amalga oshiriladi. Kognitiv-bixevioral terapiya (KBT) – psixologik muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan samarali terapiya usuli bo'lib, u odamning fikrlash, hissiyot va xatti-harakatlari orasidagi bog'liqlikni o'rganadi va o'zgartirishga yordam beradi[13]. Aso-siy bosqichlari:

1. Baholash va maqsad qo'yish. Terapevt bemorning muammolarini, ularning nima sabab bo'lishini va qanday holatlarda yuzaga kelishini aniqlaydi. Shu asosda terapiya maqsadlari belgilab olinadi.

2. Ta'lim va tushuntirish. Bemorga KBT asoslari tushuntiriladi: fikrlar, his-tuyg'ular va xatti-harakatlar bir-biri bilan qanday bog'liq ekanligi.

3. Kognitiv qayta tuzish. Negativ yoki noto'g'ri fikrlar aniqlanib, ularni

mantiqiy va realistik fikrlar bilan almashtirish o'rgatiladi.

4. Bixevioral usullarni qo'llash. Muayyan o'zgarishlarni amalga oshirish uchun xatti-harakatlar modelashtiriladi, masalan, stressga qarshi texnikalar, ijtimoiy ko'nikmalar mashqi.

5. Mashqlar va uy vazifalari. Bemorga terapiya sessiyalari tashqarisida amaliy mashqlar beriladi, bu o'zgarishlarni hayotga tatbiq etishga yordam beradi.

6. Monitoring va natijalarni baholash. Terapiya davomida natijalar kuzatilib, kerak bo'lsa, yondashuvlar o'zgartiriladi.

Terapiya formati: Odatiy ravishda KBT 8-20 sessiya davom etadi, haftada 1-2 marta, individual yoki guruh shaklida olib borilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kognitiv-bixevioral terapiya aktiv ishtirokni va o'rgangan ko'nikmalarni hayotga tatbiq etishni talab qiluvchi strukturalangan, maqsadga yo'naltirilgan jarayondir. [19,20]

Psixoanalitik terapiya qanday amalga oshiriladi. Psixoanalitik terapiya - Zigmund Frayd tomonidan ishlab chiqilgan va odamning ongosti jarayonlarini o'rganishga asoslangan chuqur psixoterapiya usuli. Bu terapiya bemorning ong ostida yashiringan his-tuyg'ulari, xotiralari va ichki qarama-qarshiliklarini aniqlash va tushunishga qaratilgan. Asosiy bosqichlari:

1. Muloqot va bemorni tayyorlash. Terapevt bemor bilan ishonchli munosabat o'rnatadi. Bemorni ochiq

gapirishga, o'z his-tuyg'ularini va orzularini ifoda etishga undaydi.

2. Ongostini o'rganish. Bemor erkin assotsiatsiya (istagan fikr va his-tuyg'ularni erkin aytish), tushlarning tahlili va xatolar (lapsuslar) orqali o'z ichki dunyosini ochib beradi. Terapevt bu dalillar asosida bemorning ongosti motivlari va konfliktlarini aniqlaydi.

3. Transferensiya va kontrtransferensiya. Bemor terapevtga bo'lgan hissiyotlarini (ko'pincha bolalikdan kelib chiqqan tuyg'ular) ko'rsatadi — bu transferensiya deyiladi. Terapevt esa o'zining reaksiyalarini kuzatib, bemorning psixikasini yanada chuqurroq tushunishga harakat qiladi.

4. Tahlil va tushuntirish. Terapevt bemorning ong ostidagi his-tuyg'ularini, fikrlarini ilmiy asosda tushuntirib, ular orasidagi bog'liqliklarni ko'rsatadi. Bu orqali bemor o'z xulq-atvorining sabablarini anglab yetadi.

5. Inkorni olib tashlash va ruhiy og'riqlarni yengillashtirish. Bemor o'zidagi irratsional tuyg'ular, qo'rquvlar va qarama-qarshiliklarni anglab, ularni ozod qilishi mumkin.

6. Muntazam sessiyalar. Psixoanalitik terapiya odatda uzoq muddatli bo'lib, haftasiga bir-ikki marta, ko'pincha ko'p oylar yoki yillar davom etadi.

Xulosa qilib aytganda, psixoanalitik terapiya insonning bilinmaydigan ruhiy jarayonlarini chuqur o'rganishga asoslangan usul bo'lib, uning maqsadi ongostidagi muammolarni aniqlash, tahlil qilish va ularni bartaraf

etish orqali mijozning ruhiy sog'lig'ini yaxshilashdir.

Ratsional-Emotiv terapiya qanday amalga oshiriladi. Ratsional-Emotiv xulq-atvor terapiyasi (REBT) – psixoterapiyaning samarali yo'li bo'lib, uning maqsadi insonning noto'g'ri, irratsional fikrlarini aniqlash, ularga qarshi kurashish va o'rnini mantiqiy, ratsional fikrlar bilan to'ldirishdir. Asosiy bosqichlari:

1. Muammoni aniqlash. Terapevt bemorning asosiy qiyinchiliklari, noqulay his-tuyg'ulari va ularga olib kelayotgan fikrlarini tinglaydi.

2. Irratsional e'tiqodlarni aniqlash. Terapevt bemorning qaysi fikr va e'tiqodlari mantiqsiz, haddan tashqari yoki zararli ekanini birgalikda aniqlaydi. Masalan, «Men har doim mukammal bo'lishim kerak», «Agar kimdir menga yoqtirmasa, demak men muammolim».

3. E'tiqodlarni sinovdan o'tkazish. Terapevt mijozni o'z irratsional fikrlarini tanqidiy tahlil qilishga va ular uchun dalillar topishga chaqiradi, shunda noto'g'ri e'tiqodlar so'roq ostiga olinadi.

4. Yangi, ratsional fikrlarni shakllantirish. Terapiya davomida mijoz irratsional e'tiqodlarni real, mantiqiy va sog'lom fikrlar bilan almashtiradi. Bu yangi fikrlar mijozga muammo bilan maslahatlashish, stressni kamaytirish va xotirjamlikni tiklashda yordam beradi.

5. Qayta o'rganish va mustahkamlash. Terapevt va bemor yangi fikrlarni amalda qo'llashga harakat

qiladi, uzoq muddatli ijobiy o'zgarishlar uchun kundalik hayotda mashq qiladi.

Usullari va texnikalari:

- Dialog va mantiqiy bahs – mijozning fikrlarini muhokama qilish va tanqidiy fikrlashni o'stirish.

- Vaziyatni qayta baholash – voqealarga boshqacha, real qarashni o'rgatish.

- Vaziyatga asoslangan mashqlar – irratsional fikrlarni aniqlash va unga munosabatni o'zgartirish.

- Kognitiv va yashash tarzi o'zgarishlari – mijozning fikrlash va xulq-atvor usullarini yangilash.

Xulosa qilib aytganda, ratsional-emotiv terapiya insonning o'z fikrlarini anglab etishi, irratsional qarashlarni tan olishi hamda ularni ratsional kuchli e'tiqodlar bilan almashtirish orqali ruhiy holatini yaxshilashga qaratilgan faol va interaktiv jarayondir.

Gestalt terapiya qanday amalga oshiriladi. Gestalt terapiya – shaxsning hozirgi paytdagi his-tuyg'ulari, fikrlari va tajribasiga e'tibor qaratadigan psixoterapiya usuli bo'lib, o'zi bilan to'liq uyg'unlik va o'z-o'zini anglashga yordam beradi. Asosiy bosqichlari:

1. Hozirgi vaqtga e'tibor berish. Terapevt bemorni hozirgi paytdagi holatiga, his-tuyg'ulariga va atrofdagi muhitga to'liq diqqat bilan qarashga chaqiradi. O'tgan yoki kelajak haqida emas, aynan hozirgi vaziyatga e'tibor qaratiladi.

2. Tajriba va hissiyotlarni anglash. Mijoz o'zi bilan yuzma-yuz kelib, ichki holatini ochib beradi: nimani his qilayotganini, fikrlari qanday ekanligini,

jismoniy sezgilari va tanasidagi o'zgarishlarni his qiladi.

3. Dialog va rolli o'yinlar. Ba'zida terapevt mijoz bilan ichki ziddiyatlarni ochish uchun rolli o'yinlardan foydalanadi. Misol uchun, o'zining turli tomonlari (ichki ovozlari) o'rtasida suhbat tashkil etiladi.

4. "Men" bayonotini ishlatish. Mijoz o'z his-tuyg'ularini va fikrlarini "Men his qilyapman...", "Men o'ylayman..." shaklida aniq ifodalaydi, bu o'zini anglashni kuchaytiradi.

5. Chegaralarni aniqlash. Terapevt mijozga o'z chegaralarini anglash va boshqalar bilan sog'lom aloqalar o'rnatishga yordam beradi.

6. Jismoniy harakat va personallik uyg'unligi. Terapiya davomida tana harakatlari ham e'tiborga olinadi, tana va ongi uyg'unlashishi uchun mashqlar qo'llanadi.

Terapiya shakli va davomiyligi - odatiy ravishda sessiyalar haftada bir marta bo'lib, individual yoki guruh shaklida o'tadi. Davomiyligi muammoning murakkabligiga qarab o'zgaradi.

Xulosa qilib aytganda, Gestalt terapiya - mijozning o'zini hozirgi lahza to'liq anglashiga, ichki nizolarni hal qilishiga va shaxsiy o'sishga yordam beruvchi tajribaga asoslangan faol jarayondir.

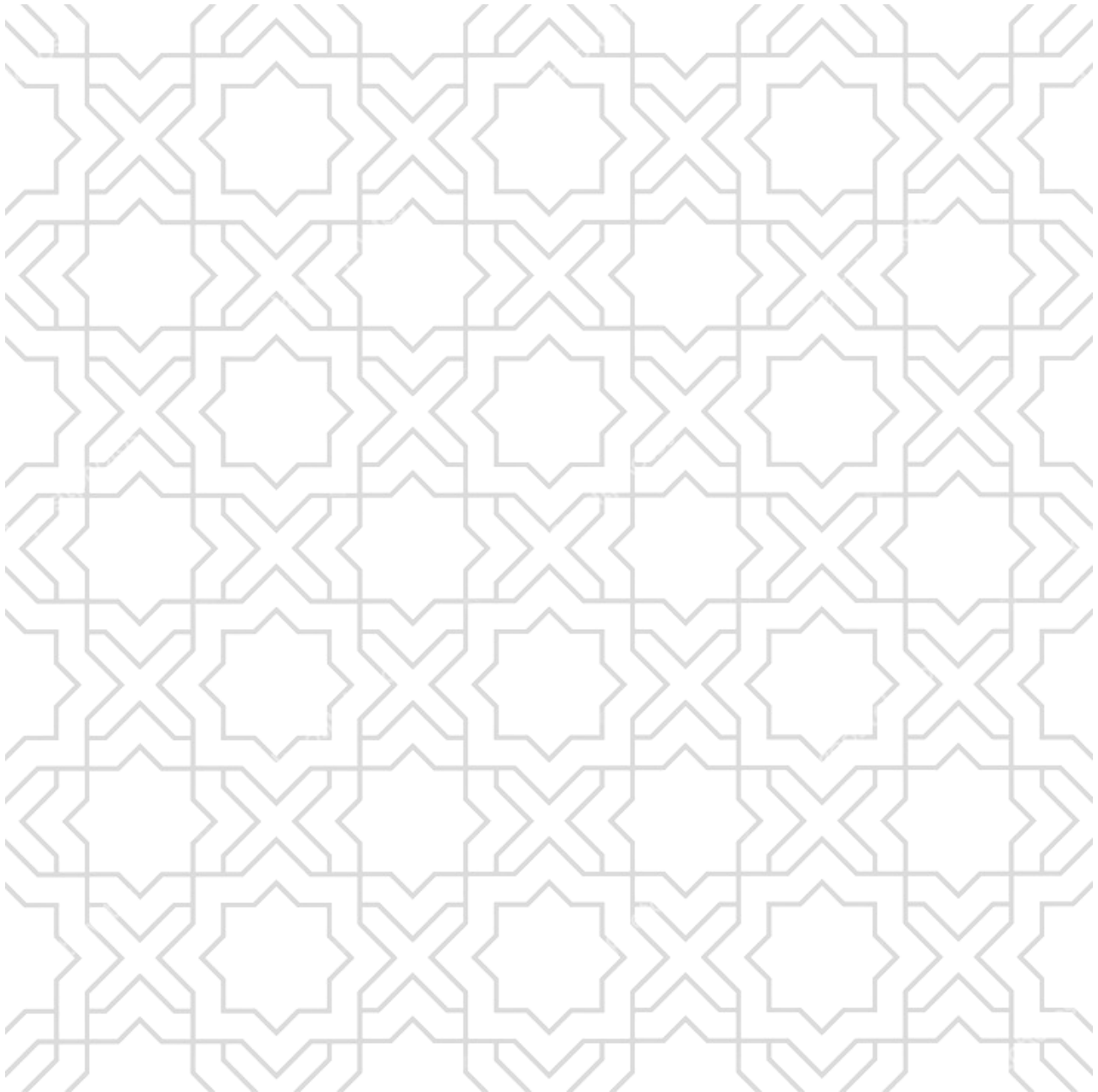
Xulosa va takliflar: O'zbekiston aholisiga sifatli psixologik xizmat ko'rsatishda ilmiy asoslangan psixoterapiyalarning roli juda katta bo'lib, ular yordamida xizmat sifati oshadi, natijalarning ishonchliligi ta'minlanadi va ruhiy salomatlikni yaxshilashga qaratilgan samarali yondashuvlar joriy etiladi. Bu esa aholining umumiy farovonligini ta'minlashda muhim omildir.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Мирзиёев Ш.М. «Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз». – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. - Б. 17
2. Qahhorboyev Sh., Qahhorboyeva L. – Psixologik yordam va psixoterapiya asoslari (O'zbekiston, 2018).
3. Tursunov S. – Psixodiagnostika va psixoterapiya (2016).
4. Nishanova Z.T., Alimova G.K. "Psixologik xizmat. Psixokorreksiya":T.: "Ijod-Press", 2019. – 512 b.
5. Barotov Sh.R. Psixologik xizmat: Darslik. – T.: "Navro'z" nashriyoti, 2018. – 344 b
6. Bilolova Z.B. Oila psixologiyasi. (Ilmiy-nazariy ma'lumotlar, oila psixodiagnostikasi va psixoterapiyasi). O'quv qo'llanma. T: "Peges Print" nashriyoti, T-2025y.456b
7. Lambert, M.J. (2013). Bergan and Lambert's Handbook of Psychotherapy and Behavior Change.
8. Cuijpers, P., Karyotaki, E., et al. (2019). The effects of psychotherapies for depression. World Psychiatry.

9. Hofmann, S.G., Asnaani, A., Vonk, I.J., Sawyer, A.T., & Fang, A. (2017). The efficacy of cognitive behavioral therapy: A review of meta-analyses. *Cognitive Therapy Research*.
10. Kazdin, A.E. (2018). *Evidence-Based Psychotherapies: Resources for Professionals*.
11. American Psychological Association (APA). (2020). *Clinical Practice Guidelines for Psychological Services*.
12. Билолова, З. Б. (2023). Турмуш куриш ёшидаги қизларни оналикка тайёрлашнинг ижтимоий-психологик муаммолари. *Academic research in educational sciences*, 4(TMA Conference), 886-893.
13. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88.
14. Bilolova, Z., & Allaberganova, N. (2024). Oilaviy ruhiy zo'riqish holatlarida psixologik xizmatni tashkil etish yo'nalishlari. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 2(2), 21-27.
15. Baxtiyarovna, Z. B. (2025). Inson xotirasining individualligi: shaxsiy va ijtimoiy omillar ta'siri. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 3(32), 40-42.
16. Bilolova, Z. Yoshlarni Ota-onalik Mas'uliyatiga Tayyorlash-Psixologiyaning Dolzarb Muammosi Sifatida. *Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal*, 675462.
17. Otajonova, D. R., & Bilolova, Z. B. (2024). Sog'lom bola rivojlanishida raqamli autizm muammosining ijtimoiy-psixologik masalalari?. *Inter education & global study*, (9 (1)), 506-513.
18. Baxtiyarovna, Z. B. (2025). Yangi o'zbekiston sharoitida oilaviy tarbiya qadriyatlarining o'zgarishi. *Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar*, 2(2), 60-62.
19. Ravshanovna, R. M. T. (2026). Noto'liq oila va undagi ijtimoiy-psixologik muammolarning yuzaga kelishi. *Media va sun'iy intellekt integratsiyasining ilmiy asoslari va zamonaviy muammolari*, 1(1), 356-358.
20. Rustamova, M. T. R. (2026). Noto'liq oiladagi ona va farzandlar o'rtasida namoyon bo'ladigan ijtimoiy-psixologik munosabatlarning ilmiy talqini. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 6(20), 450-452.
23. Xujayev, M. I. (2018). THE COVERAGE OF THE PROBLEM OF NATIONALITY AND ITS ROLE ON THE PRESENT DAY IN AHMAD ZAKI VALADI'S WORK. *Мировая наука*, (6 (15)), 61-63.
24. Хужаев, М. И. (2018). АХМАД ЗАКИ ВАЛИДИЙНИНГ ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ МЕРОСИННИНГ ИЛДИЗЛАРИ. In *Инновационные подходы в современной науке* (pp. 177-182).

25. Khujaev, M. (2024). AHMED ZAKI: ON THE IDEAS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY. *Экономика и социум*, (1 (116)), 235-239.
26. Davlyatovna, K. G. (2024). Characteristics of the process of biological growth and development of the child. *Central Asian Journal of Education and Innovation*, 3(5-3), 188-192.

Mirzayeva Sayyora Rustamovna,
*Alfraganus universiteti "Psixologiya" kafedrasi v,b professori, Psixologiya
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),*

СЕМЕЙНАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ КАК ОСНОВА ЗДОРОВЬЯ ОБЩЕСТВА И СОЦИАЛЬНОГО ИМИДЖА

Аннотация. В статье проводится комплексный анализ семейной психологической устойчивости как основы здоровья общества и социального имиджа. На основе эмпирических данных рассматривается взаимосвязь психологической устойчивости семьи с качеством межличностных отношений, способностью конструктивного разрешения конфликтов и стрессоустойчивостью. Результаты исследования показывают, что психологически устойчивые семьи способны формировать не только достойный семейный, но и позитивный социальный имидж. Обосновывается значимость целенаправленного развития семейной психологической устойчивости как ключевого фактора общественного благополучия.

Ключевые слова и понятия: семейная психологическая устойчивость, здоровье общества, социальный имидж, психологическое здоровье, стрессоустойчивость, семейная сплочённость, ресурсы устойчивости.

OILAVIY RUHIY BARQARORLIK: JAMIYAT SALOMATLIGI VA IJTIMOYIY IMIJNING PSIXOLOGIK ASOSI

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy ruhiy barqarorlik jamiyat psixologik salomatligi va ijtimoiy imijning psixologik asosi sifatida keng qamrovli tahlil qilinadi. Psixologik jihatdan barqaror oilalarning jamiyatdagi nufuzi, shaxslararo munosabatlar sifati, nizolarni konstruktiv hal etish qobiliyati va stressga bardoshlilik empirik ma'lumotlar asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ruhiy barqaror oilalar o'zaro emotsional qo'llab-quvvatlash va umumiy qadriyatlar asosida nafaqat oilaviy, balki keng ijtimoiy imijni ham shakllantiradi. Oilaviy ruhiy barqarorlikni maqsadli rivojlantirish jamiyat salomatligi va ijtimoiy nufuz uchun hal qiluvchi omil ekanligi asoslanadi.

Tayanch so'z va tushunchalar: oilaviy ruhiy barqarorlik, jamiyat salomatligi, ijtimoiy imij, psixologik salomatlik, stressga chidamlilik, oilaviy birlik, barqarorlik resurslari.

FAMILY PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AS THE BASIS OF SOCIETAL HEALTH AND SOCIAL IMAGE

Annotation. This article presents a comprehensive analysis of family psychological resilience as the basis of societal health and social image. Drawing on

empirical data, the interrelationship between family psychological resilience and the quality of interpersonal relations, constructive conflict resolution, and stress tolerance is examined. The research findings demonstrate that psychologically resilient families are capable of forming not only a positive family image but also contributing to broader social well-being.

Key words and concepts: family psychological resilience, societal health, social image, psychological well-being, stress tolerance, family cohesion, resilience resources.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda oila institutining ijtimoiy nufuzi va imiji murakkab psixologik omillar majmuasi bilan belgilanadi. Raqamlashtirish jarayonlari, iqtisodiy beqarorlik va tez o'zgaruvchan ijtimoiy muhit oila a'zolariga yuklanadigan psixologik bosimni sezilarli darajada oshirdi. S. Lutharning tadqiqotlariga ko'ra, barqarorlik besh o'n yillikni qamrab olib rivojlangan va bugungi kunda shaxs, oila hamda jamiyat uchun universal omil sifatida tan olingan. Psixologik jihatdan barqaror oila tashqi muammolarga moslasha oladi, ichki nizolarni konstruktiv hal eta oladi va ijtimoiy muhitda munosib obro'ni saqlaydi.

Oila imiji deganda biz nafaqat uning atrofida qilargalarga ko'rsatadigan tashqi qiyofasini, balki oila a'zolarining o'zaro munosabat uslubi, umumiy qadriyatlar tizimi va hayotiy pozitsiyalarini ham tushunamiz. A.S. Mastenning fikricha, barqarorlik — bu «oddiy mo'jiza» bo'lib, odatiy rivojlanish jarayonlari ham jiddiy qiyinchiliklardan o'tib o'sishi mumkin. Oilaning ijtimoiy muhitdagi obro'si nafaqat moddiy farovonlik, balki uning

ichki psixologik salomatligi bilan belgilanadi. [1]

F. Uolsh oilaviy barqarorlikni klinik amaliyot uchun muhim ramka sifatida ko'rib, uning uch asosiy domenini aniqlagan: oilaviy e'tiqod tizimlari, tashkiliy naqshlar va muloqot-muammolarni hal etish jarayonlari Uolsh o'zining ilk ishlarida ham oilaviy barqarorlikni klinik psixologiya uchun kontseptual asos sifatida ko'rib chiqqan.

ADABIYOTLAR TAHLIL

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar doirasida oilani mustahkamlash va uning nufuzini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. Prezident Shavkat Mirziyoyevning «Yangi O'zbekiston» strategiyasida ham oila mustahkamligi milliy taraqqiyotning asosi ekanligi ta'kidlangan. Shu kontekstda oilaviy ruhiy barqarorlikning jamiyat salomatligi va ijtimoiy imijga ta'sirini psixologik nuqtai nazardan tadqiq etish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavjud tadqiqotlar asosan oiladagi munosabatlarni iqtisodiy yoki sotsiologik nuqtai nazardan ko'rib chiqqan. Psixologik barqarorlikning

oilaviy va ijtimoiy imij bilan o'zaro bog'liqligi O'zbekiston kontekstida empirik jihatdan yetarlicha tahlil qilinmagan. Bugungi kunda O'zbekistonda 2023 yilda Oila institutining tashkil etilishi ushbu masalaga davlat darajasida e'tiborning kuchayganidan dalolat beradi. Shuningdek, psixologik yordam xizmatlari tarmog'ini rivojlantirish bo'yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Oilaviy ruhiy barqarorlikning jamiyat salomatligi va ijtimoiy imijni shakllantirishdagi sportning roli va psixologik mexanizmlarini nazariy-empirik jihatdan tahlil qilish hamda ushbu bog'liqlikni hisobga olgan holda oilaviy psixologik yordam modelini asoslashdir. [2]. Qo'yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: 1) ruhiy barqarorlik va ijtimoiy imij tushunchalarining nazariy mazmunini tahlil qilish; 2) ularning o'zaro bog'liqligini empirik ma'lumotlar asosida aniqlash; 3) oilaviy ruhiy barqarorlik orqali jamiyat salomatligini mustahkamlashning asosiy psixologik mexanizmlarini aniqlash; 4) oilaviy psixologik yordam dasturlari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili. H. McCubbin va J. Patterson «Ikki tomonlama ABCX modeli» asarida oilaviy stressni boshqarishning tizimli modelini taklif etdi. Ushbu model oila resurslari (B), anglash (C) va moslashuv (X) o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tahlil qilib, oilaviy barqarorlikni

shakllantiruvchi omillarni tizimli ko'rish imkonini beradi.

O'zbek psixologiyasida umumiy psixologiya va shaxs psixologiyasi bo'yicha E.G. G'oziyevning ishlari muhim o'rin tutadi. Biroq oilaviy ruhiy barqarorlikning bevosita jamiyat salomatligi va ijtimoiy imijga ta'sirini empirik asosda o'rganishga qaratilgan maxsus ishlar mahalliy psixologiya fanida hali yetarli emas. Bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi va dolzarbligini yanada kuchaytiradi.

Tadqiqotning ilmiy mohiyati shundaki, birinchi marta O'zbekiston sharoitida oilaviy ruhiy barqarorlik va jamiyat ijtimoiy imiji o'rtasidagi bog'liqlik korrelyatsion tahlil orqali empirik jihatdan isbotlandi. Oilaviy barqarorlikni rivojlantirishning to'rtta asosiy psixologik mexanizmi aniqlandi. Oilaviy psixologik yordam xizmatlari uchun yangi metodologik yondashuv taklif etildi. [3].

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar: nazariy tahlil — ruhiy barqarorlik, oila imiji va oilaviy munosabatlar psixologiyasi bo'yicha mahalliy va xorijiy manbalar o'rganildi; empirik metodlar — so'rov, kuzatish va psixologik suhbat; psixodiagnostik metodlar — K. Riff «Psixologik farovonlik» shkalalari va D. Olson, J. Portner, Y. Lavee oilaviy koheziya va adaptatsiya shkalalari (FACES-III); statistik tahlil — o'rta qiymat, standart og'ish va Pirson korrelyatsiya koeffitsienti. Tadqiqot 2023–2024 yillarda Toshkent shahrida olib borildi.

Tanlanmaga 120 oila (240 kishi) jalb etildi.

Tanlanma tavsiflari: nikoh davomiyligi bo'yicha — 1–5 yil: 34 oila (28,3%), 6–15 yil: 51 oila (42,5%), 16–30 yil: 35 oila (29,2%). Farzandlar soni bo'yicha — 1 nafar: 38 oila (31,7%), 2 nafar: 52 oila (43,3%), 3 va undan ko'p: 30 oila (25%). Ta'lim darajasi bo'yicha — oliy ta'lim: 142 kishi (59,2%), o'rta maxsus: 68 kishi (28,3%), o'rta: 30 kishi (12,5%).

Asosiy qism. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oila a'zolarining ruhiy barqarorlik darajasi va oilaning ijtimoiy imiji o'rtasida kuchli musbat korrelyatsiya mavjud ($r = 0,73$; $p < 0,01$). Yuqori ruhiy barqarorlikka ega bo'lgan oilalarda: a) ichki nizolarni konstruktiv hal etish ehtimoli 2,4 marta yuqori; b) oila a'zolari o'rtasidagi emotsional yaqinlik ko'rsatkichi sezilarli darajada yuqori ($M = 4,2$ vs $M = 2,8$; $t = 6,14$; $p < 0,001$); v) tashqi stressli vaziyatlarda oila barqarorligini saqlash qobiliyati ancha kuchliroq ekanligi aniqlandi. G.A. Bonanno tadqiqotlarida ko'rsatilganidek, odamlarning ko'pchiligi og'ir hayot voqealariga nisbatan barqarorlik ko'rsatish qobiliyatiga ega.

Ruhiy barqarorlik oilaviy va ijtimoiy imijni shakllantirish hamda saqlashda to'rtta asosiy psixologik mexanizm orqali ta'sir ko'rsatadi. Birinchisi — emotsional boshqaruv: psixologik jihatdan barqaror oila a'zolari o'z his-tuyg'ularini nazorat qila oladi va boshqalar his-tuyg'ulariga sezgirlik bilan yondashadi. Ikkinchisi —

kognitiv moslashuvchanlik: muammoli vaziyatlarni turli nuqtai nazardan ko'ra olish qobiliyati oilaga yangi yechimlar topishda yordam beradi. Uchinchisi — ijtimoiy qo'llab-quvvatlash resurslari: ruhiy barqaror oilalar ijtimoiy tarmoqlarini samarali shakllantiradi va qiyin paytlarda undan foydalana oladi. To'rtinchisi — umumiy qadriyatlar va ma'no: oilaviy hayotga umumiy ma'no berishda qadriyatlar birligi muhim birlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi.

Zamonaviy psixologiya fanida oilaviy ruhiy barqarorlik tushunchasining rivojlanishi uchta asosiy bosqichni qamrab oladi. Birinchi bosqichda (1970–1990 yillar) olimlar stress va travma sharoitida muvaffaqiyatli rivojlanayotgan bolalarni o'rganib, barqarorlikni alohida shaxsiy xususiyat sifatida ko'rdi. Ikkinchi bosqichda (1990–2010 yillar) diqqat individual xususiyatlardan barqarorlikni ta'minlovchi himoya omillariga ko'chdi: oilaviy muhit, tengdoshlar qo'llab-quvvatlashi va jamiyat tizimi. Uchinchi, zamonaviy bosqichda barqarorlik dinamik jarayon sifatida ko'rib chiqilmoqda: u shaxsning, uning oilasi va keng ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarning natijasidir.

Guruhli suhbatlar davomida yuqori barqarorlikka ega oila vakillari bir qator umumiy xususiyatlarni bayon qildi: nizolar paytida bir-birini tinglash odati, muammolarni o'z vaqtida ochiq muhokama qilish madaniyati va qiyinchilik paytlarida tashqi yordamga murojaat etishga tayyor turish. Past barqarorlikka ega oilalarda esa

nizolarni yashirish yoki portlatib yuborish, his-tuyg'ularni ifodalay olmaslik kabi naqshlar ustunlik qildi. Dispersion tahlil natijalari uch guruh o'rtasida oilaviy imij ko'rsatkichlari bo'yicha statistik jihatdan muhim farqlar mavjudligini tasdiqladi ($F(2,117) = 34,6$; $p < 0,001$).

O'zbekiston kontekstida an'anaviy oilaviy qadriyatlar — kattalarni hurmat qilish, oilaviy hamjihatlik, mehmonnavozlik — ruhiy barqarorlikning madaniy resurslari sifatida xizmat qilishi mumkin. Tadqiqotimiz natijalariga ko'ra, ushbu qadriyatlarni ongli ravishda saqlab qolgan oilalar barqarorlik ko'rsatkichlari bo'yicha yuqori o'rinlarni egalladi ($M = 4,1$; $SD = 0,6$). Shu bilan birga, an'anaviy me'yorlarning qat'iyligi ba'zan his-tuyg'ularni ifodalash erkinligini cheklab, psixologik barqarorlikni susaytirishi mumkin. [4].

Oilaning ruhiy barqarorligini rivojlantirish uchun quyidagi psixologik yondashuvlar samarali ekanligi tadqiqot davomida aniqlandi: kognitiv-xulq terapiyasi texnikalari, oilaviy muloqot ko'nikmalarini rivojlantiruvchi treninglar, mindfulness asosidagi stressni boshqarish dasturlari va tizimli oilaviy psixologik maslahatlashuvlar. Sinov dasturi doirasida ishtirokchi oilalarda FACES-III ko'rsatkichlari o'rtacha 0,7 ballga oshdi ($p < 0,05$). Oilaviy barqarorlikni rivojlantiruvchi dastur uchun taklif etilgan 16 seanslik model quyidagi tuzilmadan iborat: birinchi modul (4 seans) — o'z-o'zini anglash va emotsional intellektni

rivojlantirish; ikkinchi modul (6 seans) — oilaviy muloqot va nizolarni konstruktiv hal etish ko'nikmalari; uchinchi modul (4 seans) — stressni boshqarish va kognitiv moslashuvchanlik; to'rtinchi modul (2 seans) — oilaviy qadriyatlar va umumiy maqsadlar.

Oilaviy barqarorlik darajasini belgilovchi omillar orasida iqtisodiy barqarorlik ($r = 0,41$; $p < 0,01$) ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatdi. Biroq psixologik barqarorlikning ijtimoiy imijga ta'siri ($r = 0,73$) bu omillarning ta'siridan sezilarli darajada kuchliroq bo'ldi. Bu natija psixologik omillarning moddiy va ijtimoiy omillarga nisbatan oilaviy va ijtimoiy imijni shakllantirishdagi birlamchi roliga dalolat beradi.

Oilaviy ruhiy barqarorlikning jamiyat salomatligiga ta'sirini tahlil qilishda makro va mikro darajalar o'rtasidagi bog'liqlikni e'tiborga olish muhimdir. Mikro darajada — bu individual oila a'zolarining psixologik resurslari va ularning o'zaro munosabat sifati. Mezo darajada — oilaning keng qarindoshlik tarmog'i, mahalla va yaqin ijtimoiy muhit bilan munosabatlari. Makro darajada esa — oilaning davlat, madaniyat va jamiyat institutlari bilan o'zaro ta'siri. Tadqiqot ko'rsatdiki, uchala darajada ham barqarorlik resurslari mavjud bo'lganda, oilaning jamiyatdagi ijtimoiy imiji maksimal darajada ijobiy bo'ladi.

Oilaviy barqarorlikning jamiyat salomatligiga bevosita ta'sir kanallari quyidagilardan iborat. Birinchi kanal —

farzand tarbiyasi: psixologik jihatdan barqaror oilalarda o'sgan bolalar maktabda yaxshiroq o'qiydi, kamroq deviant xulq-atvor namoyon etadi va katta yoshda jamiyatga munosib hissa qo'shadi. Ikkinchi kanal — ijtimoiy kapital: barqaror oilalar mahalliy hamjamiyatlarda faolroq ishtirok etadi va qo'shnilariga ko'proq ko'mak beradi. Uchinchi kanal — mehnat unumdorligi: oilaviy munosabatlari barqaror bo'lgan xodimlar ishda kamroq stress his etadi va ijodiy yechimlar topa olish qobiliyati yuqori bo'ladi.

Tadqiqotimiz natijalarini xalqaro ma'lumotlar bilan qiyoslaganda qiziqarli parallel ko'zga tashlanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, psixologik salomatlik va oilaviy munosabatlar sifati o'rtasida kuchli ijobiy korrelyatsiya mavjud bo'lib, bu rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlarda bir xil darajada kuzatiladi. O'zbekiston uchun bu natija ayniqsa muhim, chunki mamlakatimizda oila an'anaviy ravishda jamiyatning asosiy tarkibiy birligi sifatida ko'riladi.

Oilaviy ruhiy barqarorlikni shakllantirishda ta'lim muassasalarining roli ham muhim o'rinni egallaydi. Maktabgacha ta'limdan boshlab bolalarga emotsional intellekt, muloqot ko'nikmalari va nizolarni konstruktiv hal etish usullarini o'rgatish oilaviy barqarorlikning kelajak avlodda saqlanib qolishini ta'minlaydi. Oliy o'quv yurtlarida esa oila psixologiyasi bo'yicha kurslarni joriy etish, turmush qurmoqchi bo'lgan

yoshlar uchun psixologik tayyorgarlik dasturlarini tashkil etish zarur.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari suramiz. Davlat siyosati darajasida: oilalarga psixologik yordam ko'rsatuvchi markazlar tarmoqini kengaytirish, psixologik xizmatlarni arzonlashtirish yoki bepul ko'rsatish, mahalla va oila maslahat markazlarini faollashtirish tavsiya etiladi. Muassasa darajasida: ish joylarida oilabop siyosatini joriy etish — moslashuvchan ish vaqti, onalar va otalar uchun ta'lim. Jamoat tashkilotlari darajasida: oilalararo o'zaro qo'llab-quvvatlash guruhlarini tashkil etish, ruhiy barqarorlik masalasida ommaviy savodxonlikni oshirish dasturlari amalga oshirish.

Ushbu tadqiqotning bir qator cheklovlari mavjud. Birinchidan, tanlanma faqat Toshkent shahri aholisini qamrab olgan, shuning uchun natijalarni butun O'zbekiston miqyosida umumlashtirishda ehtiyotkorlik zarur. Ikkinchidan, tadqiqot kesimli dizaynga asoslanganligi sababli oilaviy barqarorlikdagi vaqt o'tishi bilan yuz beradigan o'zgarishlarni kuzatish imkoniyati cheklangan. Uchinchidan, o'z-o'zini baholash asosidagi metodlar ma'lum darajada ijtimoiy istalgan javob berish xavfini o'z ichiga oladi. Kelajakdagi tadqiqotlarda longitudinal dizayn qo'llash va O'zbekistonning turli hududlarini qamrab olish tavsiya etiladi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi.

Birinchidan, oilaviy ruhiy barqarorlik jamiyat salomatligi va ijtimoiy imijni belgilovchi etakchi psixologik omil hisoblanadi: korrelyatsion tahlil ushbu bog'liqlikning statistik jihatdan ishonchli ekanligini tasdiqladi ($r = 0,73$; $p < 0,01$). Ikkinchidan, oilaviy ruhiy barqarorlik emotsional boshqaruv, kognitiv moslashuvchanlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va umumiy qadriyatlar kabi to'rtta asosiy mexanizm orqali ijtimoiy imijga ta'sir ko'rsatadi. Uchinchidan, oilaga psixologik yordam ko'rsatish dasturlarini ishlab chiqishda ruhiy barqarorlik resurslarini aniqlash va mustahkamlash ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi zarur. To'rtinchidan, kelajakda oilaviy ruhiy barqarorlikning jamiyat salomatligi

bilan bog'liqligini turli ijtimoiy-demografik guruhlar bo'yicha qiyosiy o'rganish istiqbolli tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy psixologik barqarorlik nafaqat individual psixologiya, balki ijtimoiy psixologiya va oila sotsiologiyasi kesishmasida joylashgan murakkab hodisadir. Psixologik jihatdan barqaror oila jamiyat uchun eng muhim birlik sifatida nafaqat o'z ichki salomatligini saqlaydi, balki atrofidagi odamlarga ijobiy ta'sir ko'rsatib, jamiyatning umumiy sog'lom imijini shakllantiradi. Zamonaviy O'zbekistonda oila psixologiyasi xizmatlarining kengayishi bilan ushbu yondashuv tobora ko'proq ahamiyat kasb etib bormoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Shamsiev O.B. [Oilaviy xolding-bola ijtimoiylashuvining psixologik mexanizmi](#)
2. Nazarov, R.N. (2024). The importance of physical education and sports in the education of young athletes. *american journal of social science*, 2(4), 113-118.
3. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88.
4. Xudoyorova M.X. Psixologiyada baxt tushunchasi // *Scientific progress volume 2*|ISSU5. – Toshkent, 2021 ISSN:2181-1601, P. 524–526.

Kuldasheva Gulbahor Davlyatovna*Alfraganus universiteti "Psixologiya" kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari
nomzodi*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОКАЗАНИЯ ПОМОЩИ ЖЕНЩИНАМ, ПОСТРАДАВШИМ ОТ НАСИЛИЯ, И ЭФФЕКТИВНЫЕ ПОДХОДЫ РЕАБИЛИТАЦИИ

Аннотация. В статье анализируются социально-психологические особенности оказания помощи женщинам, пострадавшим от насилия. В рамках исследования были собраны эмпирические данные с участием специалистов, изучены виды насилия и практики оказания помощи. Результаты показали широкое распространение психоэмоциональных проблем у пострадавших. Обоснована необходимость интегративного подхода в процессе реабилитации. Также выявлены факторы, влияющие на эффективность оказания помощи и уровень подготовки специалистов.

Ключевые слова и понятия: насилие, женщины, психологическая помощь, реабилитация, стресс, депрессия, социальная поддержка, гендерное равенство

ZO'RAVONLIKDAN JABR KO'RGAN XOTIN-QIZLARGA YORDAM KO'RSATISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA SAMARALI REABILITATSIYA YONDASHUVLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida mutaxassislar ishtirokida empirik ma'lumotlar yig'ilib, zo'ravonlik turlari va yordam ko'rsatish amaliyoti o'rganildi. Natijalar jabrlanuvchilarda psixoemotsional muammolar keng tarqalganligini ko'rsatdi. Maqolada samarali rehabilitatsiya uchun integrativ yondashuvlar asoslab berilgan. Shuningdek, mutaxassislar malakasi va xizmatlar samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar aniqlandi.

Tayanch so'z va tushunchalar: zo'ravonlik, xotin-qizlar, psixologik yordam, rehabilitatsiya, stress, depressiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, gender tenglik

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROVIDING ASSISTANCE TO WOMEN AFFECTED BY VIOLENCE AND EFFECTIVE REHABILITATION APPROACHES

Annotation. The article analyzes the socio-psychological features of providing assistance to women affected by violence. Empirical data were collected with the participation of specialists, the types of violence and support practices. The results revealed a high prevalence of psycho-emotional problems among victims. The study

substantiates the need for an integrative approach to effective rehabilitation. It also identifies factors influencing the effectiveness of assistance and the level of professional competence.

Key words and concepts: violence, w, psychological support, re, stress, depression, social support, gender equality.

Kirish

Hozirgi globallashtirish sharoitida jamiyatda inson huquqlarini himoya qilish, ayniqsa xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zo'ravonlik muammosi esa bu borada eng og'ir va ko'p qirrali ijtimoiy-huquqiy hamda psixologik muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, oilaviy va gender asosidagi zo'ravonlik holatlari xotin-qizlarning nafaqat jismoniy, balki ruhiy salomatligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Jumladan, 2019-yilda qabul qilingan «Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida»gi Qonun mazkur sohada asosiy huquqiy hujjat hisoblanib, xotin-qizlarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilishga qaratilgan munosabatlarni tartibga soladi. Ushbu qonun doirasida zo'ravonlikning oldini olish, jabrlanuvchilarni himoya qilish, ularga ijtimoiy, huquqiy va psixologik yordam ko'rsatish mexanizmlari belgilab berilgan. [1].

Shuningdek, davlat tomonidan mazkur yo'nalishda qator qaror va dasturlar qabul qilingan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasining 2024-yil 25 iyundagi 354-son qaroriga muvofiq, tazyiq va zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlarga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish, ularni reabilitatsiya qilish va moslashtirish tizimi yanada takomillashtirildi. Bundan tashqari, so'nggi yillarda aholi o'rtasida "zo'ravonlikka toqatsizlik" tamoyilini shakllantirishga qaratilgan davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. [2].

Zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarda ko'p hollarda stress, depressiya, xavotir, ishonchsizlik, past o'zini baholash kabi psixologik holatlar kuzatiladi. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuviga, oilaviy va shaxsiy munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bunday holatlarda kompleks yordam ko'rsatish, ya'ni psixologik, ijtimoiy va huquqiy qo'llab-quvvatlashni uyg'unlashtirgan holda amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda zo'ravonlik qurbonlariga yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Biroq mazkur masalaning ijtimoiy-psixologik jihatlarini, ayniqsa milliy-madaniy xususiyatlarni inobatga olgan holda chuqur tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda. Bu esa ilmiy izlanishlarni yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLIL

Mavzuning dolzarbligi jamiyatda oilaviy munosabatlar tizimida xotin-qizlarga nisbatan qo'llaniladigan zo'ravonlik holatlarini kompleks ravishda tahlil qilish, uning ijtimoiy-psixologik omillarini aniqlash hamda samarali reabilitatsiya mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunda muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, milliy-madaniy xususiyatlarni hisobga olgan holda zo'ravonlik qurbonlariga yordam ko'rsatishning samarali modellarini takomillashtirish zarurati ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi. Zo'ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlar bilan ishlaydigan mutaxassislar yordamida mavjud holatni kompleks tahlil qilish va baholash hamda ayollarga nisbatan zo'ravonlikni keltirib chiquvchi tashqi va ichki omillarni aniqlash.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili. Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatish muammosi keng qamrovda o'rganilgan. Xususan, L. Hayze zo'ravonlikni individual, oilaviy va ijtimoiy omillar o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan murakkab ijtimoiy hodisa sifatida izohlab, ekologik yondashuvni ilgari surgan. L. Uolker esa zo'ravonlik qurbonlarida kuzatiladigan psixologik holatlarni tahlil qilib, "zo'ravonlik sikli" va "o'rganilgan ojizlik" nazariyalarini asoslab bergan.

Rossiya olimlari tomonidan mazkur muammo shaxs psixologiyasi

va ijtimoiy munosabatlar nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan. Ye.T. Sokolova tadqiqotlarida travmatik tajribalarning shaxs rivojiga ta'siri va zo'ravonlik qurbonlarida yuzaga keladigan emotsional buzilishlar tahlil qilingan. O.A. Karabanova esa oilaviy munosabatlardagi inqiroz holatlari va ularni bartaraf etishda psixologik yordamning ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilish va gender tenglikni ta'minlash masalalari keng yoritilgan. Xususan, Sh.M. Mirziyoyeva tashabbuslari asosida xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq mahalliy ilmiy tadqiqotlarda zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish masalasi hali yetarlicha o'rganilmagan.

Maqolaning ilmiy mohiyati shundan iboratki, zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini kompleks yondashuv asosida tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda jabrlanuvchi ayollarning psixologik holati, ularda yuzaga keladigan emotsional va shaxsiy o'zgarishlar hamda ijtimoiy muhitning ta'siri o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

Shuningdek, maqolada zo'ravonlik qurbonlariga yordam

ko'rsatish jarayonida psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning samarali usullari ilmiy jihatdan asoslanadi. Muallif tomonidan milliy-madaniy xususiyatlarni inobatga olgan holda yordam ko'rsatishning takomillashtirilgan yondashuvlari taklif etiladi, bu esa mazkur sohadagi nazariy va amaliy bilimlarni boyitishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning obyekti. O'zbekiston Respublikasidagi 5 ta hududda oilasida zo'ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlar bilan ishlaydigan 80 ta mutaxassis va mutasaddi xodimlar hamda mahalla va reabilitatsiya markazlari.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar: jabrlanuvchilar bilan ishlaydigan mutaxassis-xodimlar hamda reabilitatsiya markazlarida faoliyat yuritayotgan xodimlar uchun maxsus ishlab chiqilgan so'rovnoma, suhbat, savol-javob hamda intervyudan foydalanildi. So'rov natijalarini qayta ishlash va tahlil qilish: ma'lumotlar «CSPro 4.1» va «SPSS statistics-v.24» dasturlari asosida shakllantirildi va ular yakuniy jadvallar va diagrammalar ko'rinishida keltirildi.

So'rov respublikaning Jizzax, Qashqadaryo, Namangan hamda Samarqand viloyatlari va Toshkent shahrida o'tkazildi.

Tahlil va natijalar: So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash va shaxsiy

salohiyatini ro'yobga chiqarishga qaratilgan islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. Davlat siyosatida xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, gender tenglikni ta'minlash hamda oila institutini mustahkamlash ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan. Shu bilan birga, onalik va bolalikni ijtimoiy himoya qilish, sog'lom avlodni tarbiyalash masalalari ham tizimli ravishda qo'llab-quvvatlanmoqda.

Biroq, amaliy kuzatuvlar va tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oilaviy munosabatlardagi kelishmovchiliklar va xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlik holatlari hali ham dolzarb ijtimoiy muammo bo'lib qolmoqda. Mazkur muammoning murakkabligi uning ko'p hollarda yashirin xarakterga egaligi bilan izohlanadi. An'anaviy ijtimoiy stereotiplar, "oila sirini oshkor qilmaslik" kabi qarashlar ko'plab ayollarni zo'ravonlik holatlarini ochiq bayon qilishdan tiyilishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida, zo'ravonlikning latent shaklda saqlanib qolishiga va uning salbiy oqibatlari chuqurlashishiga sabab bo'ladi.

Hozirgi bosqichda mazkur muammoga davlat va jamoat institutlari tomonidan jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Milliy qonunchilikda zo'ravonlikning barcha shakllariga nisbatan javobgarlik choralari aniq belgilab qo'yilgan bo'lib, oilada sodir etilgan zo'ravonlik ham ijtimoiy xavfli qilmish sifatida baholanadi. Bu esa jamiyatda zo'ravonlikka nisbatan toqatsizlik muhitini shakllantirishga xizmat

qilmoqda. Shu bilan birga, profilaktika, erta aniqlash va reabilitatsiya choratadbirlarini takomillashtirishga qaratilgan kompleks dasturlar amalga oshirilmoqda.

Shunga qaramasdan, tahlillar shuni ko'rsatadiki, xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ular bilan individual va manzilli ishlash, oilalarda sog'lom ma'naviy-axloqiy muhitni shakllantirish jarayonida qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, psixologik yordam xizmatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, mutaxassislar malakasining turlicha ekanligi va aholining ushbu xizmatlardan foydalanish bo'yicha xabardorligining pastligi kabi omillar mazkur sohadagi samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatishda ilmiy asoslangan, kompleks va integrativ yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yanada kuchaytiradi. [3].

Mazkur yo'nalishda "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega. Xususan, "Xalqaro standartlar asosida oilada zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga ijtimoiy, huquqiy, psixologik xizmat ko'rsatishni takomillashtirish" loyihasi doirasida olib borilgan izlanishlar milliy tizimning holati, muammolari va rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi. Ushbu tadqiqotlar natijasida zo'ravonlik qurbonlariga

ko'rsatilayotgan yordamning institutsional va amaliy jihatlari tahlil qilindi. [4].

Psixologik nuqtayi nazardan, zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarda turli darajadagi psixoemotsional buzilishlar kuzatiladi. Ular orasida stress holati, depressiya, yuqori darajadagi xavotir, o'z-o'zini baholashning pasayishi, ijtimoiy izolyatsiya va ishonchsizlik kabi holatlar keng tarqalgan. Bu holatlar nafaqat shaxsning ichki holatiga, balki uning ijtimoiy faolligi va hayot sifatini pasaytirishga ham olib keladi. Shu bois, ularga yordam ko'rsatish jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlash, travmaga yo'naltirilgan terapiya va reabilitatsiya choralari qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlar zo'ravonlik muammosini kompleks va ko'p qirrali ravishda tushunishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar zo'ravonlikni faqat yakka shaxs xulq-atvori bilan emas, balki kengroq ijtimoiy va madaniy kontekstda ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Bu esa zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatishda integrativ va tizimli yondashuvlarni qo'llash zaruratini asoslab beradi.

Xususan, L. Hayze tomonidan taklif etilgan ekologik model zo'ravonlikni ko'p darajali tizim sifatida talqin qiladi. Ushbu modelga ko'ra, zo'ravonlikning kelib chiqishi individual xususiyatlar (shaxsning psixologik

holati, tajribasi), oilaviy muhit (munosabatlar tarzi, tarbiya), hamda ijtimoiy omillar (gender stereotiplari, madaniy meyorlar)ning o'zaro ta'siri bilan belgilanadi. Bu yondashuv zo'ravonlikni oldini olish va unga qarshi kurashishda har bir darajada ta'sir etuvchi omillarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

L. Uolker tomonidan ishlab chiqilgan "zo'ravonlik sikli" nazariyasi zo'ravonlikning takrorlanuvchi bosqichlardan iboratligini ko'rsatadi, ya'ni zo'ravonlik holatlari keskinlashuv, zo'ravonlik akti va "tinchlanish" bosqichlarini o'z ichiga oladi. Bu siklning takrorlanishi jabrlanuvchi shaxsda psixologik bog'liqlik va chiqib ketish imkoniyatining cheklanishiga olib keladi. Shu bilan birga, "o'rganilgan o'jizlik" konsepsiyasi zo'ravonlik qurbonlarining vaqt o'tishi bilan o'zini himoya qilish qobiliyati pasayishi, o'z vaziyatini o'zgartirishga ishonchining susayishi va passiv xulq-atvor shakllanishini tushuntirib beradi.

Mazkur nazariyalar zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarning psixologik holatini chuqur anglash, ularning xulq-atvorini to'g'ri baholash va samarali psixologik yordam strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ushbu yondashuvlar amaliyotda individual va kompleks psixoterapevtik hamda ijtimoiy yordam dasturlarini ishlab chiqish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Rossiya olimlari tadqiqotlarida ham zo'ravonlik qurbonlarining

psixologik holati, shaxsiy deformatsiyalari va reabilitatsiya jarayonlari chuqur va tizimli ravishda o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda zo'ravonlik inson psixikasiga ko'rsatadigan ta'sir faqat qisqa muddatli emotsional reaksiyalar bilan cheklanib qolmasdan, balki uzoq muddatli shaxsiy o'zgarishlar va ijtimoiy moslashuv muammolariga olib kelishi ta'kidlanadi. Bu esa zo'ravonlik qurbonlari bilan ishlashda kompleks psixologik yondashuvni talab etadi.

Xususan, Ye.T. Sokolova o'z tadqiqotlarida travmatik tajribalarning shaxs rivojiga ta'sirini chuqur tahlil qilib, zo'ravonlik qurbonlarida emotsional barqarorlikning buzilishi, yuqori darajadagi xavotir va ichki ziddiyatlar shakllanishini qayd etadi. Uning fikricha, bunday holatlar shaxsning o'z-o'zini anglash jarayoniga, o'z-o'zini baholashiga va atrof-muhit bilan munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, travmatik tajriba shaxsda himoya mexanizmlarining noo'rin shakllanishiga va ijtimoiy izolyatsiyaga moyillikni kuchaytirishi mumkin.

O.A. Karabanova esa oilaviy munosabatlardagi inqiroz holatlarini tadqiq etib, zo'ravonlikka olib keluvchi psixologik va ijtimoiy omillarni tahlil qiladi. U oiladagi disfunktsional munosabatlar, kommunikatsiya muammolari va rollar nomutanosibligi zo'ravonlikning paydo bo'lishida muhim omil ekanligini asoslab beradi. Shu bilan birga, Karabanova psixologik yordamning ahamiyatini ta'kidlab,

reabilitatsiya jarayonida individual va oilaviy psixoterapiya usullarini qo'llash samaradorligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, Rossiya olimlarining tadqiqotlari zo'ravonlik qurbonlariga yordam ko'rsatishda psixologik diagnostika, individual yondashuv va uzoq muddatli reabilitatsiya ishlarining ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Bu yondashuvlar zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlar bilan ishlashda amaliyot uchun muhim nazariy va metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan mazkur muammo asosan huquqiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan o'rganilib, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, gender tenglikni ta'minlash hamda zo'ravonlikning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar keng qamrovda yoritilgan. Ilmiy ishlar va amaliy tadqiqotlarda zo'ravonlikka qarshi kurashishning huquqiy asoslarini takomillashtirish, jabrlanuvchilarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish va davlat hamda jamoat tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Bu esa mamlakatimizda mazkur muammoga nisbatan tizimli yondashuv shakllanayotganligini ko'rsatadi. [5].

Xususan, davlat siyosati doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar xotin-qizlarning huquqiy himoyasini mustahkamlash, ularga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish va bartaraf etish bo'yicha institutsional mexanizmlarni rivojlantirishga xizmat

qilmoqda. Qonunchilik bazasining takomillashtirilishi, himoya orderlari tizimining joriy etilishi, shuningdek, ijtimoiy xizmatlar tarmog'ining kengaytirilishi zo'ravonlik qurbonlariga ko'rsatiladigan yordamning samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim qadamlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, "Mahalla" instituti orqali profilaktika ishlarini kuchaytirish va aholi o'rtasida huquqiy ongni yuksaltirishga alohida e'tibor berilmoqda.

Biroq mavjud tadqiqotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mahalliy ilmiy ishlarda zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatishning ijtimoiy-psixologik jihatlari yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Ayniqsa, milliy-madaniy qadriyatlar, an'anaviy gender rollari va ijtimoiy stereotiplarning jabrlanuvchi ayollarning xulq-atvori, qaror qabul qilishi va yordamga murojaat qilish jarayoniga ta'siri masalalari kompleks tadqiq etilmagan. Bu holat esa psixologik yordam ko'rsatishda universal yondashuvlar emas, balki milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda moslashtirilgan, individual va integrativ modellarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

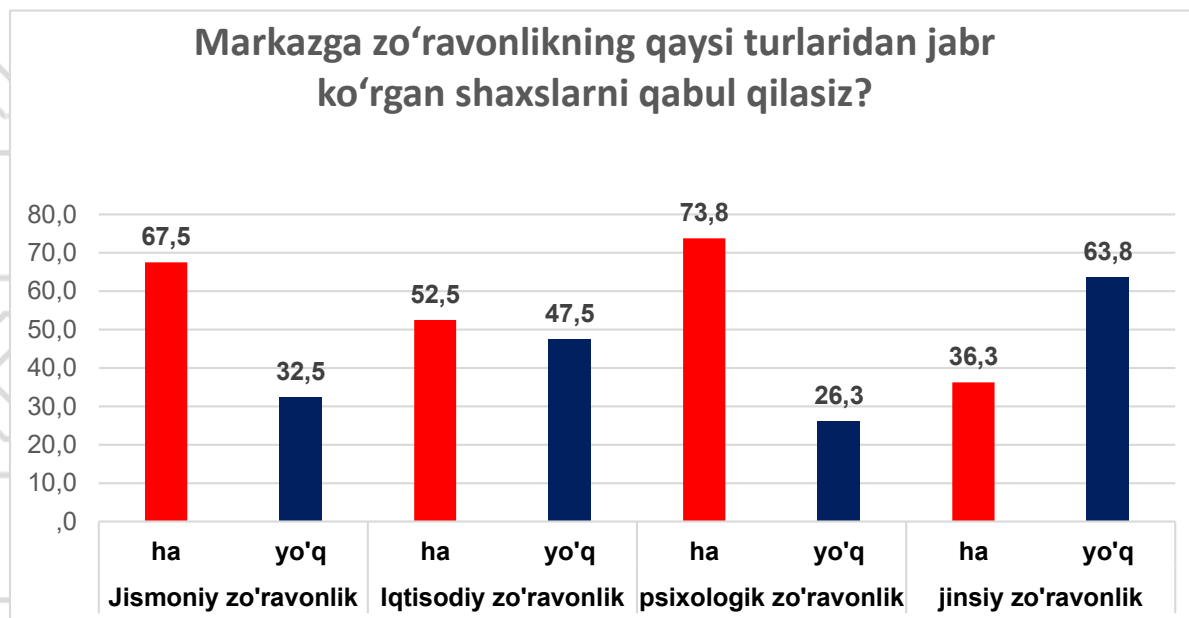
Shu nuqtayi nazardan, zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatishda ijtimoiy-psixologik omillarni chuqur tahlil qilish, milliy muhitga mos psixokorreksion va reabilitatsion dasturlarni ishlab chiqish hamda mutaxassislar tayyorgarligini takomillashtirish bugungi kunda

dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Natijalar va amaliy misollar. Savolnomada O'zbekistonning 5 ta hududining reabilitatsiya markazlarida

faoliyat yuritayotgan 80 nafar respondentlar ishtirok etishdi.

1-rasm. Tadqiqot ishtirokchilarining hududlar kesimida taqsimoti

Yuqoridagi diagrammadan ko'rinib turibdiki, Jizzax viloyatidan 9 ta, Qashqadaryo viloyatidan 38 ta, Namangan viloyatidan 8 ta, Samarqand viloyatidan 20 ta, Toshkent shahri 5 ta mutaxassis xodimlar ishtirok etishdi.

Ulardan "Markazga zo'ravonlikning qaysi turlaridan ko'proq jabr ko'rgan shaxslarni qabul qilasiz?" – degan savolga quyidagi diagrammada ko'rsatilgan javoblar olindi.

Savolnoma natijalariga ko'ra jismoniy zo'ravonlik, ya'ni kaltaklanib, kuch ishlatishdan jabrlanganlar 67,5 % ni tashkil qilgan bo'lsa iqtisodiy zo'ravonlikdan 52,5 %, psixologik zo'ravonlikdan 73,8 %, jinsiy zo'ravonlikka majburlangan esa 36,3 % ni tashkil qilishdi. Bundan ko'rinib turibdiki xotin-qizlarimiz ko'proq

psixologik zo'ravonlikdan, kaltaklanishlardan va jinsiy uchraganliklari tasdiqlandi.

"Siz jabrlanuvchiga bevosita yordam ko'rsatasizmi yoki boshqa muassasalarga yuborasizmi?" - degan savoliga umumiy 5 ta hududiy ko'rsatkichlardan ma'lum bo'lishicha, asosan jabrlanuvchilarga markaz xodimlari tomonidan yordam ko'rsatilishi (83,8%), tuman (shahar) hokimliklariga yuborilishi (76,3%), mahalla fuqarolar yig'inlariga jo'natilishi (63,8%) muammoni hal qilishga taalluqli tashkilotlarga yuborilishi (50,0%) aniqlandi. Bu masala yuzasidan Toshkent shahri, Jizzax va Samarqand viloyatlarining reabilitatsiya markazlarining xodimlari tomonidan jabrlanuvchilarga 100 % o'zlari yordam ko'rsatib

kelayotganliklari va faqat ayrim hollardagina tuman (shahar) hokimliklariga (5-11%) hamda tegishli tashkilotlarga yuborishlari (11-40%) tasdiqlandi.

“Zo‘ravonlik qurbonlariga xizmat ko‘rsatish yuzasidan takliflaringiz?” savoliga 68,8 % ishtirokchilar malaka oshirish kurslarini tashkil etishni, 41,3% boshqa viloyat yoki tuman tajribalarini o‘rganishni, 53,8% xorijiy tajribani o‘rganish (videokonferensiya, Zoom orqali seminar), 52,0% zo‘ravonlik jabrdiydalari muammolarining yechimini topishda respublikadagi kuchli mutaxassislarini jalb etishda videoaloqa tizimini tashkillashtirishni taklif qilishgan bo‘lsa, ayrimlari 3,8% ushbu masala yuzasidan nevrolog, psixolog, ijtimoiy xodim shtati, o‘z malaka va tajribalarini oshirishlari kerakligi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishi uchun kasbga yo‘naltirish zarurligi hamda 1,3% sog‘liqlarini tiklashga yordam berish, reabilitatsiya markazidagi xizmatlarni ko‘paytirish va kelin-kuyov kurslarini tashkil qilish zaruratini taklif sifatida berishgan.

Tadqiqotda o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalariga ko‘ra hozirgi kunda respublikamiz miqyosida joylashgan reabilitatsiya markazlariga murojat qilgan, xotin-qizlarimiz asosan psixologik zo‘ravonlik (73,8 %), jismoniy zo‘ravonlik (67,5%), iqtisodiy zo‘ravonlik (52,5%), jinsiy zo‘ravonlikdan (36,3%) jabrlanganlar uchraganliklari tasdiqlandi. Jabrlanuvchilarga asosan markaz

xodimlari tomonidan yordam ko‘rsatilishi (83,8%), tuman (shahar) hokimliklariga yuborilishi (76,3%), mahalla fuqarolar yig‘inlariga jo‘natilishi(63,8%) muammoni hal qilishga taalluqli tashkilotlarga yuborilishi (50%) aniqlandi. Bu masala yuzasidan Toshkent shahri, Jizzax va Samarqand viloyatlarining reabilitatsiya markazlarining xodimlari tomonidan jabrlanuvchilarga 100 % o‘zlari yordam ko‘rsatib kelayotganliklari va faqat ayrim hollardagina tuman (shahar) hokimliklariga (5-11%) hamda tegishli tashkilotlarga yuborishlari (11-40%) aniqlandi. Ushbu xizmatlarni ko‘rsatish uchun mutaxassislar yetarli emasligi (71,3-78,8%) va shuning uchun kerakli mutaxassislar jalb etilishi (53,8%) aniqlandi.

Shu bilan bir qatorda zo‘ravonlik jabrdiydalariga xizmat ko‘rsatadigan xodimlarning malakasi Jizzax (100%), Qashqadaryo (92,1%) va Namangan viloyatlarida (87,5%) yetarli daraja ekanligi, lekin Samarqand viloyati (60%) va Toshkent shahri (40%) yuqori talabga javob bermasliklari haqida ma‘lum qilindi. Bu ko‘rsatkich 5 ta hudud orasida ko‘rib chiqilganda zo‘ravonlik jabrdiydalariga xizmat ko‘rsatadigan xodimlarning malakasi yuqoriligi deb 81,3% respondent ko‘rsatgan bo‘lsa, ularning 10% o‘rta malakaga ega ekanliklarini ma‘lum qilishdi. Bu holat reabilitatsiya markazlari mutaxassislari malakasini oshirish zaruratini ko‘rsatadi.

Markazdan chiqib ketgandan keyin ham zo'ravonlik jabrdiydasining hayoti kuzatuv ostida ekanlik (83,8%) darajasi qoniqarli ekanligi ham aniqlanildi. Lekin bu boradagi kuzatuv ishlarini yanada jadallashtirish va muntazam ravishda amalga oshirib turish bilan ziddiyatlarni bartaraf etishda va o'z navbatida zo'ravon shaxslarni ham tartibga solib turishda o'z samarasini bermay qolmaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirishda kompleks, integrativ va ilmiy asoslangan yondashuvlarni joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari va xulosalarga tayangan holda, zo'ravonlikdan jabr ko'rgan xotin-qizlarga yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirish maqsadida quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. "Mutaxassislar malakasini oshirish tizimini kuchaytirish". – Reabilitatsiya markazlari, mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi organlarda faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun muntazam ravishda malaka oshirish kurslari, treninglar va superviziya dasturlarini joriy etish zarur. Ayniqsa, travmaga yo'naltirilgan psixoterapiya, krizis-intervensiya va gender sezgir yondashuvlar bo'yicha o'quv dasturlarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

2. "Kompleks va integrativ yordam modelini joriy etish". –

Zo'ravonlik qurbonlariga psixologik, huquqiy, tibbiy va ijtimoiy yordamni uyg'unlashtirgan "keys-menejment" asosidagi yagona tizimni joriy etish tavsiya etiladi. Bu esa jabrlanuvchi bilan ishlashda uzviylik va samaradorlikni ta'minlaydi.

3. "Mutaxassislar tarkibini kengaytirish". – Reabilitatsiya markazlarida psixolog, huquqshunos, ijtimoiy xodim, tibbiyot mutaxassisi va zarur hollarda diniy maslahatchilardan iborat multidissiplinar jamoani shakllantirish lozim. Bu zo'ravonlik qurbonlariga har tomonlama yordam ko'rsatish imkonini beradi.

4. "Hududlararo va xalqaro tajribani joriy etish". – Ilg'or mahalliy va xorijiy tajribalarni o'rganish, ularni milliy sharoitga moslashtirish maqsadida onlayn seminarlar (Zoom, videokonferensiyalar), stajirovkalar va tajriba almashish dasturlarini tashkil etish zarur.

5. "Psixologik xizmatlardan foydalanish bo'yicha aholi xabardorligini oshirish". – Aholi o'rtasida zo'ravonlikning salbiy oqibatlari, yordam olish imkoniyatlari va huquqiy himoya mexanizmlari haqida targ'ibot ishlarini kuchaytirish, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish maqsadga muvofiq.

6. "Jabrlanuvchilarni kuzatuv va reabilitatsiya tizimini takomillashtirish". – Reabilitatsiya markazidan chiqqan xotin-qizlarning keyingi hayotini muntazam monitoring qilish, ularga psixologik va ijtimoiy qo'llab-

quvvatlashni davom ettirish uchun individual kuzatuv dasturlarini ishlab chiqish zarur. – Zoʻravonlik qurbonlariga masofaviy yordam koʻrsatish (onlayn konsultatsiyalar), mutaxassislar oʻrtasida tezkor aloqa oʻrnatish va maslahat berish uchun yagona elektron platforma yaratish tavsiya etiladi.

8. “Profilaktik ishlarni kuchaytirish” – Oilalarda sogʻlom psixologik muhitni shakllantirish, yoshlar va ota-onalar uchun psixologik

savodxonlikni oshirishga qaratilgan dasturlar (seminarlar, treninglar, “kelin-kuyov maktabi”)ni tashkil etish zoʻravonlikning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

9. “Kasbiy yoʻnaltirish va ijtimoiy moslashuvni qoʻllab-quvvatlash” – Zoʻravonlikdan jabr koʻrgan xotin-qizlarni kasbga yoʻnaltirish, ularning iqtisodiy mustaqilligini taʼminlashga qaratilgan taʼlim va ish bilan taʼminlash dasturlarini joriy etish zarur.

Adabiyotlar roʻyhati:

1. Oʻzbekiston Respublikasining «Xotin-qizlarni tazyiq va zoʻravonlikdan himoya qilish toʻgʻrisida»gi Qonuni // Qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi. – 2019. – 2 sentabr. – № ZRU-561. – B. 1–12.

2. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25 iyundagi 354-son qarori «Tazyiq va zoʻravonlikdan jabr koʻrgan xotin-qizlarga ijtimoiy xizmatlar koʻrsatish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida» // Qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi (Lex.uz). – 2024. – B. 1–8.

3. Shamsiev Oʻ.B. Oilaviy xolding-bola ijtimoiylashuvining psixologik mexanizmi

4. Mavlonov, D. "Suzish sporti bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik tahlili." *Uzbekistonda psixologiyani rivojlantirish muammolari: nazariya va amaliyotuyzunligi* (2021): 398-401.

5. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88.

G'aybullayeva Dilnoza Muxammadjon qizi,
Alfraganus University, "Psixologiya" kafedrası
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD
Эл. почта: Dgaybullayeva22@gmail.com

O'SMIRLARDA O'ZIGA NISBATAN ISHONCH HISSI NAMOYON BO'LISHIDA O'ZIGA BO'LGAN MUNOSABATNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada o'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan ishonchni shakllanishiga o'z-o'ziga bo'lgan ishonchning ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Unda o'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni namoyon bo'lishiga doir nazariy qarashlar ilgari surilgan. Ayniqsa, o'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni shakllanishiga o'z-o'ziga bo'lgan ishonchning ta'siri empirik ma'lumotlar asosida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Tayanch so'z va tushunchalar: o'smir, shaxs, o'z-o'ziga bo'lgan munosabat, o'z-o'ziga ishonch, o'z-o'ziga baho berish, o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'z o'ziga hurmat, autosimpatiya, boshqalardan kutilgan munosabatlarning ko'lami, o'z o'ziga qiziqish, o'z-o'ziga ishonch, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ayblash, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi tushunish.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЯ К СЕБЕ У ПОДРОСТКОВ В ПРОЯВЛЕНИИ ЧУВСТВА УВЕРЕННОСТИ В СЕБЕ

Аннотация: Целью статьи является изучение влияния уверенности в себе на формирование уверенности в себе в подростковом возрасте. В ней изложены теоретические взгляды на проявление самоотношения в подростковом возрасте. В частности, на основе эмпирических данных изучено влияние уверенности в себе на формирование отношения к себе в подростковом возрасте.

Ключевые слова: подросток, личность, самоотношение, уверенность в себе, самооценка, отношение к себе, самооценка, симпатия к себе, степень реляционных ожиданий от других, самооценка, самооценка, самооценка, отношение к себе. другие, самопринятие, самоконтроль, самообвинение, корысть, понимание себя.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF A SPECIFIC ATTITUDE IN THE MANIFESTATION OF A SELF-CONFIDENT FEELING IN ADOLESCENTS.

Annotation: The article aims to study the influence of self-confidence on the formation of self-confidence in adolescence. In it, theoretical views on the manifestation of self-relation in adolescence are put forward. In particular, the influence of self-confidence on the formation of self-attitudes during adolescence has been studied on the basis of empirical data.

Key words: adolescent, personality, self-attitude, self-confidence, self-esteem, attitude towards self, self-esteem, self-sympathy, extent of relational expectations from others, self self-interest, self-confidence, attitude towards others, self-acceptance, self-control, self-blame, self-interest, self to understand.

Kirish. O'smirlarda o'ziga, uning ichki hayotiga, shaxsiy fazilatlariga qiziqish, o'zini o'zi baholash, o'zini boshqa odamlar bilan taqqoslash zarurati paydo bo'ladi. O'smir shaxsi hali o'zining individual namoyon bo'lishini to'g'ri tahlil qilish uchun yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emasligi sababli, bolaning takabburligi, uning da'vo darajasi va guruhdagi haqiqiy mavqei o'rtasidagi ziddiyat tufayli u tengdoshlari bilan ziddiyatlarga duch kelishi mumkin.

Mavzuning dolzarbligi. Xorijiy psixologiyada o'z-o'ziga bo'lgan munosabat ko'pincha shaxsning o'zini anglashining muhim hissiy tarkibiy qismi sifatida belgilanadi. Bu, birinchidan, o'zini o'zi bilishga tayanadi, ikkinchidan, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi anglash va o'zini rivojlantirish uchun asosiy shart - sharoitlarni yaratadi.

Tadqiqotning maqsadi. o'smirlik davrida o'ziga nisbatan ishonch hissini shakllanishiga oilaviy munosabatlarning ta'sirini o'rganish orqali mazkur jarayonga ta'sir ko'rsatishning amaliy usullarini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili. Adekvat faoliyatda shaxsning o'ziga bo'lgan munosabatining asosiy pozitsiyasi rus

psixologlar tomonidan belgilanadi: B.G.Ananov, R.Berns, A.A.Bodalev, L.I. Bojovich, L.S.Vigotskiy, I.S.Kon, A.N.Leontev, M.I.Lisina, A.I.Lipkina, N.A.Menchinskaya, S.R.Panteleyev, A.M.Prixojan va boshqalar.

Rus psixologiyasida shaxs insonning atrofdagi voqelikka munosabati tizimi sifatida namoyon bo'ladi, unda uchta bo'g'in ajralib turadi – o'ziga munosabat, boshqalarga munosabat va umuman dunyoga munosabat [1]. Birinchi bo'g'in eng muhimi, chunki u insonning ijtimoiy sub'ekt sifatida har qanday namoyon bo'lish jarayonida ishtirok etadi.

N.F.Kravsova o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni o'zini o'zi anglashning ko'p o'lchovli tarkibiy-darajali tarkibiy qismi, nisbatan barqaror va shaxs tomonidan faol qo'llab-quvvatlanadigan shaxsiy xususiyat sifatida ko'rib chiqadi [5].

A.D.Astresov buni inson uchun "Men" ma'nosining ifodasi, o'ziga nisbatan barqaror ijobiy yoki salbiy tuyg'u sifatida tushunadi, unda ikkita quyi tizim mavjud o'zini o'zi hurmat qilish tizimi va hissiy-qadriyatlar munosabatlari tizimi [2].

N.N.Krilova, o'z-o'ziga bo'lgan munosabatning rivojlanishi insonning shaxs sifatida shakllanishi jarayoni bilan uzviy bog'liqligini aytadi.

Maqolaning ilmiy mohiyati.

Ishonch hissi har bir yosh davrida muhim ahamiyat kasb etadi. U asta-sekin, uning atrofidagi odamlarning munosabatlar tizimiga qo'shilishi va o'z faoliyati natijasida shakllanadi [6]. Bolaning o'ziga bo'lgan munosabati bevosita uning yaqin atrofidagi unga bo'lgan munosabatning xususiyatiga bog'liq. Ijtimoiy doiraning yetukligi va kengayishi bilan, o'z-o'ziga bo'lgan munosabat mazmuni oilaviy aloqadan tashqari jarayonda to'ldiriladi. Asta-sekin, ijtimoiy muhit bilan munosabatlar orqali o'z-o'ziga bo'lgan munosabat shakllanishining shartlanishidan shaxsning yetakchi hayotiy pozitsiyasini va uning xulq-atvor uslublarini shakllantirishdagi hal qiluvchi roliga o'tish mavjud. O'z-o'ziga bo'lgan munosabat murakkab tuzilishga ega ekanligi ham umume'tirof etilgan.

Tadqiqotning ob'yekti. O'smirlik davrida o'ziga nisbatan ishonch hissini shakllanishiga ota-ona munosabatlarining ta'siri bo'lib, Toshkent shahridagi 250-sonli umumta'lim maktabining 7-sinf o'quvchilaridan 81 nafar, 9-sinf o'quvchilaridan 66 nafar, Namangan viloyatidagi 9-sonli umumta'lim maktabining 7-sinf o'quvchilaridan 60 nafar, 9-sinf o'quvchilaridan 70 nafar, Qoraqalpog'iston Respublikasidagi 34-sonli umumta'lim maktabining 7-sinf o'quvchilaridan 42 nafar, va 9-sinf o'quvchilaridan 41 nafar jami 360 nafar respondent va ularning ota-onalari jalb etildi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar:

Tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat metodlari, shuningdek, S.R.Panteleyevning "Shaxsning o'z-o'ziga bo'lgan munosabatini aniqlash" metodikasi, G.N.Kazansevaning "O'zini o'zi baholashni o'rganish" so'rovnomalaridan foydalanildi.

Asosiy qism. O'ziga nisbatan hissiy va baholovchi munosabat ijtimoiy taqqoslash yoki jamiyatda ishlab chiqilgan normalar va ideallar bilan taqqoslash jarayonlarining natijasidir. Inson o'zida bu o'ziga xos munosabatni mustaqil ravishda kuzatishi mumkin. Bu hozirgi hayotiy tajribaga bog'liq va o'zgarishi mumkin. Biz o'sib ulg'aygan sayin, ikkita quyi tizim muvozanatlashadi [7].

I.V. Afanasenko o'z-o'ziga munosabatning tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda, ular o'zaro bog'liqligini isbotlaydi va bir butun sifatida uning modalligini belgilaydi. Bu odamning umumiy "o'ziga" yoki "qarshi" tuyg'usi, bu nisbatan barqaror, farqlanmaydi va hozirgi o'zini o'zi idrok etishga bog'liq emas. U asta-sekin rivojlanadi va tanish xarakterga ega bo'ladi.

O'z-o'ziga nisbatan ijobiy, salbiy yoki ikki tomonlama (mojaro) o'zini namoyon qilishning tarqalishiga qarab, uchta mos modallikni ajratish mumkin - ijobiy, salbiy va ambivalent [8].

Birinchisi, odatda, o'z shaxsini yaxlit qabul qilish bilan bog'liq, ikkinchisi - umumiy salbiy o'zini o'zi baholash va buzilgan o'z imidji bilan, uchinchisi - qarama-qarshi o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi qadrlash va o'zini

ayblash darajasining oshishi bilan bog'liq.

L.V.Borozdina o'zini o'zi anglashning uch xil elementini aralashtirib yubormaslik kerak, deb hisoblaydi: o'z-o'zini imidji, o'zini o'zi baholash va o'ziga bo'lgan munosabat, garchi shaxsning rivojlanishi bilan ular bir shaxsga birlashadi [4]. U.Molchanovning ta'kidlashicha, o'zini o'zi baholash - bu o'z-o'zini anglash jarayonining asosi, u asosan insonning faoliyatini belgilaydi, uning xulq-atvor va faoliyatini boshqaradi. Bu insonning o'zi haqidagi u yoki bu bilimning u uchun nima ekanligini anglashi, uning o'zi va boshqalar uchun ahamiyatini anglashidan iborat. Uning o'zagi inson tomonidan qabul qilingan qadriyatlarni o'zida mujassam etadi [2]. Bir tomondan, o'ziga bo'lgan munosabat shaxsning o'ziga xos ko'rinishlariga nisbatan pozitsiyasini aks ettiradi. Boshqa tomondan, u asosan insonning tashqi dunyo bilan munosabatlarida o'zini qanday namoyon qilishini aniqlaydi. Bu insonga ustuvorliklarni to'g'ri belgilash, kuchli va zaif tomonlarini o'zaro bog'lash va (vaziyatlar va shaxsiy imkoniyatlardan kelib chiqqan holda) kelajak istiqbollarini belgilash imkonini beradi.

R.S.Nemovning fikriga ko'ra, o'smir shaxsini individuallashtirishga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi, boshqalarning baholashlarida maksimalizm bilan birgalikda, ular ham o'zlarining individualligini topishga va namoyish etishga intilishadi, o'z-o'ziga

bo'lgan munosabatlarni rivojlantirish jarayonlarini murakkablashtirishi mumkin: "...individuallashtirish bir vaqtning o'zida o'zini o'zi namoyon qilish va boshqasining ichki dunyosiga kirib boradigan keskin ehtiyojni keltirib chiqaradi" [10].

T.S.Levining [9] asarida taqdim etilgan qulay o'z-o'ziga munosabat modeliga asoslanib, optimal o'z-o'ziga bo'lgan munosabat tuzilishini aniqlash yoki biz aytganimizdek, o'smirning shaxsi uchun qulay o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni ko'rib chiqish mumkin bo'ladi. Va o'ziga bo'lgan munosabatning o'zi murakkab tuzilmani ifodalashi xususida fikr yuritilganda, uning tarkibiy qismlarining ma'lum bir ifodasi va munosabatlari qulay hisoblanadi. Bundan tashqari, S.Panteleyevning fikrlariga ko'ra [11] o'z-o'ziga bo'lgan munosabat tarkibiga quyidagi tarkibiy qismlar kiradi: yaqinlik, o'ziga ishonch, o'zini o'zi boshqarish, aks ettirilgan o'z-o'ziga munosabat, o'zini o'zi baholash, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi bog'lash, ichki ziddiyat va o'zini ayblash.

O'ziga ijobiy munosabatda bo'lgan odam o'ziga nisbatan ochiq bo'lishga imkon beradi, ya'ni, o'zining haqiqiy qiyofasini o'zidan yashirmaydi.

Agar insonning ishlashi o'rtacha diapazonga tushib qolsa, u o'z-o'ziga bo'lgan munosabati ko'pchilik insonlar bilan bir xil ekanligiga ishonch hosil qilishi mumkin. Biroq, ko'p odamlar uchun bu qadriyatlar optimaldan uzoqdir, bunda odam o'zini psixologik jihatdan qulay his qiladi. [16,19]

Jumladan, T.S.Levi [9] tomonidan olib borilgan uzoq muddatli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "o'z-o'zini qabul qilish" shkalasi bo'yicha o'rtacha statistik ko'rsatkichlar optimaldan sezilarli darajada past ekanligidan dalolat beradi. Shuningdek, o'z-o'ziga bo'lgan munosabat modeli psixokorreksiya ishlari jarayonida ko'rsatma bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar va amaliy misollar. Shunday qilib, o'smir uchun o'z-o'ziga bo'lgan munosabatni shakllantirish, birinchi navbatda, o'z shaxsini

shakllantirishga, lekin atrofdagi odamlarning ta'siriga, ijtimoiy faoliyat sub'ekti sifatida o'ziga nisbatan oqilona munosabatda bo'lishga, o'zini o'zi hurmat qilishga va atrofdagi tengdoshlarining o'ziga nisbatan hurmatiga asoslanadi. Agar o'smir o'zini o'zi bo'lishga imkon bersa, o'zini barcha xilma-xillikda afzalliklari va kamchiliklari bilan qabul qilsa, bu o'z-o'ziga bo'lgan munosabatning rivojlanishidan, uning realizmidan va yuqori moslashuvchanligidan dalolat beradi.

1-jadval

O'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan ishonch va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatning tarkibiy qismlari o'rtasidagi aloqadorlik

O'z-o'ziga bo'lgan ishonch komponentlari	O'z-o'ziga bo'lgan munosabatning tarkibiy qismlari											
	O'z-o'ziga bo'lgan munosabat	O'z-o'ziga hurmat	Autosimpatiya	Boshqalardan kutilgan munosabat	O'z-o'ziga qiziqish	O'z-o'ziga ishonch	Boshqalarga	O'zini o'zi qabul qilish	O'zini o'zi boshqartirish	O'zini o'zi ziyablash	O'z-o'ziga qiziqish	O'zini o'zi tushunish
Kasbiy faoliyatda	0,13**	0,14**	0,21**	0,19**	0,11*	-0,05	0,11*	0,17**	-0,06	0,02	0,04	0,08
Intellectual sohada	0,15**	0,11*	0,25**	0,11*	0,11**	0,03	0,09	0,21**	0,02	0,02	0,13	-0,03
Maishiy muammolarni hal qilishda	0,09	0,11*	0,12*	0,12*	0,07	-0,03	0,07	0,12*	-0,03	0,12*	0,03	0,01
Yaqin odamlari (do'stlari) bilan o'zaro	0,13**	0,11*	0,16**	0,18**	0,11*	-0,08	0,14**	0,19**	0,05	0,06	0,04	-0,03

munosabat larni qurishda												
Qo'l ostidagilar bilan o'zaro munosabat larni qurishda	0,0 8	0,1 1*	0,1 6**	0,0 9	0,0 2	- 0,0 9	- 0, 01	0,1 2*	- 0,0 6	0, 13 *	0, 00 2	0,00 6
Yuqori turuvchi (boshliqlar) bilan o'zaro munosabat larni qurishda	0,0 3	0,0 3	0,1 3*	0,0 6	0,0 5	- 0,1 1*	0, 06	0,0 6	- 0,1 1*	0, 09	0, 00 7	- 0,05
Farzandlar (bolalar) bilan o'zaro munosabat larni qurishda	0,0 7	0,0 9	0,1 5**	0,1 8**	0,0 2	0,0 3	0, 08	0,0 9	0,0 01	0, 00 9	- 0, 01	- 0,05
Oilada o'zaro munosabat larni qurishda	0,0 9	0,0 9	0,1 6**	0,1 2*	0,0 5	- 0,0 1	0, 03	0,0 9	- 0,0 7	0, 09	- 0, 01	- 0,00 6
Ota-onasi bilan o'zaro munosabat larni qurishda	0,1 6**	0,1 1*	0,2 8**	0,1 5**	0,1 2*	0,0 2	0, 06	0,2 4**	0,0 2	0, 05	0, 04	- 0,05
Qarama- qarshi jins vakillariga yoqishda	0,0 5	- 0,1 1*	0,1 1*	0,1 6**	0,1 5**	- 0,1 2*	0, 14 **	0,1 4**	- 0,0 7	0, 00 4	0, 05	- 0,07
Bo'sh vaqtini qiziqarli o'tkazishda	0,0 7	0,0 3	0,1 4**	0,1 1*	0,1 4**	- 0,0 2	0, 03	0,1 5**	0,0 1	0, 02	0, 00 8	- 0,14 **

o'ziga ishonch												
O'z-o'ziga ishonch	0,0 9	0,0 1	0,1 6**	0,0 8	0,1 8**	0,0 6	0, 1	0,1 1*	- 0,0 8	0, 03	0, 06	- 0,12 *
Ijtimoiy jasorat	- 0,1 0	- 0,0 3	- 0,0 6	- 0,1 0*	- 0,0 6	0,1 5**	- 0, 13 *	- 0,0 8	0,1 0	0, 06	- 0, 02	0,12 *
Ijtimoiy munosabat larda tashabbusk orlik	0,0 6	- 0,0 6	- 0,0 1	- 0,1 0*	- 0,0 3	- 0,0 5	- 0, 06	- 0,0 3	0,0 8	0, 10	- 0, 07	- 0,04

Jadval natijalariga ko'ra, kasbiy faoliyatda o'z-o'ziga bo'lgan ishonch o'z o'ziga bo'lgan munosabat bilan ($r=0,13$; $p<0,01$), o'z o'ziga hurmat bilan ($r=0,14$; $p<0,01$), autosimpatiya bilan ($r=0,21$; $p<0,01$), boshqalardan kutilgan munosabatlarning ko'lami bilan ($r=0,19$; $p<0,01$), o'zini o'zi qabul qilish bilan ($r=0,17$; $p<0,01$) yuqori darajada, boshqalarga munosabat bilan ($r=0,11$; $p<0,05$) ahamiyatli darajada aloqadorlikka ega ekanligi qayd qilindi.

Intellectual sohada o'z-o'ziga bo'lgan ishonch o'z o'ziga bo'lgan munosabat bilan ($r=0,24$; $p<0,01$), autosimpatiya bilan ($r=0,24$; $p<0,01$), o'z o'ziga qiziqish bilan ($r=0,24$; $p<0,01$), o'zini o'zi qabul qilish bilan ($r=0,24$; $p<0,01$) yuqori daraja o'z o'ziga hurmat bilan ($r=0,11$; $p<0,05$) boshqalardan kutilgan munosabatlarning ko'lami bilan ($r=0,11$; $p<0,05$) ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi qayd qilindi. Empirik

ma'lumotlar tahliliga ko'ra, maishiy muammolarni hal qilishga bo'lgan ishonch o'z o'ziga hurmat bilan ($r=0,11$; $p<0,05$) autosimpatiya bilan ($r=0,12$; $p<0,05$) boshqalardan kutilgan munosabatlarning ko'lami bilan ($r=0,12$; $p<0,05$) o'zini o'zi qabul qilish bilan ($r=0,12$; $p<0,05$) o'zini o'zi ayblash bilan ($r=0,12$; $p<0,05$) ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi kuzatildi. Shuningdek, maishiy muammolarni hal qilishga bo'lgan ishonch o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'z o'ziga qiziqish, o'z-o'ziga ishonch, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi boshqarish, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi tushunish bilan o'zaro aloqador bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi aniqlandi. Ta'kidlash joizki, maishiy muammolarni hal qilishga bo'lgan ishonch o'smir o'ziga nisbatan hurmat hissini ortirishi, autosimpatiya, boshqalar tomonidan bildirilayotgan munosabatlarning ko'lami, o'zini o'zi qabul qilish negizida yuzaga keladigan

o'zini o'zi ayblash jarayonlari bilan hamohang ravishda rivojlanish isbotlandi.

Natijalardan ko'rinadiki, yaqin odamlari (do'stlari) bilan o'zaro munosabatlarni qurishga bo'lgan ishonch o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlar tizimi, autosimpatiya, boshqalardan kutilgan munosabat, o'zini o'zi qabul qilish kabi refleksiv jarayonlar bilan uzviy aloqadorlikka ega ekanligi qayd etildi.

Shuningdek, qo'l ostidagilar bilan o'zaro munosabatlarni qurishga bo'lgan ishonch o'z o'ziga bo'lgan munosabat, boshqalardan kutilgan munosabatlarning ko'lami, o'z o'ziga qiziqish, o'z-o'ziga ishonch, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi boshqarish, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi tushunish bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil komponent sifatida gavdalanadi.

O'z navbatida yuqori turuvchi (boshliqlar) bilan o'zaro munosabatlarni qurishga bo'lgan ishonchni o'smir shaxsida tarkib topishi autosimpatiya bilan uyg'un rivojlanishi kuzatilsa, o'z-o'ziga ishonch va o'zini o'zi boshqarish bilan qarama-qarshi xarakterga ega ekanligi kuzatildi. Shuningdek, yuqori turuvchi (boshliqlar) bilan o'zaro munosabatlarni qurishga bo'lgan ishonch o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'z o'ziga hurmat, boshqalardan kutilgan munosabatlarning ko'lami, o'z o'ziga qiziqish, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi ayblash, o'z o'ziga qiziqish,

o'zini o'zi tushunish bilan o'zaro aloqadorlikka ega bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi aniqlandi.

Ayniqsa, farzandlar (bolalar) bilan o'zaro munosabatlarni qurishga ishonch o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'z o'ziga hurmat, o'z o'ziga qiziqish, o'z-o'ziga ishonch, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ayblash, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi tushunish bilan o'zaro bog'liqlikka ega bo'lmasdan mustaqil komponent ekanligi ko'rsatiladi.

Shuningdek, oilada o'zaro munosabatlarni qurishga ishonch o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'z o'ziga hurmat, o'z o'ziga qiziqish, o'z-o'ziga ishonch, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ayblash, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi tushunish bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil komponent ekanligi kuzatildi.

O'z navbatida ota-onasi bilan o'zaro munosabatlarni qurishga bo'lgan ishonch o'ziga nisbatan autosimpatiya, boshqalardan kutilgan munosabatlar darajasi, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi qabul qilish va hurmat qilish bilan o'zaro bog'liq ekanligi izohlandi. Natijalardan ko'rinadiki, ota-onasi bilan o'zaro munosabatlarni qurishga bo'lgan ishonch o'z-o'ziga ishonch, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ayblash, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi tushunish bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil komponent ekanligi qayd etildi.

Xulosa. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, o'smirlik davrida qarama-qarshi jins vakillariga yoqishga bo'lgan ishonch o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ayblash, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi tushunish kabi jarayonlar bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi aniqlandi.

Ayniqsa, bo'sh vaqtini qiziqarli o'tkazishda o'ziga ishonch o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'z o'ziga hurmat, o'z-o'ziga ishonch, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ayblash, o'z o'ziga qiziqish o'zaro aloqadorlikka ega bo'lmasdan mustaqil soha ekanligi ko'rsatildi. O'z navbatida o'smir shaxsida bo'sh vaqtini qiziqarli o'tkazishga bo'lgan ishonch o'z-o'ziga qiziqish, o'zini o'zi qabul qilish, boshqalarning unga nisbatan munosabatlari tizimiga bog'liq ekanligi kuzatildi. [15,17]

Natijalardan ko'rinadiki, o'smir shaxsining o'z-o'ziga ishonchi ulardagi autosimpatiya, o'z-o'ziga bo'lgan qiziqishlar darajasi, o'zini o'zi qabul qilish muhim hisoblansada, o'zini o'zi tushunishning ortishi ularda o'z-o'ziga bo'lgan ishonchni kamayishiga olib keladi. Ayniqsa, o'smirlik davrida ijtimoiy jasorat o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'z o'ziga hurmat, autosimpatiya, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ayblash, o'z o'ziga qiziqish o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi aniqlandi.

O'z navbatida ijtimoiy munosabatlarda tashabbuskorlikni shakllanganligi ularda boshqalardan kutilgan munosabatning rivojlanmasligi bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, ijtimoiy munosabatlarda tashabbuskorlik o'z o'ziga bo'lgan munosabat, o'z o'ziga hurmat, autosimpatiya, o'z o'ziga qiziqish, o'z-o'ziga ishonch, boshqalarga munosabat, o'zini o'zi qabul qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi ayblash, o'z o'ziga qiziqish, o'zini o'zi tushunish bilan o'zaro bog'liqlikka ega bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi qayd etildi.

Xulosalarga tayangan holda, **amaliy takliflarni** keltiramiz:

1. O'smirlik davri shaxs taraqqiyotida muhim davr sifatida e'tibor qaratiladi;

2. Shaxsda o'z-o'ziga bo'lgan ishonchning tarkib topishi ulardagi o'zini o'zi anglash, nazorat qilish, o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi tarbiyalash kabi refleksiv jarayonlarning ta'sir negizida amalga oshadi.

3. O'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan ishonch va o'z-o'ziga bo'lgan munosabat o'rtasida mustahkam ijobiy aloqadorlik ko'zga tashlanib, mazkur hodisalarning o'zaro samarali rivojlanishini taqazo etadi.

4. O'smirlik davrida o'z-o'ziga bo'lgan ishonchning rivojlanishi ulardagi hayot haqidagi tasavvurlarning tarkib topishi, shaxsga nisbatan pozitiv yondashuvlarni tarkib topishi bilan taqazolanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ананьев Б.Г. Избранные труды по психологии / Б.Г. Ананьев. – СПб:

Издательство: Санкт-Петербургского университета, 2007. - 412 с.

2. Астрецов Д. А. Методологические подходы к изучению самоотношения в психологии / Д. А. Астрецов. — Текст: электронный // cyberleninka: [сайт]. — URL: /https://cyberleninka.ru/article/n/ metodologicheskie-podhody-k-izucheniyu-samootnosheniya-v-psihologii

3. Бороздина Л.В. Самооценка в структуре самосознания // Факторы риска психосоматических заболеваний: Учеб. пособие. М., 2008.

4. Бороздина Л.В., Молчанова О.Н. Самооценка в разных возрастных группах: от подростков до престарелых. М., 2001.

5. Кравцова Н.Ф. Основные этапы развития ценностного самоотношения (от младенческого до младшего подросткового возраста) // Университетские чтения – 2013. Материалы научно-методических чтений ПГЛУ. Часть IX. Пятигорск: ПГЛУ, 2013. С. 73-77

6. Крылова Н. Н. Диагностика структуры самоотношения студентов / Н. Н. Крылова // Культурное и историческое наследие в образовании и науке : материалы IX Междунар. науч.-метод. конф. / под ред. проф. А. Н. Андреева, И. И. Масловой. – Пенза : Изд-во Пенз. филиала РГУИТП, 2013. – С. 99–103.

7. Кузьмина Н.В. Профессионализм педагогической деятельности [Текст] /Н.В. Кузьмина. - СПб.: Речь, 1993. - 353с.

8. Кузьмина Н.В. Формирование педагогических способностей. [Текст] / Н.В.Кузьмина. - Л.: Изд-во ЛГУ. - 1961. 98с.

9. Леви Т. С. Психология телесности в ракурсе личностного развития // Психология телесности между душой и телом / ред.-сост. В. П. Зинченко, Т. С. Леви. М. : АСТ. 2005

10. Немов Р.С. Психология. Москва: ВЛАДОС, 2003.

11. Пантеев С.Р. Стрoение самоотношения как эмоционально-оценочной системы[Текст]: Дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01 /С.Р. Пантеев. -М., 1989. - 202 с.

12. Umarov, B. M. Талаба ёшлар социал интеллектининг озига хос хусусиятлари. *Psixologiya Учредители: Бухарский государственный университет*, (3), 56-59.

13. Qizi,S.M.S.A., & Mengboyevich,U.B. (2025). Farzand tarbiyasida oilaviy muhitning psixopedagogik rolini o'rganish. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(4-2), 46-50.

14. Sanaqulova, F., & Umarov, B. (2025). Oila tarbiyasida o'spirin yoshdagi bolalarni mustaqil hayotga tayyorlashning pedagogik va psixologik mexanizmlari. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(4-2), 41-45.

15. Nazarov, R. (2026). 12–14 yoshdagi futbolchilarni musobaqalarga tayyorlash jarayonida ruhiy zo'riqishni bartaraf etish usullari. *Ijtimoiy-gumanitar*

sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar, 3(2), 288-292.

16. Tulyaganova, D. Oilaviy Nizolarning Bolalar Psixikasiga Ta'siri. *Maktabga-cha va Maktab Ta'limi Jurnal*, 676030.

17. Mavlanov, D. (2026). O'smir suzuvchilardagi ichki nizolar va ularning sport faoliyatiga ta'siri. *Fanlararo ilmiy tadqiqotlar*, 1(2), 55-61.

18. Makhmudjanovna, N. M., Tairovna, T. F., Kurbanovna, A. D., Kurbanovna, D. A., Abdulkhaevna, Y. K., & Tashaliyeva, S. (2026). The role of critical thinking and soft skills in enhancing the social activity of female students. *Scientific culture*, 12(5 part 1), 748.

19. Xujayev, M. I. (2018). THE COVERAGE OF THE PROBLEM OF NATIONALITY AND ITS ROLE ON THE PRESENT DAY IN AHMAD ZAKI VALADI'S WORK. *Мировая наука*, (6 (15)), 61-63.

20. Хужаев, М. И. (2018). АХМАД ЗАКИ ВАЛИДИЙНИНГ ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ. In *Инновационные подходы в современной науке* (pp. 177-182).

21. Khujaev, M. (2024). AHMED ZAKI: ON THE IDEAS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY. *Экономика и социум*, (1 (116)), 235-239.

22. Baxtiyarovna, Z. B. (2025). Yangi o'zbekiston sharoitida oilaviy tarbiya qadriyatlarining o'zgarishi. *Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar*, 2(2), 60-62

23. Кулдашева, Г. Д. (2026). Эффективные модели цифровой трансформации высшего образования. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 84(3), 451-457

*Xudoyorova Madina Xolmo'min qizi,
Alfraganus university Psixologiya kafedrasida katta o'qituvchi, psixologiya
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

SHAXSLARDA SUBYEKTIV BAXT VA MOLIVAVIY SAVODXONLIKNING O'ZARO KORELYATSIYASIGA TA'SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Annotatsiya: Shaxslarda subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlik hamda unga ta'sir etuvchi psixologik omillar chuqur tahlil qilinadi. tadqiqot davomida emotsional barqarorlik, o'zini nazorat qilish, motivatsiya va moliyaviy qaror qabul qilish xulq-atvori o'rganildi. natijalar moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan shaxslarda subyektiv baxt darajasi ham yuqori ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: Subyektiv baxt, moliyaviy savodxonlik, psixologik omillar, stress, motivatsiya, korelyatsiya

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КОРРЕЛЯЦИЮ СУБЪЕКТИВНОГО СЧАСТЬЯ И ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация: В данной статье проводится углублённый анализ взаимосвязи между субъективным благополучием и финансовой грамотностью личности, а также рассматриваются психологические факторы, влияющие на данную корреляцию. В ходе исследования были изучены такие переменные, как эмоциональная устойчивость, самоконтроль, мотивация и поведенческие особенности принятия финансовых решений. Полученные результаты свидетельствуют о том, что у лиц с более высоким уровнем финансовой грамотности наблюдается более высокий уровень субъективного счастья.

Ключевые слова: субъективное счастье, финансовая грамотность, психологические факторы, стресс, мотивация, корреляция

PSYCHOLOGICAL FACTORS INFLUENCING THE CORRELATION BETWEEN SUBJECTIVE WELL-BEING AND FINANCIAL LITERACY

Annotation: This article provides an in-depth analysis of the relationship between subjective well-being and financial literacy, as well as the psychological factors influencing this correlation. The study examines key variables such as emotional stability, self-control, motivation, and financial decision-making behavior. The findings indicate that individuals with higher levels of financial literacy tend to demonstrate higher levels of subjective happiness.

Key words: Subjective well-being, financial literacy, psychological factors, stress, motivation, correlation

Kirish

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida inson farovonligi masalasi ko'p qirrali va kompleks hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda shaxsning hayot sifati nafaqat uning moddiy resurslari va iqtisodiy imkoniyatlari bilan, balki psixologik holati, emotsional barqarorligi va ichki qoniqish darajasi bilan ham bevosita belgilanadi. Shu jihatdan, subyektiv baxt tushunchasi psixologiya fanida muhim nazariy va amaliy kategoriyalardan biri sifatida qaraladi. Subyektiv baxt insonning o'z hayotini umumiy baholashi, undan qoniqish hosil qilishi hamda ijobiy va salbiy emotsiyalar muvozanati orqali ifodalanadi.

Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy munosabatlar tizimida moliyaviy savodxonlik ham shaxs farovonligini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Moliyaviy savodxonlik insonning daromad va xarajatlarni boshqarish, moliyaviy rejalashtirish, jamg'arma yaratish, investitsion qarorlar qabul qilish hamda moliyaviy xavflarni baholash kabi ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalar nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki shaxsning psixologik xotirjamligi va kelajakka bo'lgan ishonchini ham mustahkamlaydi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodxonlik darajasi past bo'lgan shaxslarda stress, xavotir va noaniqlik hissi yuqori bo'ladi, bu esa ularning subyektiv baxt

darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, moliyaviy jihatdan ongli va savodli shaxslar o'z hayotini samarali rejalashtira oladi, moliyaviy muammolarni boshqarishda ancha barqaror bo'ladi va natijada yuqori darajadagi psixologik farovonlikka erishadi.

Shunday qilib, subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan ikki muhim ijtimoiy-psixologik hodisa hisoblanadi. Ularning o'zaro ta'siri shaxsning hayot sifati, ijtimoiy moslashuvi va umumiy farovonlik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Mazkur masalani chuqur o'rganish psixologiya, iqtisodiyot va ta'lim sohaları kesishgan nuqtada dolzarb ilmiy yo'nalish sifatida ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy savodxonlik darajasi shaxs va jamiyat farovonligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, amaliy kuzatuvlar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodxonlikning past darajasi nafaqat iqtisodiy muammolarni, balki qator psixologik muammolarni ham keltirib chiqaradi. Xususan, moliyaviy resurslarni noto'g'ri boshqarish, daromad va xarajalar o'rtasidagi nomutanosiblik, ortiqcha qarz yukining shakllanishi hamda moliyaviy majburiyatlarni bajara olmaslik holatlari inson ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bunday vaziyatlarda shaxslarda doimiy stress, xavotir, kelajakdan qoʻrquv va psixologik beqarorlik kuzatiladi. Ayniqsa, uzoq muddatli qarz majburiyatlari, kreditga qaramlik va iqtisodiy noaniqlik shaxsning emotsional barqarorligini izdan chiqaradi hamda uning hayotdan qoniqish darajasini pasaytiradi. Notoʻgʻri investitsiya qarorlari va moliyaviy risklarni yetarlicha baholay olmaslik esa nafaqat moddiy yoʻqotishlarga, balki shaxsning oʻziga boʻlgan ishonchi pasayishiga ham olib keladi.

Shuningdek, moliyaviy savodxonlik yetishmasligi ijtimoiy moslashuv jarayoniga ham salbiy taʼsir koʻrsatadi. Bunday shaxslar koʻpincha iqtisodiy muhitdagi oʻzgarishlarga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladi, bu esa ularning ijtimoiy faolligi va hayot sifati pasayishiga sabab boʻladi. Natijada, moliyaviy muammolar psixologik muammolar bilan uygʻunlashib, kompleks salbiy holatni yuzaga keltiradi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, moliyaviy savodxonlik va uning psixologik jihatlarini oʻrganish, ayniqsa subyektiv baxt bilan oʻzaro bogʻliqligini aniqlash dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon boʻladi. Mazkur yoʻnalishda olib boriladigan tadqiqotlar nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki amaliy jihatdan ham ahamiyatga ega boʻlib, shaxslarning psixologik farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Muammoni qoʻyilishi. Tadqiqotda quyidagi savollarga javob izlanadi:

- moliyaviy savodxonlik subyektiv baxtga qanday taʼsir qiladi?
- psixologik omillar bu jarayonda qanday rol oʻynaydi?

Tadqiqot maqsadi: Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi shaxslarda subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni kompleks ravishda aniqlash hamda ushbu bogʻliqlikka taʼsir etuvchi psixologik omillarni ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida subyektiv baxtning asosiy komponentlari — hayotdan qoniqish darajasi, ijobiy va salbiy emotsiyalar nisbati, shuningdek, umumiy psixologik farovonlik koʻrsatkichlari oʻrganiladi.

Shu bilan birga, moliyaviy savodxonlikning tarkibiy elementlari, jumladan moliyaviy bilimlar, moliyaviy qaror qabul qilish koʻnikmalari, daromad va xarajatlarni boshqarish, jamgʻarma shakllantirish hamda moliyaviy risklarni baholash qobiliyatlari tahlil qilinadi. Ushbu omillarni oʻrganish orqali subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir mexanizmlarini aniqlash koʻzda tutiladi.

Mavzu boʻyicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili:

Subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik masalasi zamonaviy psixologiya va iqtisodiyot fanlarida keng oʻrganilayotgan yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur masala boʻyicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar

ushbu ikki ko'rsatkich o'rtasida muhim o'zaro bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi.

Subyektiv baxt tushunchasi psixologiya fanida chuqur o'rganilgan bo'lib, E. Diener (1984) tomonidan ishlab chiqilgan nazariyada u insonning hayotdan qoniqish darajasi, ijobiy va salbiy emotsiyalar muvozanati orqali baholanadi. Ushbu yondashuv asosida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, subyektiv baxt shaxsning psixologik farovonligini belgilovchi asosiy indikatorlardan biridir. Keyingi izlanishlarda ham ushbu ko'rsatkich insonning ijtimoiy moslashuvi va umumiy hayot sifati bilan bevosita bog'liqligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Moliyaviy savodxonlik masalasi esa A. Lusardi va O. Mitchell (2014) tadqiqotlarida keng yoritilgan bo'lib, ular moliyaviy bilim va ko'nikmalar shaxsning iqtisodiy qarorlar qabul qilish samaradorligini oshirishini ta'kidlaydi. Ularning ilmiy natijalariga ko'ra, moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan shaxslar jamg'arma qilishga moyil bo'lib, uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirishni amalga oshirishda faolroq ishtirok etadi. Bu esa o'z navbatida ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi.

Subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlik masalasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy barqarorlik insonning psixologik holatiga sezilarli ta'sir

ko'rsatadi. D. Kahneman va A. Deaton (2010) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda daromad darajasi va hayotdan qoniqish o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligi aniqlangan, biroq ma'lum darajadan keyin daromadning ortishi subyektiv baxtga kuchli ta'sir ko'rsatmasligi ta'kidlangan. Bu esa moliyaviy omillar bilan bir qatorda psixologik omillarning ham muhim ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, D. Goleman (1995) tomonidan ishlab chiqilgan emotsional intellekt nazariyasiga ko'ra, shaxsning emotsiyalarni boshqarish qobiliyati uning qaror qabul qilish jarayonlariga, jumladan moliyaviy xulq-atvoriga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. A. Bandura (1997) esa o'z-o'ziga ishonch nazariyasida shaxsning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchi uning faoliyati samaradorligini belgilovchi muhim omil ekanligini asoslab bergan. Bu omil moliyaviy qarorlar qabul qilishda ham muhim rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, R. Ryan va E. Deci (2000) tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasi shuni ko'rsatadiki, ichki motivatsiya va psixologik ehtiyojlarning qondirilishi insonning umumiy farovonligi va baxt darajasini oshiradi. Ushbu yondashuv moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishda motivatsion omillarning ahamiyatini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki,

subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlik ko'p omilli xarakterga ega bo'lib, unda psixologik omillar muhim vositachi rolni bajaradi. Mazkur yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar shaxsning psixologik va iqtisodiy farovonligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning ilmiy mohiyati. Mazkur maqolaning ilmiy mohiyati shundan iboratki, unda subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik kompleks tarzda tahlil qilinadi hamda ushbu bog'liqlikka ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar aniqlanadi. Tadqiqot natijasida moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan shaxslarda subyektiv baxt ko'rsatkichlari yuqoriroq ekanligi ilmiy asosda isbotlangan.

Shuningdek, o'zini nazorat qilish, emotsional barqarorlik, motivatsiya va stressni boshqarish kabi psixologik omillar mazkur bog'liqlikda muhim vositachi rol o'ynashi aniqlangan. Shu orqali maqolada shaxsning psixologik farovonligini oshirishda moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Tadqiqot obyekti: Mazkur tadqiqotning ob'ekti sifatida shaxslarda subyektiv baxt darajasi va moliyaviy savodxonlik holati tanlab olingan. Tadqiqot doirasida turli yosh va ijtimoiy qatlamga mansub respondentlarning psixologik

farovonligi hamda moliyaviy bilim va ko'nikmalari o'rganildi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar: psixologik testlar, so'rovnoma, korelyatsion tahlil, statistik metodlar. Umumiy 150 nafar respondent ishtirok etdi.

Asosiy qism. Mazkur tadqiqot doirasida shaxslarda subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda ushbu bog'liqlikka ta'sir etuvchi psixologik omillar empirik va nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida respondentlarning psixologik farovonlik darajasi, moliyaviy bilimlari va moliyaviy xulq-atvor ko'rsatkichlari o'zaro solishtirildi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, subyektiv baxt darajasi yuqori bo'lgan shaxslar odatda moliyaviy resurslarni boshqarishda ancha ongli va ehtiyotkor yondashuvni namoyon etadi. Bunday shaxslar daromad va xarajatlarni rejalashtirish, jamg'arma yaratish hamda moliyaviy xavflarni baholashda yuqori natijalarni ko'rsatadi. Bu esa moliyaviy savodxonlik nafaqat iqtisodiy bilimlar majmui, balki psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq ekanligini tasdiqlaydi.

Empirik natijalar shuni ko'rsatdiki, moliyaviy savodxonlik darajasi bilan subyektiv baxt o'rtasida ijobiy o'rtacha kuchga ega korelyatsiya mavjud ($r \approx 0,64$). Ushbu natija shuni anglatadiki, moliyaviy bilim va ko'nikmalarning ortishi shaxsning hayotdan qoniqish darajasini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa,

moliyaviy barqarorlikka erishgan shaxslarda emotsional barqarorlik va psixologik xotirjamlik yuqoriroq darajada kuzatiladi.

Tadqiqot davomida psixologik omillarning ushbu bog'liqlikdagi o'zni alohida o'rganildi. Olingan natijalarga ko'ra, o'zini nazorat qilish (self-control) darajasi yuqori bo'lgan shaxslar moliyaviy qarorlarni qabul qilishda impulsiv xatti-harakatlardan qochadi va uzoq muddatli manfaatlarni ustuvor qo'yadi. Bu esa ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan birga, umumiy hayotdan qoniqish darajasini ham oshiradi.

Bundan tashqari, emotsional barqarorlik ham muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Stress va xavotir darajasi past bo'lgan shaxslar moliyaviy muammolarga nisbatan konstruktiv yondashadi va muammolarni samarali hal etishga moyil bo'ladi. Aksincha, yuqori darajadagi stress va emotsional beqarorlik moliyaviy xatoliklar ehtimolini oshiradi va subyektiv baxt darajasini pasaytiradi.

Motivatsion omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ichki motivatsiyaga ega bo'lgan shaxslar moliyaviy savodxonlikni oshirishga intiladi, o'z ustida ishlaydi va yangi bilimlarni egallashga harakat qiladi. Bu esa ularning moliyaviy xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartiradi.

Kelajakni rejalashtirish qobiliyati ham muhim determinant sifatida aniqlangan. Uzoq muddatli

maqsadlarga ega bo'lgan shaxslar moliyaviy resurslarni samarali taqsimlaydi va ortiqcha xarajatlardan tiyiladi. Bu esa ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan birga, psixologik farovonlikni ham oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot davomida respondentlarning moliyaviy xulq-atvori tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, moliyaviy savodxonligi yuqori bo'lgan shaxslar quyidagi xususiyatlarga ega:

- daromad va xarajatlarni muntazam nazorat qiladi;
- jamg'arma yaratishga intiladi;
- moliyaviy risklarni baholashga qodir;
- impulsiv xaridlarni kamaytiradi.

Ushbu ko'rsatkichlar shuni tasdiqlaydiki, moliyaviy savodxonlik nafaqat iqtisodiy muvaffaqiyat, balki psixologik farovonlikni ham ta'minlaydi.

Natijalar tahlili asosida shuni ta'kidlash mumkinki, subyektiv baxt va moliyaviy savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlik bevosita emas, balki psixologik omillar orqali vositali tarzda amalga oshadi. Ya'ni, psixologik resurslar (o'zini nazorat qilish, motivatsiya, stressga chidamlilik) ushbu bog'liqlikni kuchaytiruvchi asosiy mexanizm hisoblanadi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsning moliyaviy savodxonligini oshirish orqali uning subyektiv baxt darajasini ham oshirish mumkin. Shu sababli, moliyaviy ta'lim dasturlariga psixologik trening va rivojlantiruvchi

komponentlarni kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Natijalar va amaliy misollar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shaxslarda moliyaviy savodxonlik darajasi bilan subyektiv baxt o'rtasida ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjud. O'tkazilgan korelyatsion tahlil natijasida ushbu ko'rsatkichlar o'rtasida o'rtacha kuchga ega ijobiy bog'liqlik aniqlanib ($r = 0,64$), moliyaviy bilim va ko'nikmalarning oshishi shaxsning hayotdan qoniqish darajasini sezilarli darajada yaxshilashi isbotlandi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan respondentlar nafaqat moliyaviy qarorlarni ongli qabul qiladi, balki psixologik jihatdan ham barqaror, stressga chidamli va o'z hayotini samarali boshqarishga moyil bo'ladi. Aksincha, moliyaviy savodxonlik darajasi past bo'lgan shaxslarda xavotir, noaniqlik va emotsional beqarorlik darajasi yuqoriroq kuzatildi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari psixologik omillarning ushbu jarayondagi vositachilik rolini tasdiqladi. Xususan, o'zini nazorat qilish, motivatsiya darajasi va stressni boshqarish qobiliyatlari yuqori bo'lgan shaxslarda moliyaviy savodxonlikning subyektiv baxtga ta'siri yanada kuchliroq namoyon bo'ldi. Bu esa psixologik resurslar moliyaviy xulq-atvor samaradorligini oshirish orqali umumiy farovonlikka ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Natijalar va amaliy misollar. Birinchidan, moliyaviy savodxonligi yuqori bo'lgan shaxs o'z daromadini rejalashtirish, xarajatlarni nazorat qilish va jamg'arma yaratishga alohida e'tibor qaratadi. Natijada, u kutilmagan moliyaviy muammolarga duch kelganda kamroq stress holatini boshdan kechiradi va o'zini psixologik jihatdan barqaror his qiladi. Ikkinchidan, moliyaviy savodxonligi past bo'lgan shaxs impulsiv xaridlar qiladi, qarzlardan ortiqcha foydalanadi va kelajak uchun rejalashtirishga e'tibor bermaydi. Bunday holat uzoq muddatda moliyaviy qiyinchiliklar, stress va hayotdan qoniqmaslik hissining kuchayishiga olib keladi. Uchinchidan, O'zini nazorat qilish darajasi yuqori bo'lgan shaxs moliyaviy qarorlarni qabul qilishda hissiyotlarga berilmaydi, balki mantiqiy va uzoq muddatli manfaatlarga asoslanadi. Bu esa uning moliyaviy barqarorligini ta'minlab, subyektiv baxt darajasini oshiradi. To'rtinchidan, stressni samarali boshqara oladigan shaxs iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelganda ham vaziyatni real baholaydi va muammoni hal qilish yo'llarini izlaydi. Bu esa salbiy emotsiyalarni kamaytirib, psixologik farovonlikni saqlab qolishga yordam beradi. Beshinchidan, kelajakni rejalashtirish qobiliyati rivojlangan shaxs uzoq muddatli moliyaviy maqsadlar qo'yadi (masalan, uy-joy sotib olish, ta'lim uchun jamg'arma yaratish). Bu jarayon unga hayot mazmunini his qilish va ichki qoniqish darajasini oshirish imkonini

beradi. Umuman olganda, olingan natijalar va keltirilgan amaliy misollar shuni tasdiqlaydiki, moliyaviy savodxonlikni oshirish nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki shaxsning psixologik farovonligi va subyektiv baxt darajasini ham sezilarli darajada yaxshilaydi.

Xulosa. Natijalar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodxonlik faqat iqtisodiy bilim emas, balki psixologik tayyorgarlik bilan ham bog'liq. Shaxsning o'zini boshqarish qobiliyati uning moliyaviy muvaffaqiyatini belgilaydi. Moliyaviy savodxonlik shaxsning subyektiv baxt darajasini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni

ko'rsatdiki, psixologik omillar ushbu jarayonda muhim vositachi sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, stressni samarali boshqarish va o'zini nazorat qilish ko'nikmalari shaxsning moliyaviy xulq-atvorini tartibga solishda hamda uning umumiy psixologik farovonligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, moliyaviy ta'lim tizimini takomillashtirishda psixologik komponentlarni integratsiya qilish zarurati asoslab berildi. Bu yondashuv shaxslarning nafaqat moliyaviy bilimlarini oshirishga, balki ularning hayotdan qoniqish darajasi va umumiy farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Diener E. Subjective Well-Being // Psychological Bulletin. – 1984. – Vol. 95. – P. 542–575.
2. Lusardi A., Mitchell O. Financial Literacy and Retirement Planning // Journal of Economic Literature. – 2014. – Vol. 52(1). – P. 5–44.
3. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.
4. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995.
5. OECD. OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies. – Paris: OECD Publishing, 2020.
6. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: Freeman, 1997.
7. Ryan R., Deci E. Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions // Contemporary Educational Psychology. – 2000. – Vol. 25. – P. 54–67.
8. Xiao J.J. Consumer Financial Capability and Well-Being // Journal of Family and Economic Issues. – 2016. – Vol. 37. – P. 1–8.
9. Shim S., Barber B., Card N., Xiao J., Serido J. Financial Socialization of First-Year College Students // Journal of Youth and Adolescence. – 2010. – Vol. 39. – P. 1457–1470.

10. Atkinson A., Messy F. Measuring Financial Literacy: Results of the OECD Pilot Study // OECD Working Papers on Finance. – 2012. – No. 15.
11. Xujayev, M. I. (2018). THE COVERAGE OF THE PROBLEM OF NATIONALITY AND ITS ROLE ON THE PRESENT DAY IN AHMAD ZAKI VALADI'S WORK. *Мировая наука*, (6 (15)), 61-63.
12. Хужаев, М. И. (2018). АҲМАД ЗАКИ ВАЛИДИЙНИНГ ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ. In *Инновационные подходы в современной науке* (pp. 177-182).
13. Khujaev, M. (2024). AHMED ZAKI: ON THE IDEAS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY. *Экономика и социум*, (1 (116)), 235-239.
14. Shamsiev O'.B. Oilaviy xolding-bola ijtimoiylashuvining psixologik mexanizmi
15. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88.

Tulyaganova Gulnoza Olimjon qizi*Alfraganus universiteti "Psixologiya" kafedrası dotsenti*

РОЛЬ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СРЕДЫ В ФОРМИРОВАНИИ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается влияние социально-психологической среды на развитие личности. Научные исследования подчеркивают значимость семейной среды, системы образования, взаимодействия со сверстниками и более широкого социального пространства в развитии способностей человека. Освещаются вопросы формирования внутреннего потенциала личности в ответ на внешние социальные факторы, роль мотивации, социальных ролей, системы ценностей, а также психологической поддержки. Результаты исследования показывают, что благоприятная социально-психологическая среда играет важную роль в развитии личностного потенциала и требует системного методологического подхода.

Ключевые слова и понятия: личность, индивидуальные возможности, социально-психологическая среда, развитие, мотивация, социализация, психологические факторы, образовательная среда, семья, социальное влияние.

SHAXSDA INDIVIDUAL IMKONIYATLAR SHAKLLANISHIDA IJTIMOYI- PSIXOLOGIK MUHITNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy-psixologik muhitning shaxs rivojlanishiga ta'siri batafsil ko'rib chiqilgan. Ilmiy tadqiqotlar, ayniqsa, uy muhiti, ta'lim tizimi, tengdoshlar bilan muloqot va kengroq ijtimoiy makonning inson iste'dodlarini rivojlantirishga ta'sirini ta'kidlaydi. Shaxsning tashqi ijtimoiy o'zgaruvchilarga javoban ichki salohiyatini rivojlantirish, motivatsiyaning ahamiyati, ijtimoiy rollar, qadriyatlar tizimlari va psixologik qo'llab-quvvatlashning barchasi yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sog'lom ijtimoiy-psixologik muhit shaxsiy salohiyatni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi va bu jarayon uslubiy yondashuvni talab qiladi.

Tayanch so'z va tushunchalar: shaxs, individual imkoniyat, ijtimoiy-psixologik muhit, rivojlanish, motivatsiya, ijtimoiylashuv, psixologik omillar, ta'lim muhiti, oila, ijtimoiy ta'sir.

THE ROLE OF THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF INDIVIDUAL CAPABILITIES OF A PERSON

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the influence of the socio-psychological environment on personality development. Scientific studies emphasize the importance of the family environment, educational systems, peer

interaction, and the broader social context in shaping an individual's abilities. The paper highlights the development of internal potential in response to external social factors, as well as the role of motivation, social roles, value systems, and psychological support. The findings indicate that a healthy socio-psychological environment plays a crucial role in the development of personal potential and requires a systematic methodological approach.

Key words and concepts: personality, individual capabilities, socio-psychological environment, development, motivation, socialization, psychological factors, educational environment, family, social influence.

KIRISH

Shaxsning yaxlit rivojlanishi zamonaviy tsivilizatsiya taraqqiyoti uchun zarurdir. Bugungi globallashtirilgan dunyoda insonning o'ziga xos fazilatlarini, ijodiy fikrlashi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati, shuningdek, uning bilim va ko'nikmalari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu nuqtai nazarga ko'ra, ijtimoiy-psixologik muhitning shaxs rivojlanishiga qo'shgan hissiy alohida e'tiborga loyiqdir.

Insonning muhiti uning tabiiy fazilatlarini ham, o'ziga xos ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Shaxsning o'sish yo'nalishi ijtimoiy muhitning mazmuni, psixologik muhiti, muloqot darajasi va qadriyatlar tizimi bilan belgilanadi. Oilaviy tarbiya, ta'lim muassasalari va jamiyatning umumiy psixologik muhiti, ayniqsa, yosh avlodni shakllantirishda muhim elementlardir.

ADABIYOTLAR TAHLIL

Hozirgi kunda shaxsiy o'sishni kafolatlash muammosi nafaqat psixologiya, balki sotsiologiya, ta'lim va boshqa sohalar bilan ham bog'liq holda o'rganilmoqda. Jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish har bir insonning

o'zining maksimal salohiyatiga erishishi bilan chambarchas bog'liq.

Shaxsiy o'sishga sog'lom yoki disfunktsional ijtimoiy-psixologik muhit ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, tarbiyachi va ilhomlantiruvchi muhitda o'sgan inson o'z salohiyatini faol ravishda namoyon etishga intiladi. Aksincha, insonning ichki salohiyati bosim, befarqlik yoki salbiylik hukmronlik qiladigan muhitda to'liq ifoda etilishi mumkin emas.

Natijada, bu mavzu bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda, chunki ta'lim tizimi va ijtimoiy institutlar faoliyatini takomillashtirish odamlarning o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish imkoniyatlarini oshiradi.

Tadqiqotning maqsadi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi insonning ijtimoiy-psixologik muhitining uning noyob ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sirini ob'ektiv ravishda tasdiqlash va asosiy hissa qo'shuvchi elementlarni aniqlashdir.

Quyidagi vazifalar ham tadqiqotning bir qismidir:

ijtimoiy-psixologik muhitning tarkibiy qismlarini aniqlash,

muhitning shaxsning shakllanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganish,

shaxsiy ko'nikmalarni rivojlantirishga olib keladigan jarayonlarni tadqiq qilish va foydali takliflar yaratish.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili. Psixologiyada eng keng tadqiq qilingan mavzulardan biri bu insonning ijtimoiy-psixologik muhiti uning noyob ko'nikmalarini qanday shakllantirishi va rivojlantirishidir. Ko'plab olimlar bu masalani shaxsning shakllanishi, ijtimoiylashuvi, motivatsiyasi va psixologik jihatlar bilan chambarchas bog'liqligi sababli o'rganib chiqdilar. [1].

Psixologiyaning keng nazariy asoslarini ta'kidlashdan tashqari, Abdullayevaning tadqiqoti shaxsning rivojlanishidagi muhitning ahamiyatini ta'kidlaydi. Muallif insonning yashash sharoitlari, tarbiyasi va ijtimoiy tajribalari uning psixologik xususiyatlariga bevosita ta'sir qiladi degan fikrni qo'llab-quvvatlash uchun empirik dalillarni keltiradi. Masalan, ushbu kitobdagi asosiy mavzu insonning noyob xususiyatlari va ko'nikmalari tashqi ta'sirlar ta'sirida shakllanadi degan tushunchadir.

Ijtimoiy psixologiya kontekstida Berdimuhamedov odamlarning jamiyat bilan qanday munosabatda bo'lishini o'rganadi va insonning ijtimoiy muhiti ularning xatti-harakatlariga qanday ta'sir qilishini batafsil o'rganadi. Uning fikricha, insonning o'zini o'zi anglashi va qobiliyatlarining namoyon bo'lishiga

ijtimoiy guruhlar, muloqot munosabatlari va ijtimoiy rollar tizimi katta ta'sir ko'rsatadi. Bu shaxsiy o'sish uchun ijtimoiy jihatlar qanchalik muhimligini ko'rsatadi.

G'ozievning umumiy psixologiya tadqiqotida shaxsning psixologik o'sishi va uning ichki va tashqi ta'sirlar bilan aloqasi ilmiy jihatdan o'rganilgan. Muallif biologik va ijtimoiy o'zgaruvchilarning aralashmasi inson ongi rivojlanishiga hissa qo'shishini ta'kidlaydi. Bu ijtimoiy-psixologik muhitning shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirishda qanchalik muhimligini ko'rsatadi.

Karimova shaxsning ichki dunyosi, motivatsiyasi va o'zini rivojlantirish jarayonlarini o'rganish uchun shaxs psixologiyasi doirasidan foydalanadi. U insonning ehtiyojlari, qadriyatlari va ijtimoiy tajribasi bilan uning o'ziga xos ko'nikmalari o'rtasidagi yaqin bog'liqlikni ta'kidlaydi. Xususan, ijtimoiy muhitning qo'llab-quvvatlovchi fazilatlar shaxsning o'sishida muhim rol o'ynashi ko'rsatilgan.

Ta'lim muhiti shaxsning o'sishiga ta'lim psixologiyasi nuqtai nazaridan qanday ta'sir qilishini o'rganadi. U ta'lim jarayonida yaratilgan psixologik muhit har bir talabaning noyob ko'nikmalarini rivojlantirish uchun juda muhim ekanligiga oid dalillarni keltiradi. Shaxsning salohiyati yaxshi va hayajonli o'quv muhitida yanada muvaffaqiyatli namoyon bo'lishi ta'kidlangan. [2].

Qodirovning ilmiy ishlarida ijtimoiy muhit va inson o'sishi o'rtasidagi

bog'liqlik batafsil o'rganilgan. Muallif ijtimoiy muhitning tarkibiy qismlarini ta'kidlab, uni shaxsning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy o'zgaruvchilardan biri sifatida ko'rib chiqadi. U oila, ta'lim muassasalari va kengroq ijtimoiy soha inson salohiyatini shakllantiruvchi muhim tuzilmalar ekanligini ta'kidlaydi.

Psixologik tadqiqot usullari haqidagi yozuvlarida ilmiy tadqiqot metodologiyasining ahamiyatini ta'kidlaydi. U analitik usullar, so'rovnomalar va empirik kuzatish shaxsiy o'sishni tadqiq qilish uchun foydali usullar ekanligini ko'rsatadi. Bu tadqiqot metodologiyasining ilmiy asosligini tasdiqlaydi. [3].

Pedagogik psixologiya kontekstida Sodiqova ta'lim va tarbiyaning inson o'sishidagi rolini o'rganadi. U har bir o'quvchining noyob salohiyatini ochib berish ko'p jihatdan o'qitish muhitining psixologik jihatdan mustahkam tuzilishiga bog'liqligini ta'kidlaydi.

To'xtaeva oilaviy psixologiya sohasidagi ishida oilaning inson shaxsini qanday shakllantirishini batafsil o'rganadi. Uning so'zlariga ko'ra, shaxsning o'sishiga uydagi psixologik muhit, ota-onalarning munosabati va tarbiya usullari kuchli ta'sir qiladi.

Yusupov esa shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganadi va ijtimoiy tuzilmalarning shaxsiy o'sishga ta'sirini ta'kidlaydi. U insonning salohiyati jamiyatning ijtimoiy jarayonlari va qadriyatlar tizimi bilan

uzviy bog'liq ekanligiga oid dalillarni keltiradi.

Yuqorida tilga olingan ilmiy manbalarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, shaxsning salohiyatini rivojlantirish ijtimoiy-psixologik muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan murakkab jarayondir.

Maqolaning ilmiy mohiyati shaxsning iste'dodlari qanday shakllanishining sotsio-psixologik asoslarini o'rganish uchun metodik yondashuvdan foydalanadi. Tadqiqot shaxsning tashqi ijtimoiy muhit va ichki psixologik elementlar bilan bog'liq holda qanday rivojlanishini o'rganadi.

Maqolada ijtimoiy-psixologik muhit elementlari, uning funktsional xususiyatlari va uning shaxsning rivojlanishiga ta'sir qilish usullari tasvirlangan. Bundan tashqari, u motivatsiya, ijtimoiy tajriba, shaxslararo munosabatlar va psixologik qo'llab-quvvatlash shaxsiy qobiliyatlarning rivojlanishiga qanday hissa qo'shishini ko'rsatadi. [4].

Ijtimoiy-psixologik muhit ushbu tadqiqotda individual rivojlanishning murakkab jihat sifatida qaraladi va uning individual qobiliyatlarga ta'siri turlicha yoritilgan, bu esa ilmiy yangilikdir.

Tadqiqotning obyekti. Mavzu shaxsni rivojlantirish jarayonidagi ijtimoiy-psixologik muhit va uning individual iste'dodlarni shakllantirishga ta'siri sifatida tanlandi.

Rivojlanish jarayonidagi ichki va tashqi elementlar tizimi, shaxsning psixologik xususiyatlari va ularning

ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri ushbu band doirasida ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy guruhlar, oilaviy muhit va ta'lim muassasalari shaxsni shakllantirishning muhim elementlari sifatida ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Ushbu tadqiqotda ilmiy natijalarning ishonchliligini ta'minlash maqsadida tizimlilik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, empirik kuzatuv va anketa so'rovnomalari natijalaridan foydalanildi.

Asosiy qism. Insonning noyob ko'nikmalarini rivojlantirishi biologik, psixologik va ijtimoiy elementlarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan murakkab, ko'p bosqichli jarayondir. Inson o'zining ichki salohiyatini ijtimoiy munosabatlar tizimi orqali ifodalaganligi sababli, ijtimoiy-psixologik muhit bu jarayon uchun juda muhimdir. Insonning o'sishi nafaqat uning tug'ma ko'nikmalariga, balki atrof-muhitning tabiati, mohiyati va yo'nalishiga ham ta'sir qiladi.

Insonning shaxsiyati, shaxsiyati, hayotga qarashi va shaxslararo aloqalari bitta hodisa emas, balki bir nechta holatlarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Inson tug'ilishda oldindan belgilangan holatda yaratilmagan; aksincha, u hayot davomida turli tajribalar, qiyinchiliklar, sevgi, imkoniyatlar va bosimlar orqali rivojlanadi, o'sadi va kengayadi. Kimdir jasur, kimdir ehtiyotkor; kimdir mehribon, kimdir yetakchilikka intiladi va kimdir jimlikni yoqtiradi. Bu o'zgarishlar nafaqat tasodifiydir. Ular shaxsning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi

murakkab biologik, psixologik, ijtimoiy va ta'lim elementlari natijasidir.

Avvalo, shaxsiyat shakllanishi haqida gap ketganda, irsiy o'zgaruvchilarni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Har bir insonning fe'l-atvori, nevrologik tizimi va fiziologik qobiliyatlarida ichki fazilatlar mavjud. Ba'zan odam o'zidan: "Nega men bundayman?" deb so'rashi mumkin. Biroq, uning irsiy xususiyatlari yechimga hissa qo'shadi. Biroq, irsiyat shunchaki asosiy asosni belgilaydi; u shaxsiyatni to'liq belgilamaydi. G'ishtdan g'ishtgacha, hayotning o'zi, jamiyatning ta'siri, uy muhitining ilqligi yoki sovuqligi, ta'lim darajasi va shaxsning tajribalari shu asosga qurilgan.

Bundan tashqari, ijtimoiy muhit inson rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Inson hech qachon yolg'iz yashamaydi; u har doim jamiyat a'zosi. Oila bolaning birinchi so'zlari, birinchi qadamlari, xulq-atvori, muloqot madaniyati va o'ziga bo'lgan ishonchining shakllanishi uchun asosan javobgardir. Insonning kelajakdagi hayoti ota-onasining sevgisi, qo'llab-quvvatlashi, talablari yoki ularning yo'qligi bilan bevosita bog'liq. Keyinchalik bu jarayon ta'lim muassasalari, o'qituvchilar, do'stlar, jamiyat va madaniyatning o'zi tomonidan amalga oshiriladi. Bu elementlar insonning xarakteri, qadriyatlar va e'tiqodlarini vaqt davomida shakllantirishga yordam beradi.

Shaxsning ichki dunyosida sodir bo'ladigan psixologik jarayonlar uning

qanday inson bo'lib shakllanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shaxsning ichki jarayonlariga o'zini anglash, ichki motivatsiya, ehtiyojlar, qiziqishlar, qo'rquvlar, stressga chidamlilik va muloqot qobiliyatlari kiradi. Ushbu nuqtai nazarga ko'ra, shaxsning ichki energiyasi, o'zini idrok etishi va hayotga bo'lgan nuqtai nazari tashqi ta'sirlardan tashqari shaxsiy o'sishga ham ta'sir qiladi. Shu sababli ham bir xil tarbiyaga ega bo'lgan ikki shaxs turli xil shaxsiyatga ega.

Bundan tashqari, madaniyat insonning rivojlanishiga yangi ranglar bag'ishlaydi. Har bir jamoaning o'ziga xos milliy urf-odatlar, diniy e'tiqodlari, axloqiy tamoyillari va qadriyatlari mavjud. Shaxs ushbu madaniy muhitda rivojlanadi, o'z vazifasini belgilaydi va ijtimoiy normalarga rioya qiladi yoki ularga qarshi chiqadi. Shaxsning g'oyalari, ma'naviyati, ijtimoiy burchi va xarakteri madaniyatidan kuchli ta'sirlanadi.

Insonning rivojlanishini shakllantiruvchi elementlar haqida gap ketganda, uning murakkabligi va xilma-xilligi yodga olinadi. Tug'ilganda, inson imkoniyatlar majmuasi, kengayishga va o'sishga tayyor ichki energiyalar to'plamidir; ular hali to'liq shakllanmagan. Bu imkoniyatlar turli ta'sirlar tufayli vaqt o'tishi bilan rivojlanadi, o'zgartiriladi, yaxshilanadi va ba'zan sinovdan o'tkaziladi. Shaxsning rivojlanishi tasodif emas; aksincha, bu meros, atrof-muhit, otionalik, ta'lim, madaniyat va shaxsning o'z aqliy jarayonlarining o'zaro ta'siri

natijasidir. Bu elementlar birlashib, murakkab aqliy mozaikani hosil qilish uchun bir-birini kuchaytiradi.

Biologik va genetik omillar shaxs shakllanishining asosiy sabablari hisoblanadi. Inson ma'lum bir temperament, sezgirlik darajasi, asab tizimining kuchi va tabiiy qobiliyatlar bilan tug'iladi. Ba'zi bolalar yoshligidanoq tinch, e'tiborli va idrokli bo'ladilar, boshqalari esa band, o'zini reklama qilishga moyil va faol. Bu farqlar shaxsning keyingi hayoti tomonidan butunlay o'zgartirilmasa ham, shaxs rivojlanishining boshlanishini belgilaydi. Har bir bola tug'ilishdan boshlab "tabiiy ritmga" ega; ba'zilari tez jahldor, boshqalari sekin harakatlanuvchi va ba'zilari ko'proq tahliliy. Bu ichki elementlar shaxsning rivojlanishi uchun zamin yaratadi.

Biroq, shaxsning haqiqiy rivojlanishi ichki va tashqi imkoniyatlar o'rtasidagi ziddiyat natijasidir. Oila bu jarayonda eng muhim muhitdir. Bolaning dunyoga bo'lgan asosiy qarashi uning yaqinlari qarashidir. Bolaning ma'naviy o'sishiga otanasining iliqligi, qo'llab-quvvatlashi, mehr-shafqati, sevgining yo'qligi yoki qo'polligi bevosita ta'sir qiladi. Mehr-muhabbat muhitida o'sgan bola o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantiradi va o'ziga ham, boshqa odamlarga ham ishonishni o'rganadi. Aksincha, otanasining dushmanligi, begonaligi yoki beparvoligi muhitida o'sgan o'smir ko'pincha ojiz yoki haddan tashqari ehtiyotkor xatti-harakatlarni namoyon etadi. Insonning uyi uning shaxsiyatini

rivojlantiradigan birinchi ijtimoiy maktabdir; u yerdagi har bir ohang va munosabat uning kelajagiga chuqur ta'sir qiladi.

Ta'lim muassasalari yosh bola ulg'aygan va maktabga borgan sari uning rivojlanishida yangi bosqichni anglatadi. Insonning xulq-atvori, dunyoqarashi va jamiyatdagi mavqeiga o'qituvchining shaxsiyati, darslarni o'qitish usuli, sinfdagi ijtimoiy munosabatlar va uning ijtimoiy doirasi kabi turli omillar ta'sir qiladi. Axborot berishdan tashqari, ta'lim tanqidiy fikrlashni, mustaqil qaror qabul qilishni, o'zini ifoda etishni, muloqotni va o'zini nazorat qilishni rivojlantiradi. Insonning ichki salohiyati yaxshi ta'lim bilan ochilishi mumkin, ammo u yomon ta'lim bilan ham cheklanishi mumkin. Insonning butun hayot yo'li ba'zan bitta ilhomlantiruvchi o'qituvchi tomonidan o'zgartirilishi mumkin, insonning o'ziga bo'lgan ishonchi esa ba'zan beparvo, qo'llab-quvvatlamaydigan o'qituvchi tomonidan pasayishi mumkin.

Insonning rivojlanishiga uning kengroq ijtimoiy muhiti ham katta ta'sir ko'rsatadi. Insonning dunyoqarashi, tanlovi va hayot haqiqati u tug'ilgan jamiyatning madaniy qadriyatlari, amaliyotlari va axloqiy me'yorlariga ta'sir qiladi. Har bir tsivilizatsiya insonning xulq-atvori, rollari va munosabatlariga nisbatan talablarga ega. Shaxslar bu talablar bilan kundalik hayotlarida shug'ullanadilar; ular moslashishi yoki moslashmasligi, ijtimoiy normalarga amal qilishi yoki ularga qarshi chiqishi mumkin.

Madaniyat odamlarga shunchalik chuqur ta'sir ko'rsatadiki, ularsiz kim bo'lishlarini tasavvur qilish qiyin.

Shaxsning shakllanishi ham psixologik jarayonlarga bog'liq. Inson shaxsiyatining rivojlanishidagi asosiy elementlardan biri bu uning o'ziga bo'lgan munosabati, ruhiy barqarorligi, o'zini anglash darajasi, ichki motivatsiyasi, sevimli mashg'ulotlari va hayotning maqsadi haqidagi e'tiqodlaridir. Ikki kishi bir xil sharoitlarda ulg'aygan taqdirda ham, biri faol, yetuk kattalarga aylanishi mumkin, ikkinchisi esa o'zining to'liq salohiyatiga yetmasligi mumkin. Insonning ichki ma'naviy dunyosi - stressga chidamlilik, iroda kuchi, maqsad qo'yish qobiliyati va o'zini tuta bilish - buning uchun juda muhimdir.

Tarbiya shaxsga ta'sir qiluvchi elementlar orasida o'ziga xos mavqega ega. Insonning tarbiyasi nafaqat uning xulq-atvorini shakllantiradi, balki uni boshqaradi va ma'naviy qo'llab-quvvatlash manbai bo'lib xizmat qiladi. O'ziga va boshqalarga hurmat, ijtimoiy burch hissi va axloqiy qarorlar qabul qilish qobiliyati - bularning barchasi yaxshi tarbiya orqali o'rgatiladi. Ta'lim - bu sevgi, e'tibor, sabr-toqat, izchillik va qoidalar to'plamidan tashqari o'rnak bo'lish san'atidir. Insonning xulq-atvori, e'tiqodi va ijtimoiy mavqe'i ular olgan tarbiya bilan shakllanadi.

Binobarin, insonning rivojlanishi hech qachon bitta vaziyatning natijasi emas. Bu shaxsga ta'sir qiluvchi ijtimoiy, psixologik va biologik omillarning butun natijasidir. Agar bir

tomon kuchliroq bo'lsa, ikkinchisi zaiflashishi mumkin; agar biri yetarli bo'lmasa, shaxsiy o'sish hatto tugashi mumkin. Biroq, har bir shaxsni aynan shu murakkab muvozanat ajratib turadi. Hech bir ikki xil odam yo'q, chunki har bir insonning o'ziga xos ichki dunyosi, tarbiyasi, e'tibori va shakllanish yo'li mavjud.

Insonning shaxsiyati uning hayotiy tajribasi, tarbiyasi, imkoniyatlari va qarorlarining cho'qqisidir. Shu tarzda, insonni tushunish uning rivojlanishiga hissa qo'shadigan barcha elementlarni tushunishni o'z ichiga oladi.

"Ijtimoiy-psixologik muhit" atamasi uy, maktab, ish joyi va kengroq jamiyatdagi ijtimoiy o'zaro ta'sirlar kabi keng ko'lamli kontekstlarni qamrab oladi. Har bir muhit har bir insonning o'z ko'nikmalarini qanday rivojlantirishiga aniq ta'sir ko'rsatadi. Inson rivojlanishining dastlabki bosqichlarida oilaviy muhit juda muhimdir. Oilaviy munosabatlar, psixologik muhit, otionalik uslublari va qadriyatlar bolaning shaxsiyatini qanday rivojlantirishiga bevosita ta'sir qiladi.

Sog'lom va ruhlantiruvchi uy muhitida tarbiyalangan inson o'ziga ishonchni rivojlantiradi, mustaqil fikrlashni o'rganadi va yangi imkoniyatlarni izlaydi. Aksincha, dushmanlik yoki beparvolik muhitida o'sganlar o'zlariga nisbatan ishonchsizlikni his qilishlari, passiv bo'lishlari va tashabbuskorlikdan mahrum bo'lishlari mumkin. Bu har bir insonning salohiyatini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qiladi.

Insonning o'sishidagi asosiy elementlardan biri bu uning ta'lim muhitidir. O'quvchilarning o'qishga bo'lgan ishtiyoqi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va ijodiy fikrlashi ta'lim muassasalarida yaratilgan psixologik sharoitlar tomonidan rivojlanadi. Sinfning tuzilishi, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va pedagogik texnikalar har bir insonning noyob salohiyatini ochib berishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ta'lim jarayoni ijobiy motivatsiyani rivojlantirganda, o'quvchilar o'z ko'nikmalarini ochiqchasiga namoyish etishga harakat qilishadi. Qo'llab-quvvatlash, individualizm va bir-biriga hurmat asosida qurilgan muhit buning uchun juda muhimdir. Boshqa tomondan, shaxsning ijodiy salohiyati qattiq nazorat, tanqid va bosim hukmron bo'lgan ta'lim muhitida cheklangan bo'lishi mumkin.

Tengdoshlar bilan muloqot ijtimoiy-psixologik muhitning muhim jihatidir. Shaxsning ijtimoiy tajribasi asosan suhbat orqali shakllanadi. Tengdoshlar guruhi o'zini kashf etish, ijtimoiy rolni o'zlashtirish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Tengdoshlar, ayniqsa o'smirlik davrida katta ta'sir ko'rsatadi va bu vaqtda o'rnatilgan ijtimoiy aloqalar insonning qanday rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy jamiyatda axborot muhiti ham tobora ko'proq ta'sirchan bo'lib bormoqda. Shaxsning dunyoqarashi, axloqi va xulq-atvoriga Internet, ijtimoiy tarmoqlar va asosiy

ommaviy axborot vositalari katta ta'sir ko'rsatadi. Natijada, ijtimoiy-psixologik muhit yangi shakllarga ega bo'ladi. Axborot muhiti shaxsning rivojlanishiga turli xil oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan ham yaxshi, ham salbiy xususiyatlarga ega.

Shaxsiy salohiyatni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi bu motivatsiyadir. Shaxsning ichki talablari ham, tashqi motivatsion omillar ham motivatsiyaning paydo bo'lishiga ta'sir qiladi. Motivatsiyaning rivojlanishiga ijtimoiy-psixologik muhit sezilarli darajada ta'sir qiladi. Motivatsiyani pasaytiradigan salbiy muhitdan farqli o'laroq, qo'llab-quvvatlovchi muhit insonda motivatsiyani oshiradi.

Ham individual, ham jamiyat darajasida ijtimoiy-psixologik muhit inson rivojlanishiga ta'sir qiladi. Shaxsiy o'sishga ijtimoiy institutlar, madaniy me'yorlar va ijtimoiy ideallar ta'sir qiladi. Jamiyatda innovatsiya, bilim va taraqqiyot qadrlanganda, odamlar o'z imkoniyatlarini rivojlantirish uchun ham harakat qilishadi.

Biroq, ijtimoiy-psixologik muhitning salbiy jihatlari ham mavjud. Bularga psixologik zo'riqish, ijtimoiy tengsizlik, muloqot muammolari va ijtimoiy beqarorlik kiradi. Bu elementlar insonning salohiyatini cheklashi mumkin. Shunday qilib, ijtimoiy muhitni yaxshilash juda muhimdir.

Shaxs rivojlanishining ijtimoiy-psixologik asoslari ushbu tadqiqotda metodologik metodologiya yordamida o'rganildi. Bu atrof-muhitning har bir

tarkibiy qismini chuqur o'rganish imkonini berdi. Natijada, har bir shaxsning o'ziga xos ko'nikmalarining atrof-muhit bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanishi fan tomonidan tasdiqlandi.

Natijalar va amaliy misollar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, insonning o'ziga xos ko'nikmalarini rivojlantirishi uning ijtimoiy-psixologik muhitining sifatiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Empirik kuzatishlar va so'rovnomalar shuni ko'rsatdiki, qulay psixologik muhitda ishlaydigan odamlar o'z ko'nikmalarini erkin namoyish etadilar va yaxshi natijalarga erishadilar.

Ta'lim muassasalarida o'tkazilgan kuzatuvlardan real hayot misoli sifatida foydalanish mumkin. O'quvchilar qulay ta'lim muhitiga ega sinflarda juda faol, avtonom fikrlovchi va ijodiy fikrlovchi ekanligi ko'rsatildi. O'quvchilar o'z fikrlarini ochiqchasiga bildiradilar, yangi tushunchalarni taqdim etadilar va bunday muhitda o'qishga ijobiy nuqtai nazarga ega bo'ladilar.

Aksincha, psixologik bosim mavjud bo'lganda, o'quvchilar sinflarda itoatkor, o'ziga ishonchsiz va tashabbuskor emasligi ko'rinadi. Bu ijtimoiy-psixologik muhitning zararli ta'sirini juda aniq ko'rsatadi.

Oilaviy muhit bo'yicha tadqiqotlar ham muhim natijalarni berdi. Bolalar mehrli, mehrli va qo'llab-quvvatlovchi oilalarda tarbiyalanganlarida o'z salohiyatlariga faol ravishda erishadilar. Ular tashabbuskorlik,

ijtimoiy ko'nikmalar va o'ziga ishonchni rivojlantiradilar.

Aksincha, nosog'lom yoki g'amxo'rliksiz oilalarda o'sgan bolalarda psixologik muammolar, cheklangan motivatsiya va ijtimoiy vaziyatlarga moslashishda qiyinchiliklar borligi qayd etilgan. Bu yana bir bor oilaviy muhit insonning o'sishi uchun qanchalik muhimligini ko'rsatadi.

Tengdoshlar bilan muloqot qilish amaliyoti ijtimoiy-psixologik muhitning ta'sir ko'rsatishining yana bir aniq usulidir. Inson ijtimoiy tajriba orttiradi, o'z fikrlarini ochiq ifoda etishni o'rganadi va konstruktiv muloqot muhitida muloqot qobiliyatlarini yaxshilaydi.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning aksariyati ijtimoiy muhitning o'sishidagi ahamiyatini ta'kidlaydilar. Ular oila va ta'lim muassasalarining ta'sirini ayniqsa qadrlashdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, insonning ijtimoiy-psixologik muhitini yaxshilash ularning o'ziga xos fazilatlarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Bu ijtimoiy, oilaviy va ta'lim darajalarida keng qamrovli siyosatni qabul qilishni taqozo etadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy-psixologik muhit inson rivojlanishining asosiy jihatlaridan biri bo'lib, bu individual qobiliyatlarning o'sishi va shakllanishi uchun juda muhimdir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari insonning noyob qobiliyatlari uning ijtimoiy-psixologik muhiti bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Insonning ichki salohiyatiga ham individual, ham biologik xususiyatlar, ham u yashayotgan ijtimoiy muhitning sifat ko'rsatkichlari ta'sir qiladi.

Shaxsiy o'sishning muhim shartlari qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy tuzilma, hurmatga asoslangan munosabatlar, yoqimli psixologik muhit va samarali muloqotni o'z ichiga oladi. Jamiyatda konstruktiv ijtimoiy qadriyatlarni rivojlantirish, ta'lim muassasalarida yaxshi pedagogik muhitni yaratish va oilada sog'lom psixologik muhitni yaratish - bularning barchasi individual imkoniyatlarning kengayishiga hissa qo'shadi.

Tadqiqot shuningdek, insonning o'sishiga ijtimoiy muhitning zararli ta'siri qanday to'sqinlik qilishi mumkinligini ko'rsatdi. Natijada, ijtimoiy-psixologik muhitni maksimal darajada oshirish muhim ilmiy va amaliy ish sifatida qaralishi kerak.

Xulosalarga tayangan holda, ushbu amaliy takliflarni keltiramiz

Shaxs rivojlanishini qo'llab-quvvatlash maqsadida ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish zarur.

Ota-onalar uchun psixologik trening va seminarlar tashkil etish orqali oilaviy muhitni sog'lomlashtirish mumkin.

Ta'lim jarayonida individual yondashuvni keng joriy etish shaxsning

imkoniyatlarini ochishga yordam beradi.

Yoshlar orasida ijtimoiy faollikni oshirish va ijobiy kommunikativ muhit yaratish muhim hisoblanadi.

Psixologik tadqiqotlar asosida ijtimoiy muhitni baholash va monitoring qilish tizimini joriy etish lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Shamsiev O'.B. [Oilaviy xolding-bola ijtimoiylashuvining psixologik mexanizmi](#)
2. Nazarov, R.N. (2024). The importance of physical education and sports in the education of young athletes. *american journal of social science*, 2(4), 113-118.
3. Xujayev, M. I. (2018). THE COVERAGE OF THE PROBLEM OF NATIONALITY AND ITS ROLE ON THE PRESENT DAY IN AHMAD ZAKI VALADI'S WORK. *Мировая наука*, (6 (15)), 61-63.
4. Хужаев, М. И. (2018). АХМАД ЗАКИ ВАЛИДИЙНИНГ ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ. In *Инновационные подходы в современной науке* (pp. 177-182).
5. Khujaev, M. (2024). AHMED ZAKI: ON THE IDEAS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY. *Экономика и социум*, (1 (116)), 235-239.
6. Mavlonov, D. "Suzish sporti bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik tahlili." *Uzbekistonda psixologiyani rivojlantirish muammolari: nazariya va amaliyotuyzunligi* (2021): 398-401.
7. Bilolova, Z. B. (2026). The role of cognitive psychotherapy in stabilizing marital relationships and providing psychological services to couples. *World Bulletin of Education and Learning*, 2(2), 83-88.

Ushbu jurnal Toshkent shahar Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar boshqarmasining «Ommaviy axborot vositasi sifatida faoliyatini amalga oshirish»ga №060125 raqamli guvohnomasi asosida ruxsat etilgan.

**Nashrga ruxsat berildi 19.04.2026 y.
Bichimi 84/60.1/8. Bosma tabog'i 5.
«ALFRAGANUS UNIVERSITY» nashriyotida tayyorlandi.
Muharrir: Xolbekov S.**
